891.79
P11
Os

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ

Сон
Української ночи

містерія в 5 актах.

У ЛЬВОВІ 1903.
НАКЛАДОМ МИХАЙЛА ПЕТРИЦЬКОГО.

Друкарня Удїлова — Львів, ул. Лїндого ч. 8.

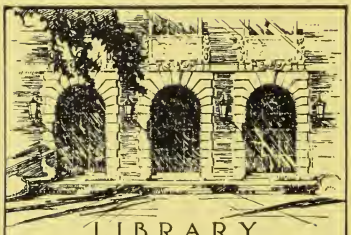

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

891.79
P11
Os

Василь Пачовський.

СОН УКРАЇНСЬКОЇ НОЧИ

ТРАҐЕДІЯ.

ЛЬВІВ.
НАКЛАДОМ МИХАЙЛА ПЕТРИЦЬКОГО.
1903.

Друкарня Удїлова — Львів, ул. Лїндого ч. 8.

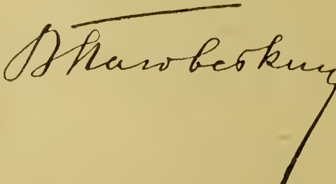

891.79
P11
Os

Сон української ночи.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Вона — Україна.
Сьміхунчик — син України і Сонця.
Дух Богдана.
Богун.
Мазепа,
Гордієнко,
Орлик,
Палій,
Кальнишевський,
Залізняк,
Ґонта,
} гетьмани українського народу.
Боян.
Шевченко.
Драгоманів.
Перший студент — соціялїст.
Другий студент — народник.
Третий студент — національний соціял.
Русалка ясних зір — сестра Сьміхунчика.
Чорнява русалка,
Білява русалка,
Русява русалка,
} дїти Музи поезиї.
Духи мужиків.
Козаки, мужики, иньші гетьмани та дїячі.

Цареслав — Росія.
Демон — званий також **Чорним Дивом.**
Марко проклятий — душа люду.
Царь — Олександер II. Освободитель.
Пан,
Піп,
Офіцир,
Міщанин,
Цензор,
Ґазетяр,
Дівчина,
} інтелїґенція українського народу.
Шпіон.
Полїція, салдати і казаки.

Московському цареви

Николаєви II. Александровичови

„Імператорови всеї Росії“.

Автор.

ПЕРША ДІЯ.

Ясна українська ніч. Далекий овид. Зорі сьвітять. Широкий степ. На нїм лївоpуч шумлять похилені жита. Праворуч дрімає лїс синьою мракою сповитий. Величезними закрутами вєть ся ревучий Днїпро. Вода, филюючи у нїм, меркотить місячним промінням. Переднїй, правий беріг Днїпра спадистий на зарінку, далї зелений, рівний. Праворуч обсипаний жовтими цьвітами, отїнений вербами. Лївоpуч піднесений у горб, що спадає провалом. У тому провалї лелїють ся леготом вітру зелені очерети, обжемчужені сріблистою росою. Задний, лївий беріг Днїпра високий, скелистий, білий. На ньому вдаль филюють розбуявілі жита, обсипані перлами місячної роси. На самім обриві берега видно полудневий спад високої могили.

Музика филь днїпрових серед шуму очеретів і спіненої води зливаєть ся в глубоку сумовиту мельодію. А та мельодія тихне, тихне, тихне — нараз чути розпучливий сьпів сих слів:

Очи вмийте, очи вмийте, бо слїпе дитя —
виросло на великана,
а цїлує шлеп тирана,
що його осліпив
тай сїче різками!

Очи вмийте, очи вмийте, бо слїпе дитя —
се лиш збагне, що досягне
із вузкого колеса,
у якому крутить ся;
а душою в тім застою
дивить ся у небеса —
ум його вже мутить ся!

Очи вмийте, очи вмийте, бо сліпе дитя —
про свій дім і не гадає,
най і серце вириває
кат, коби лиш не бив —
днї ідуть за днями...

Від лїса полем іде женщина у білім одїнню, сильно осьвітлена місячним промінням. На ньому долом гейби обрамівка червоної краски. На голові вінок з макових цьвітів. В руцї ампулка з лискучою водою. З'упинюєть ся над берегом, переходить звільна аж до могили. Дивить ся на противний беріг, де стоять похилені верби. Сьпіває слїдуючу пісню безумним голосом, а у ньому чути ту саму краску голосу, що у сьпіві попереднім.

Ой вербо, вербо кучерявая,
а хтож тебе скучерявив?
Скучерявили тучі громові,
тучі громові, дощі градові,
гей, гей, дощі градові!

Ой мати, мати, ой кервавая,
а хтож тебе покервавив?
Покервавило ранене дитя,
ранене дитя, бите без чутя,
гей, гей, бите без чутя!

(Переходить підчас останнїх слів попри могилу і ховаєть ся за неї.)

У Днїпрі серед очеретів чути шум і плюскіт. Сильне місячне осьвітленє паде на воду і осріблює филї. Серед них виринають дві русалки, з очеретів випливає третя. Пливучи, сьпівають собі, а мельодія їх пісні легіська, як жайворонків сьпів.

Там де лози похилились,
там ми з шуму народились
серед синїх филь;
а де грались, де купались,
очеретом затикались —
блиснула сьвітиль!

Наша врода де заблисне,
синя филя злотом присне,
злотом меркотить —
а на филях шум перловий,
то перловий, то багровий
мінить ся що мить!

Очи сьвітять як хрусталї,
дишуть груди-горносталї,
лоно віддиха' --
гулькни, хлопче, ми прискочим,
серце трошки полоскочем —
ха-ха-ха-ха-ха!

Перша русалка чорнява, кручоволоса, великими чорними очима все задивлена на окруженє, з чудовим снїдим лицем, що має вираз дїточої наївности — виходить цїлком з води на беріг скелистий і сїдає на обломі скали. Снїда кожа її тїла сьвітить з-під золототканої обснови при блеску місяця, як вилляна зі золота статуя грецької богинї. Плете собі вінок з білих лелїй.

Друга русалка білява, темноволоса, з сумовитими сафіровими очима. Її лице біле, як лелїя, овіяне задумою, на чолї відбиваєть ся лет думок поза окруженє. Остає по пояс в ріцї серед ясних, місяцем золочених филь. Її точений бюст і лоно проблискуюче крізь чисті филї яснїє з-під золототканої обснови, як мармор Праксітелевої Афродіти. Слухає музики, що лелїєть ся в шумі очеретів і филь.

Третя русалка русява, чорнобрива, з карими лискучими очима, з розпущеним золотим волосєм, перетиканим очеретом. Лице її рожеве від румянцїв з виразом дївочої гордости, все усьміхнене, з легким відтїнком неїдкого гумору. Виходить на беріг по колїна, сїдає нище від першої. З-під сріблотканої обснови легіськo рожеве тїло дише солодкою розкішю. Місячне промінне блищить на ткани обризканій водою, що обслонює точене рожеваве тїло, як хрусталї роси, розсипані на рожевих листках віддихаючої рожі. Бавить ся филями, відплескуючи їх руками від берега на місячне плесо.

А музика шуму очеретів і плюскоту филь виливаєть ся солодкою мелодією першого сну: засни! засни! засни! Постепенно той шум зростає край могили у клекіт і гук серед филь, осьвічених як раз місячним промінєм, вкінцї з-під могили разить якийсь гук грімко, твердо, уривано, як битє молотів на ковалї — і знов тихо.

Білява русалка. Ви чули? — то вони кують!

Чорняв. рус. Не знати, нащо того їм?...
Кують ті золоті бляшки,
такі мацїпенькі якісь,
мов іскри молотами бють,
перебивають їх наскрізь —
і з них кують якісь листки
такі лискучі, золоті...
Не знати нащо того їм?!...

Біляв. рус. А звідки-ж золота беруть?

Русяв. рус. Я знаю, я вам розповім,
я видїла...

Біляв. рус. Та де?!

Русяв. рус. А щож,
я видїла всї чари ті!

Біляв. рус. Тай я вже знаю звідки то,
я вчера бачила також!...

Русяв. рус. Ну що?

Біляв. рус. Та що, а мотилї
на крилах носять золото.

Русяв. рус. Та звідки?

Біляв. рус. З жатої рілї...

Русяв. рус. Се ваша догадка лишень,
а я направду видїла.
В полудне нині на Днїпрі
сияло сонце як огень,
вода золочена була,
аж зеленїла глубина,
а риби плескались у нїй –
а серед филь тих золотих
так срібло блискало на них...
Я причаїлась в шуварі
приглянутись забаві тій —
дивлю ся: аж ту рибка скік!
тай хап! за промінь золотий,
метнулась в той то в другий бік:
промінчик тріс! — а та як стій
шубовсть! під воду — і в терем,
в терем їх понесла до них
промінчик золота малий...
Я видїла, бігме, що так!
Чекайте, завтра ся зберем,
я покажу вам!...

Біляв. рус. Ах, то знак,
що божа в тім рука лежить —

з проміння сонця щось кують,
велике дїло повстає!...

Чорняв. рус. А Бог то знає, що се є!

Русяв. рус. Хиба не знаєш, як горить,
який горить огонь у них?!
З терему їх мов сонце бє...
Дивись, як молотами бють —
подвійні іскри там падуть:
з-під молотів і з їх очий!
Хоч піт спливає з їх плечий,
їх слово — блеск, їх пісня — грім!...

Чорняв. Рус. Вони кують тоті листки
не лиш з промінчиків таких,
що з сонця на Днїпро падуть —
я вам щось більше розповім.
я вчера вибігла з ріки
на беріг тай сиджу онтам
у лозах і дивлю ся в даль —
летять мотильки і несуть
на ніжках щось, немов хрусталь,
немов алмаз, що сьвітить сам...
нї, не було се як алмаз,
але гей перли...

Біляв. рус. Гей перли? щож воно було?

Русяв. рус. Ей ти, сьміхунько, дуриш нас!

Чорняв. рус. Єй Богу, що не дурю вас,
летїли ген понад русло,
понад Днїпрове плесо ген
аж під могилу сю як раз
і щезли...

Біляв. рус. Ну і що?

Русяв. рус. Нїщо!

Чорняв. рус. Та де нїщо — за хвилю знов
вертали вже без тих перлин,
летїли над зелений лен
на той широкий дальний лан,
де тілько кивалось голов,

де гнулось тільки людських спин
де тільки блискало серпів,
що зьвізд на небі золотих...
А по лані вештав ся пан,
як ясний місяць коло зьвізд,
гей та зазуля коло гнїзд —
ходив то в сей то в той кінець,
мов сей вівчарь коло овець —
там щезли десь ті мотилї...

Русяв. рус. Знов щезли!...

Чорняв. рус. Та чекай, дурна, —
ти все береш усьо на сьміх!
Пусте було стежити їх
тай сонце так разило страх,
менї мигтїло всьо в очах!...
Я налякалась, бо вже піт
менї на личку скрапелїв —
одна краплинка по чолї
скотилась вже на рамена,
гей перла на лелїйний цьвіт...
Я налякала ся тодї
за свою вроду і пішла
умити ся до жерела...

Русяв. рус. Десь там були ті мотилї?!

Чорняв. рус. Чого ти хочеш? — не дрочись...
Я скоро вмила ся в водї,
у русалковім жерелї —
тай гульк! на филї і пливу,
дивлю ся — знов ті мотилї
летять і знов несуть кудись
ті перли меркотючі...

Біляв. рус. Ну!?

Русяв. рус. Несли кудись і щезли знов.

Чорняв. рус. *(до русявої)* Бігме, що я тобі замкну ту губу...

Біляв. рус. Та кажи, ну що?

Чорняв. рус. Щось злопотїло надімнов —
я заховалась у траву,
в шувар, тай тихо, ша, нїщо...
Летять два голуби, несуть
у дзюбках щось немов кораль,
тай просто там летять у даль
понад ріку, понад ріку —
як раз там, де вони кують...
(показує узбіче край могили)
ту, ту, де гук той так гудїв —
летять і кличуть: бур-ку-ку!
питають ся тих мотилїв:
„Що ви несете, бур-ку-ку!“
„Несемо пїт, несемо пїт!“
А голуби: „Несїть, несїть,
ми вже від сходу носим кров!“

Біляв. рус. Що?!

Русяв. рус. Ха-ха-ха! то шутка знов,
то шутка раз! — не здуриш нас!

Чорняв. рус. Або я що, дурила вас,
то ти така, все дуриш нас!

Русяв. рус. На що їм кров, на що їм пїт
до золотих листочків тих?
їм треба блесків золотих!...

Біляв. рус. Чекай, ти репетушко, ти,
не будь розсїяна така!
Так можна до чогось дійти —
дізнаєм ся чогось...

Русяв. рус. А пчих!!...

Біляв. рус. Не била з них сьвітиль яка
з тих перлів і з коралїв тих?

Чорняв. рус. Як раз той пїт, гей перлоцьвіт
яснїв на ніжках мотилїв,
а той кораль, немов хрусталь
рубіну, в дзюбках меркотїв.

Біляв. рус. *(до русявої)*
А видиш?!

Русяв. рус. Ну, великий жаль,
що на земли нема богів...
Чия-ж то кров, тай чий то піт
міг так сияти, як алмаз?

Біляв. рус. Я нині бачила як раз
там на розмежу тих ланів
і тих загоників вузких —
онтам, де хрест той похилив-сь,
мужик молив ся, так молив-сь,
чолом до каменя припав
і головою хрест лупав,
а сльози капали по тих
руках счорнілих і сухих —
такі сьвітючі, як алмаз,
від сонця лучів золотих...
Тай встав мужик пішов кудись,
а сльози блисли золотом,
розсипані під тим хрестом
на цьвітах, наче занялись
промінням сонця золотим...

(замовчує, налякана шелестом очеретів — слухає, поклавши пальчик на уста.)

Русяв. рус. Ну, що-ж там сталось дальше з тим —
доходь, мудрунько, до чогось,
ти робиш все з нїчого щось!...

Біляв. рус. Нараз узяв ся десь мотиль
над тою ясністю і сїв,
сидїв і крильця розхиляв,
то знов у гору підлїтав
і знов сїдав. Сидїв — нараз
застрибав крильцями — летить...
Дивлю ся: — він немов горить,
несе цїлу тоту сьвітиль
на ніжках... Так летїв, летїв
мов іскра золота яснїв
над зеркалом голубих филь...

Підчас її слів розхиляє очерети Сьміхунчик і виходить на передній беріг. Се хлопець шіснайцятилїток о чудовій будові тїла. Лице його

мов невідповідне до того тїла, сатирично усьміхнене; ніс і уста широкі, при усьміху розширюють лице; чоло низеньке, вузке, кудрі побурені, плові — на плечах легкі, повійні крильця, що мерехтять сріблом від місячного проміння. Через пояс перевішена синя шовкова обслона.

Сьміхунчик. Гуш, гуш, гуш!

Чорняв. рус. *(зіскакує у воду)* Ах се що?...
(всї ховають ся у воду)

Сьміхунчик. Морська піна — більш нїчо!

Чорняв. рус. Що він мовив, хто він є?

Сьміхунчик. Піна, що все іскрить ся,
все лиснїє, все сьмієсь
там, де морська филя бєсь!...

Русяв. рус. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
то ти піна є морська —
отже ти нїчо не є!...

Чорняв. рус. Як нїчо, та піна то,
що на филях повстає
і сия' гей золото!

Русяв. рус. А як вхоплю піну, що
лишить ся в руках? —

Чорняв. рус. Нїщо!

Сьміхунчик. Капля, як сльоза, гірка!

Русяв. рус. То ти капля є така?

Сьміхунчик. Нї, я піна є морська,
капля то душа моя!

Русяв. рус. Хоч ти піна є морська,
але ходиш по земли!

Сьміхунчик. По земли ходжу я,
на земли ціль моя —
тай на те маю я
летні крила за плечима,
щоб змітав ними бруд;
ясні зьвізди пред очима,
щоб зазрів в кождий кут! –
Через те вічний блуд:
очи там, а я тут!

(при послїдних словах вказує рукою на небо, відтак на землю, а рівночасно очи шле на землю, відтак у небо.)

очи там, а я тут!

(при тих словах знов показує рукою на землю, а відтак па небо, а рівночасно очи шле на небо, відтак у землю.)

Через те вічний блуд:
очи там, а я тут!

(знов так, як перший раз.)

Русалки. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Русяв. рус. Що наплїв той баламут?!
крилами йде в кождий кут —
зьвіздами стріляє в бруд!

Біляв. рус. Що за диво?! звідки ти?
чи ти з гір, чи з долів ти,
чи з ясного сонця?

Сьміхунчик. Тато Мамі кинув сьміх:
по промінчиках я збіг
до ями зі сонця!

Чорняв. рус. Що за тато, що за мама?

Сьміхунчик. Тато — сонце, Мама — яма!

Русалки. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Сьміхунчик. Злоте сонце — Тато мій,
Мама — срібна птичка;
срібна птичка-соловій,
а тепер — кертичка!

Русяв. рус. Що то той дурень тут наплїв —
ой пізнати, що ти збіг
до ями зі сонця!

Чорняв. рус. Ти зі сонця прилетїв?
О, та де?! Чого-ж ти збіг
на землю зі сонця?!
Сонце ясне таке красне...

Сьміхунчик. Маю дїло не з орлами,
що були на тій земли —
а з самими слимаками,
що ту землю залягли!

Біляв. рус. Що за дїло може мати
з таким подлим сотворіннєм?

Сьміхунчик. Може мати, коли Мати
може мати —
може Мати зможе мати
силу встати!

Русалки. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Сьміхунчик. „Може“ — то одна зірничка,
що на сьвітї сьвітить нам —
на тім „може“ моя Мати
здавна свій будує храм!
та в тім „може“ є дурничка,
що Їй сльози тисне з віч,
бо храм мають будувати
слимаки! — і скажу вам:
Дурно кличе та кертичка
слимаків тих день і ніч,
бо вони боять ся стричка
тай всї повтїкали пріч!

Чорняв. рус. Що той дурень знов наплїв —
знов якась кертичка?!

Сьміхунчик. Ся кертичка — срібна птичка
з соловіним піднебіннєм,
що не сьміє нї сьпівати,
анї в гору підлїтати —
бо і воздух весь і сьпів
тут належить до царя!

Русалки. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Чорняв. рус. Що той дурень тут наплїв!

Біляв. рус. Раз кертичка, то знов птичка!

Русяв. рус. Мало змісту повно слів!

Сьміхунчик. Ся кертичка була птичка,
бавила ся в зьвіздаря —
а тепер вона кертичка,
бо ховаєть ся в норі
видовбаній у Днїпрі!

Ви не бачили Її?...
Я згубив Її з повік,
а тут крутять ся змії —
ужалять і буде квік!

Русяв. і чорняв. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Чорняв. рус. Що той дурень тут наплїв!

Русяв. рус. Чи кертичка твоя любка,
що ти мусиш пильнувати
Її серце від змиїв!?

Сьміхунчик. Та кертичка моя Мати —
а я скрипка, а я трубка,
що на Дива мече страх,
грає бурєю у серцях!

Русяв. рус. А, се легко відгадати,
відгадати з твого личка,
що кертичка твоя мати —
видно з личка що за птичка!

Сьміхунчик. Личко личко заслонило:
перше личко — то є тїло,
друге личко — то душа!
перше сьміхом ся окрило,
друге плакать би хотїло;
перше здавить — тихо ша!

(звертає ухо в сторону верб і слухає.)

Біляв. рус. А вже знаю, про що йде —
він балакає про ту
божевільну зі степу,
що сьпіває там що ночи,
а ховаєть ся онде
в ямі з давного часу.

Русяв. рус. Так, а що-ж він в Неї хоче?

Сьміхунчик. То Вона йде, а душа
перед Нею — тихо ша!

Русяв. рус. *(до чорнявки.)*
Затягнїм його у воду —
полоскочемо його!

Русява русалка виходить на беріг ріки, за нею чорнява. Місячне проміннє поблискує на їх нагих точених тїлах, обснованих лискучою прозорою тканею. Білява русалка дивить ся за ними вслїд, не виходючи з ріки.

Чорняв. рус. А диви на тую вроду,
а диви на ту красу!

Русяв. рус. Ха-ха-ха! а то краса!
а урода го-го-го!
(показує за кождим словом пальчиком.)
очкам любо, серцю мило —
що за носик, що за кудрі,
що за мудре те чоло,
а ті уха...

Чорняв. рус. мотовило!

Русяв. рус. а ті очка які мудрі...

Чорняв. рус. Як у рака...

Русяв. рус. Як у жаби!

Чорняв. рус. Стан надутий! *(потрясає обслоною край пояса.)*

Русяв. рус. Як у баби!

Сьміхунчик. Ех, як я вам потрясу,
покусає вас оса!...

Русяв. рус. Е, хто знає, — де-ж твій вус?
чи ти хлопець, чи бабус?

Чорняв. рус. Де-ж твій вус?

Русяв. рус. Чорний вус!

Чорняв. рус. Молочко вже обісхло,
і лиш місце є на вус!

Русяв. рус. Він не хлопець, він бабус!

Чорняв. рус. Ха-ха-ха!

Русяв. рус. Ха-ха-ха!
А то джус, а то джус!

Чорняв. рус. А ті крильця де ти взяв?

Сьміхунчик. В шумі листя, в шумі трав
вітер росу назбирав,
тай з промінчиків роси
крильця срібні ті уткав.

Чорняв. рус. Що той дурень тут наплів —
де-ж би вітер, де-ж би шум
крила срібні ткати вмів?!

Сьміхунчик. Шум — задума, вітер — дух,
роса — сльози, крила — рух!

Русяв. рус. Срібні тільки до краси
до твоєї — то є глум!

Сьміхунчик. Бог дав людям срібний сьміх,
а не золотий!
бо замкнув їм серед глуму
крила духа в скринку уму —
розсадить її не міг
розум за вузкий!

Русяв. рус. Не лицюють крила ті,
треба було золоті,
а не срібні до тих брів,
до тих шипилявих слів,
до тих віч...

Чорняв. рус. до того носа!
до тих кудрів, до тих уст!

Сьміхунчик. Ех, потратите ви глузд,
як ухоплю тут котру!

Русяв. рус. До тих уст!

Чорняв. рус. До тих уст!

Біляв. рус. *(з води про себе)*
Хтять біду собі найти!

Чорняв. рус. Як він поглядає скоса!

Русяв. рус. Цїлувати би хотїв!

Сьміхунчик. Я тобі уста запру,
тії усточка, ти, ти!...

(лапає русявку, потім чорнявку, зложисши сьмішно уста до поцїлунку.)

Русяв. рус. Ха-ха-ха! *(утїкаючи)*

Чорняв. рус. *(утїкаючи)* Ха-ха-ха!

На сцену увіходить та женщина, що сьпівала в першій яві. Місячне сьвітло паде на Неї. Біле одїннє, обризкана в долинї кровю. Лице блїде,

очи чорні, мелянхолійні, глубока задума і велике горе з минувшостн відбивається з чертів лиця. Наче не бачить забави русалок зі Сьміхунчиком.

Чорняв. рус. *(увидївши Її)*
Що се, хто се? подивіть!

Сьміхунчик. Он кертичка з-над Днїпра!

Русяв. рус. То кертичка!...

Біляв. рус. *(пізнаючи Її, здивована)* То Вона!

Чорняв. рус. Хто, Вона? Така страшна,
покервавлена, адїть!

Біляв. рус. По вертепах десь ходила,
ноги собі поранила...

Сьміхунчик. Там пурпуру накупила,
сукню собі обрубила!

Русяв. рус. Тай сияє, як зора,
царь би в танець з нею йшов!

Сьміхунчик. Та не йшов би, але йшов!
гопки з Нею витинав —
за любов Її, любов
ті коралї дарував!

Чорняв. рус. Не шуткуй, тобі не жаль?

Сьміхунчик. Жаль кровавий, як кораль,
сьміх лискучий, як алмаз —
та алмаз бува нераз
червонїйший ще, як кров!

Русяв. рус. Гей, матусю, чим се ви
надточили собі стрій?
хто вам листву тую дав,
поцїлунків кілько взяв —
яка гарна, а диви,
сама багрова!...

Біляв. рус. Не глумись над Нею — гріх!

Сьміхунчик. А хиба-ж то гріх на сьміх
тай за гріх узяти гріх!

Вона. *(наче прокинувшись з задуми.)*
Ой не сьмій ся ти, не сьмій,

то є кров, то є кров!
дочко дніпрова!

Русяв. рус. Хто-ж вам серце розколов?

Чорняв. рус. *(до Сьміхунчика)* Чуєш, який має жаль,
не бери-ж Її на сьміх —
серце розриває сум!

Сьміхунчик. Жаль і сьміх — оден горіх,
жаль — то зерно, лушпа — сьміх!
Сум — то хмара чорних дум,
сьміх — то блискавица їх!

Вона. Я ходила в чисте поле,
тай шукала, тай гукала,
чи не вчує хто мене...
Всюди ніч, всюди ніч! —
всї заснули, як нїколи,
плач мій сонних не просне!...
Пусто в пущі я ходила
тай кервавою росою,
стрій па травах заросила —
бо на них розлита кров,
бо на них розлита кров,
мої бідної дитини,
що ослїпла...

Біляв. рус. Бог з Тобою,
що-ж то за дитина є?

Сьміхунчук. Се така дитина є:
воду їсть, повітрє пє,
а на нїй сорочка біла,
така біла, як земля —
шляхта так його обсїла,
шкробаєть ся без кінця!...

Вона. Ходить блудить по полях
і збирає колоски,
що остались на тернах...
З крови ніжки не всихають
кровця слїдки заливає,

кровю межі обкипають,
умивають ся стежки...
Чорний ворон залїтає,
піт і кров сю випиває —
серед бою і розбою
загортає весь мій лан,
а дитину осліпив
і цїлющою водою
вмити очи не дає!...

Русяв. рус. Мусить бути великан!

Чорняв. рус. Хто?

Русяв. рус. Той ворон!-

Сьміхунчук. Великан
та на глиняних ногах!

Вона. Сам одїв ся в багряницю,
а на нїй розлита кров!

Чорняв. рус. Що за ворон?

Сьміхунчик. З чужих сторон!

Вона. Оден ворон — з давних лїт,
що пив перше мою кров;
другий ворон — мій сусїд,
що тамтого перейшов.

Сьміхунчик. Перший сїяв вітер в полю,
другий сїє тьму і страх!

Вона. Мій сусїд і мій брат,
своїм власним дїтям кат —
а для моїх...

Сьміхунчик. *(впадаючи.)* Бог Єгова!

Вона. Чуєш стони? — то їх мова,
зойк їх досягає хмар!
розпукає серце з болю —
то катує брат сестрицю,
Торквемаду перейшов!
Хто під суд його віддасть?
Бог не чує, бо він царь —
вдїв ся в царську багряницю,

хоч на нїй розлита кров,
має силу, має власть!...
Менї хату зрабував,
мене з хати поти гнав,
пок не вигнав в тую яму,
де не бачить мене сьвіт —
тай запер за мною браму
і затер за мною слїд!
А дитя моє блукає,
слїпо робить кождий крок,
помацки шляху шукає,
аби вийти з тої тьми...
Кат зобачить, зараз бє,
аж кров бризка' з-під різок,
а цїлющою водою
вмити очи не дає!...
А воно, слїпе, з тюрми
ще о поміч просить ката,
того ката, що так бє!...
О проклята я, проклята
із дитиною такою,
що обризкує своєю
кровю царськую кирею,
а цїлує її шлеп!...

Біляв. рус. Та простїть, воно невинно,
як не бачить, хто се бє!

Вона. А хто-ж...
Хто-ж обмиє йому очи,
хто тюремний змиє леп?
всї заснули в царстві ночи,
сплять забитим, чорним сном —
а я плачу непровинно
розпучливо над Днїпром!...

Сьміхунчик. Як то сплять? та не сплять,
мелять воду на ті очи
на сальонах язиком!

Біляв. рус. Мамо, там вода сияє

в русалковім жерелї —
хто обмиєсь нею, має
вічне сьвітло на чолї,
вічну пісню засьпіває,
не вмирає на землї!
тую воду лебедину
ми з Днїпра Тобі дамо —
нею вмієш ту дитину,
нею змієш те більмо!...

Вона. Я вже брала тую воду
в русалковім жерелї,
вона дала менї вроду,
але долї не дала́ —
з неї сьвітить тій дитинї
чар задуми на чолї,
та слїпе воно до нинї,
а я бідна, як була!
Кат, що вдїв ся в багряницю
тай розкрав майно моє,
що загнав мене в темницю,
а слїпу дитину бє —
завалив мою керницю,
де вода цїлюща є,
завалив мою керницю,
де вода цїлюща є!!
Там є сьвітла жерело,
що розвіє мраку ночи,
гоїть рани, гоїть очи,
опроміннює чоло!...

У Днїпрі счиняєть ся шум і клекіт край могили. З-під неї чути гук і битє молотів. Сильне місячне осьвітленє паде на могилу і на клекотючі край неї филї. Всї стоять гей очаровані. Битє молотів тверде, грімке, уриване — зливаєть ся з шумом филь, як тупіт кінських копит на степу із шумом филюючих трав. Вкінцї кутє молотів уриваєть ся, лишень филї шумлять, журчать і тихнуть зовсїм — місяць поблискує на струмочках пливучих филь.

Біляв. рус. Мамо, чуєте той гук
край днїпрового русла?

коб ви мали тілько рук,
що кують там на тій стали
злоті іскри, ви-б дістали,
ви би землю прокопали
аж до того жерела!

Вона. Я вже землю підкопала
і до нього вже дійшла,
бо вони ішли за мною
з молотами у руках,
пробивали менї шлях —
і таки до рук дістала
тую воду з-під землї,
той цїлющий лїк на очи...
Коли що-ж... Я ходжу з тою
животворною водою,
кличу, блуджу серед ночи
по роз'ораній рілї,
та не чують мене люди —
глухо всюди, глухо всюди!...
Хто слїпому вмиє очи?!
Старші дїти мої сплять
під порогом свого ката —
горем і сльозами пяні
тай не чують зойку брата!...
Чують, але не хотять!...
Хто-ж обмиє йому очи,
коли старший брат не хоче —
рідний брат!...

Чорняв. рус. Що за брат?

Сьміхунчик. Перше звав ся старший брат,
а тепер — московський пан;
перше з нього був гетьман,
а тепер — московський кат!

Вона. Мої дїти окаяні,
прокиньте ся! — ви спите?
ви не чуєте?! — Гремить
над проклятим царством ночи —
хмара оловом тяжить!

Буде буря! — грім гуркоче,
всьо дрожить, а ви спите?!
Подивіть ся на ту хмару —
хмара з-під землї росте,
бухає підземний дим!...
Прокиньте ся, вмийте очи!
вмийте очи всїм слїпим!...
Будьте громом в чорний час!
бо як прийде день пожару,
перун трісне! — і побє,
та не ката, тільки вас!...
Темний люд не свого ката,
а своє майно спалить!!
Прокиньте ся! — суне хмара,
вітер крилами злетить,
буде туча! — буде кара
на царя за людську кров,
буде кара і заплата!...
Прокиньте ся! — люд готов,
тільки вмийте йому очи
і ведїть його у бій!...
Повалїть з престола ката
і прапор поставте мій! —
буде воля для усїх!!...
Прокиньте ся! — грім гуркоче,
грім побє вас за ваш гріх!!!

Чорняв. рус. Я бою ся! *(тулить ся до русяв. рус.)*

Біляв рус. Ошаліє!

Русяв. рус. *(іронїчно.)*
Вам за сильний вітер віє?!

Сьміхунчик. Що за гураґани слів?
Так велично, патетично
до кого? — до слимаків?
Тим кого би з них загрів?!
Завізви-но їх практично,
приженуть зі всїх боків!
Клич їх так: „ходїть до нас,

бо у нас є ліпші шанси,
час прийшов на царство мас —
цар упаде! — і сей час
княжі крісла, всї аванси,
всї ордери — то для вас!"...

Вона. *(лїричним голосом.)*
Чогось тяжко менї дуже,
чогось серцю нудно —
в тім розбою і в спокою
жити менї трудно,
а я чую у повітру
тучу неминучу —
похилю ся я від вітру
тай голову скручу!
А до бою серед тучі
сили я не маю,
як та сьвічка поринаю
у филях Дунаю.
Ой як тяжко на Дунаю
сьвічцї не згасати,
а ще тяжще серед бурі
лозї дубом стати!
Згасне сьвічка — бистра річка
носить берегами,
не поможе, милий Боже,
плакати сльозами!
Слїзми море доповняю
і в нїм поринаю —
вічна мука, вічне горе
бють мене до краю!
Боже, зжаль ся надімною,
скажи мою долю —
коли скрушу я кайдани
і здобуду волю?...

Сьміхунчик. „Черпай море слїзоньками,
як вибереш до́ дна —
ті кайдани самі впадуть
і будеш свободна!"

Так говорить через мене
відповідь Господна.

Нараз знов у Дніпрі зривається ся шум і клекіт край могили. Всіх очи шлють ся на неї. Сильне місячне осьвітлене паде на могилу і розбризкуєсь край неї на спінених филях тисячами іскор. З-під могили чути грімке битє молотів на желїзї і сьпів сих слів — сьпів могучий, піднеслий, пориваючий.

Сьпів з могил. Як молоти візьмем до рук,
гремить страшний, підземний гук —
дрожить півно́чи смок,
бо смока люд весь повалить,
як на невольници узрить
той золотий вінок!

(Битє молотів.)

Бий, бий, на іскри розбивай,
і мідь від злота відкидай —
а викуєм вінок,
що сонцем засия' сьвятим —
весь люд упаде перед ним
і зважить ся на крок!

(Битє молотів.)

А тілько серць в народї бє,
яке лиш злото в кождім є,
вкуєм у той вінок —
а кожде серце в вінку тім,
побачить іскру, вчує грім
своїх живих думок!

(Битє молотів.)

Бо кілько серць в народї бє,
в тім вінку тілько іскор є —
всїх скарб є той вінок;
а хто вінок той понесе,
за тим народ весь піде все,
не злякне ся різок!

Сьпів замовк. Битє молотів ще гремить якийсь час твердо, безпроривно — нараз уривається ся. Тільки филї розбурхані ще клекочуть, ще бють ся, ще шумлять, заколисують ся шепотом тихим. А всї, мов приковані сьпівом, стоять ще хвилю, опроміннені місячним сьвітлом. На-

раз Вона зриває ся і йде на беріг проти могили. Схиляєть ся над филями і говорить теплим, сердечним голосом:

Вона. Мої дїти, мої орли,
не трудїть ся надаремно —
всюди глухо, всюди темно!
Я шукала, я шукала,
в чистім полї викликала —
та загинули всї люди,
темно всюди, глухо всюди.
Всюди карли, плазуни
повзають ся по земли!
Се не ваші вже сини,
вже в могилу всї пішли —
слїду вже нема по вас!
Мої орли, моя доле,
ваша чернь — се був алмаз
повний блеску і проміння
проти того поколїння
плазунів і червяків!
Ой під серцем мене коле,
як почую сьпів у поли,
сьпів могил тих і степів —
вас я чую, чую сьпів,
чую гук підземний всюди...
Від захóду вітер віє
по пожарищі степів,
вітер віє — сьвіт радїє:
буде воля! Буря буде,
буде буря, як нїколи!...
Треба грому! — та дарма,
вас нема вже, вас нема!
Мої дїти, моя доле,
мої орли, вас нема!...

Русяв. рус. Ба, і там є Її дїти!...

Чорняв. рус. Що? тоті, що там кують?!

Сьміхунчик. Дурно час собі псують —
хочуть, аби хтїли сьміти
ті, що не посьміють хтїти!

Вона. Вас нема вже, вас нема!...

Чорняв. рус. Як немає? — та я їх
нині бачила усіх
крізь хрустальную стіну
у дніпровому руслі...
Там так гарно, аж то ну: —
а всіх видно гей у склі,
але є там тілько їх
і я знаю їх усіх —
є Мазепа, Гордієнко,
Кальнишевський, Дорошенко,
Драгоманів і Шевченко —
всі є, всі гетьмани є!
А Ти кажеш, що нема —
деж могли би ся подіти?
я їх бачила сама!...

Вона. Ой нема їх, ой нема!

Чорняв. рус. Ну, а деж поділи ся?

Вона. Не питай ся, се болить —
най би згадка ся пропала,
най би спала та гадюка
там під серцем, коли спить!
А ти серце надірвала —
знов проснулась моя мука,
думи зароїли ся —
всьо в очах менї стає!...
Де подіились мої дїти?...
Чи я можу, чи я в силї
розказати теє вам?...
Там ростуть у полї цьвіти,
між травою там, онтам
(показує на степ.)
в чистім полї на могилї
кожда цьвітка скаже вам,
де подіились мої дїти,
де подіілась моя кров —
кожда травка скаже вам!...

Біляв. рус. Та я чую в травах шум,
а в тім шумі сьпіви дум —
а ті цьвіти між травою
обливають ся росою,
наче плачуть все чогось —
вічно шепчуть в шумі щось!...

Вона. Моя доню, моя пташко,
тихо, цить! най серце спить!
Менї тяжко, дуже тяжко,
надімною щось тяжить —
маю чорне предчутє,
як тодї, в сей чорний час!...
Серце стогне без ваги,
всьо в очах менї стає:
як неситі вороги
мою хату облягли,
мої стоги загорнули —
мої дїти там пішли,
всї пішли до бою враз,
тай вже більше не вернули!...
А я ждала, виглядала,
з буйним вітром розмовляла,
коли вернуть... Не вертали —
тай пропали там, пропали
і до нинї не вернули...
Лиш найменчий той вернув, —
Я питала, де брати —
він нїчого не казав,
тільки рани показав
і заплакав як дитина:
„Бодай, Мати, твого сина
перша куля не минула!“...
Розпукало серце з болю...
А я мала предчутє,
а я чула, чула, чула...

Біляв. рус. Щож там стало ся в тім полю —
всї утратили житє?
лиш найменчий, кажеш Ти...

Сьміхунчик. Менчий по карку дістав,
тай оглух, осліп і спух;
по середнім згинув слїд,
дав нурця на другий сьвіт;
старший куку в руку взяв,
тай розжив ся як пампух!

Вона на лївому боцї сцени стоячи, звертає очи в гору. Дивить ся довгий час на зорі, поклавши лїву долоню на голову.

Вона. *(розпучливо.)*
Ой, ви зорі, ясні зорі,
щось віщуєте ви знов!
Перші чули ви на го́рі,
як там круки кракали;
ви кроваво червонїли,
як мій син до бою йшов;
а як круки налетїли,
іскрами ви плакали;
ви ридали надімною
в тую ніч, огнисту ніч
по кровавім, довгім бою,
як я волю втратила —
нинї сльози нові бачу,
нові іскри з ваших віч!...
Не віщуйте, я не втрачу,
я вже всьо утратила!...

Підчас Її слів всї русалки, мов налякані, дивлять ся на Неї, Сьміхунчик на зорі. А саме тодї зараз за Нею являєть ся на сценї, небачений ними, Цареслав, у чорній оксамітній киреї. Лице його демонїчне, але без тїни великодушности, повне сили і хитрости. Його очи сьвітять ярко якимсь ненаситним огнем. На грудях видно з-під киреї царські ордери. Він дивить ся на цїлу ґрупу і положенє місця. Усьміхаєть ся — при тім усьміху проблискує крізь очи злість, злоба і шпіонська бистрість. Хвилю обсервує усьо, відтак цофаєть ся за другу вербу, щезаючи зовсїм зі сцени.

Сьміхунчик. *(робить міну, гейби вітрив у вовітрі, як пес.)*
Чую сопух! — тут є щур,
щур крадеть ся попід мур —
коби де Вона пішла...
Може він тут прийде сам,

як не прийде, то я там!
Коб нагода лиш була —
то Сьміхунчик його в кут,
лапу цапу тай капут!

(великими, легкими скоками мчить за ним і щезає зі сцени.)

Чорняв. рус. *(до білявої рус.)*
А я знаю вже, ті зорі...
памятаєш тую ніч,
там, на чортовій могилі...
ми глядїли з берегів!
памятаєш тую ніч?...
Степ широкий клекотїв,
а на цїлому просторі
зорі пирскали огнем
і чогось так паленїли,
паленїли, червонїли —
нагло сипнулись дощем,
блискавицями летїли
у багрові, темні филї —
раз і другий раз і знов,
а червоні, так як кров!...
Всї з Днїпра втїкали пріч —
памятаєш тую ніч,
там на чортовій могилі!...

Біляв. рус. Правда, Боже, тої хвилї,
сьвіт валив ся...

Вона. Тої хвилї
син мій матїр продавав!

Біляв. рус. Син Твій?!

Вона. Син мій, син мій, доню,
по широкім оболоню
кров ріками розливав,
жовті кости розсипав —
не на пусто, а на хвалу:
чорним крукам на поталу!
А середний, вольний птах,
заслaняв мій білий стяг —

пок не ляг від вічних ран,
а з ним стяг мій і талан!

Вона висилає очи в даль і сьпіває стиха щораз сильнїйше слїдуючі слова, неначе злетїла з окруженя в країну далеких споминів. В Днїпрі шум щораз сильнїйший — музика відповідна до мельодії.

Ой чи голуб прилетїв
до схід сонця на зорі,
на віконце моє сїв —
тричи дзюбком: пук! пук! пук!
Ой чи голуб, чи то крук? —
а я його добре знала,
двері йому відчиняла,
відчинила — не видати!
пішла в поле пошукати,
чи то голуб, чи то крук,
чи то знак був, чи то знак,
що у бою впав козак?!...

Тут білява русалка, достроєна до пісні, сьпіває разом з Нею. Глубоко лїрична і задумчива мельодія.

Чисте поле, як те море!
не прогляну оченьками
та проходжу ноженьками —
чисте поле проходила,
слїзоньками заросила —
чисте поле, гірка доле!

Чорнява русалка, також достроєна до сьпіву, сьпіває далї разом з ними. Шум Днїпра зростає в клекіт. Мельодія і музика щораз грімкійша.

Чорна ріля заорана,
шабельками пощербана
і кулями засїяна,
білим тїлом зволочена
і кровію сполочена —
а по рілї ходить Мати,
чи козака не видати. —
Не видати — тільки ворон,
летить ворон з чужих сторон.

Звідси і русява русалка, пірвана сьпівом їх, сьпіває разом. Глубоко траґічна мельодія. — Шум Днїпра зростає в рев филь.

Ой чи знаєш, ворон милий,
де мій сокіл сизокрилий?
„Ой я його добре знаю,
бо я з нього попас маю —
на личеньку усїдаю,
очи йому випиваю!

Тут усї вривають. — Шум, клекіт і рев Днїпра мовкне — тихо хоч маком сїй! Вона сама, осьвітлена сильним місячним промінням, сьпіває знов тихісенько, щораз сильнїйше, аж до розпучливого крику. Днїпро реве, музика росте, як буря.

А другого понехаю,
бо той другий ласку має,
бо він менї поклін дає —
він дав попас в Твоїм краю,
всяким крукам чорнокрильцям!
гей! гей!
всяким крукам чорнокрильцям!!...

Вона уриває, мов поражена — пригноблена. Громова музика филь днїпрових спадає, мовкне, тихне — засипляє.

Сьміхунчик. *(вбігає.)*

Десь той змій тутки щез,
але лій чує пес!
Він тут є, не шукай,
сядь як кіт і чекай!
Він на сьвіт, а ти в слїд —
не взяв пес, возьме кіт!...

Вона. *(ґробовим ґолосом.)*

Ох! чогож менї тяк тяжко?!
чую горе, чую горе!...
Горе, горе менї буде!!
Серце стине менї в груди,
наче гори привалили,
цїлі гори, важкі гори!...
Моє серце, моя пташко,
ти не маєш тілько сили,
трісни, трісни! — Менї тяжко,

дуже тяжко, дуже важко!
запах крови, дих могили,
чую, чую у повітрі!
Трісни, серце! я розвіюсь,
десь розвіюсь, десь подіюсь,
в чистім полї, в буйнім вітрі...
горе, висить у повітрі!...
Щось!...

Нараз всї мов закаменїли — у повітрі счиняєть ся шум. А в шумі чути сьпів незримого хору. Днїпро шумить, стогне, клекоче, реве, як зростаюча рівночасно мельодія пісні з повітря. А та мельодія повітряного хору росте, гей шум повіни, що котить ся по полю, позносивши береги.

Сьпів незримого хору з повітря.

Хто се їде опівночи,
як роса паде на очи —
степ широкий дудонить;
під ним блиска кінь вороний,
а на нїм жупан червоний,
шапка золотом горить!

(Здалека чути копіт кінських копіт.)

Очи — іскри, вус повислий,
а чоло хмурне від мислий —
рука блискає мечем;
зорі сьвітять, місяць мріє,
а під ним лиш вітер віє,
і кінь порскає огнем!

(Далекий потрясаючий голос труби.)

Хто се трубить над степами,
а луна іде лїсами —
в селах чути відгомін!
хто се трубить?... як затрубить,
небо зьвізди ясні губить,
бо трясеть ся небосклін!

(З небосклону сиплять ся горючі метеори.)

А хто голос той почує,
най встає, най меч готує —

йде за голосом труби!
Дух Богдана, Дух Богдана
будить свого великана,
кличе люд свій до борби!...

(На овиді являєть ся огниста комета.)

З далекого шуму гремить могучий, громовий, потрясаючий пеан, з якого чути на кінци могуче слово — клич Богдана:

Вставайте!

Вона *(перелякана, вдивляючись в комету.)*
Аах! та мітла!!

Чорняв. рус. *(показує.)* Мітла!

Біляв. рус. Ах, яка огниста дуже!

Русяв. рус. Зьвізди з неба замела!

Сьміхунчик. *(подивившись хвильку на явище, байдужно.)*
Та про зьвізди нам байдуже,
може буде замітати
ще сьмітє яке з землї!

Біляв. рус. *(шепотом.)* Ох, то Божий, Божий знак!
Буде буря! — і дощі
змиють кровцю зі землї.
Тяжко буде Бог карати,
хто кров має на чолї —
на Содому кине сїрку...

Сьміхунчик. *(перебиває її.)* На солому кине сїрку —
закипить води баняк,
всї утїкнуть через дїрку,
тільки не утїкне рак,
бо завадить о клїщі!...

Чорняв. рус. Що за рак?

Сьміхунчик. Що взад іде,
що в клїщі весь сьвіт бере
і весь сьвіт узад веде —
а зі сьвіта шкірку дре!

Біляв. рус. Що Вам, Мамо, що Вам є?

Вона Тихо, бачиш, що се є?!
То є знак, проклятий знак —
то є та сама мітла,

що тоді, тоді була,
того року засияла,
того року на весні —
як Богдан побив ляхів,
вигнав панство і жидів,
як та пісня залунала,
як сьпівав народ менї:
Та не має лїпше, та не має краще,
як у нас на Вкраїнї!“ —
але потім...

Підчас слів Сьміхунчика вибігає з криївки Цареслав, цофаючись поражений страшним явищем комети. Стоїть мов остовпілий і дивить ся в небеса, зважаючи на присутних. А при останнїх словах Її лїворуч на сценї з провалу виступає Богун і стає на горбі. У полковницькім, козачім строю з великим ясним мечем в руцї. Місячне сьвітло опроміннює фосфоричним блеском цїлу його поставу.

Богун. *(перебиваючи Її, повагом).*
Мати, Мати,
Ти чуєш?! Вже находить час! —
Богдан знов кличе до борби!
А як озвав ся зов труби,
то відгомін пішов онтам
(показує мечем).
по селах, серед темних мас!..
Не гай ся, йди, лети, неси
цїлющу воду їм на очи!..
Не час вам плакать, нї чекати
на тих, що вмиють очи їм!
Дай воду лиш на села там,
люд сам собі обмиє, сам! —
Неси там воду! чуєш грім?!
Упали іскри, грім гуркоче,
то дмухай, Мати — не гаси!

Вона.
Я йду на села, йду, лечу —
не іскри, зьвізди розтовчу!..
(наміряєть ся йти).

Богун.
Іди, а я лечу сей час
Богдана завізвать до нас!

Пробю кордон, хотяй би Збруч
мав виступити з берегів
від трупів, крови, громів, туч —
я перебю кордон мечем,
переведу Богдана тут!
Нехай затрубить на весь люд,
нехай веде на ворогів
за золотим Твоїм вінцем!

(до Сьміхунчика). А ти вже знаєш, що робить —
ось він! спішись, бо час летить!..

(показує на остовпілого Цареслава).

Сьміхунчик. Цить, дитинко, цить,

(до Богуна). бо шершень не спить,
може вчути і збагнути,
тай сховаєть ся в дупло,
не дасть вирвати жало!

Богун щезає з горба, а Вона виходить скоро сьмілим кроком попри Цареслава в противну сторону. На сцені остає він, Сьміхунчик і русалки. Русалки спозирають на нього, а Сьміхунчик сїдає по турецьки під горбом.

Сьміхунчик *(сьпівним голосом).*

Фі, фі, фі! Гі, рі, рі!
налякав ся дуже лис,
як аркан в очах заблис —
знюхав сїрку в тій зорі!

(кличе до Цареслава).

Гасподїне, що се є,
що так блеск від нього бє?

(по хвилї до русалок).

Він не чує, як мара,
штуркни там його котра!

Біляв. рус. Я боюсь!

Чорняв. рус. І я боюсь!

Русяв. рус. А я знаю, може бє?!

Сьміхунчик. Та-ж ти несмертельна є,
а то несмертельна гусь!

(кричить до Цареслава).

Гасподїне, їде царь!!

Цареслав *(здрігаєть ся.)*

Царь? де царь?

Русалки. Ха-ха-ха!
ха-ха-ха!

Сьміхунчик *(показує на комету).*
Он, коло хмар!
Я не знаю, чи то царь —
що-ж то є?

Цареслав. Зловіщий знак!..

Сьміхунчик. Чогож ти злякав ся так,
та-ж тебе спасе твій царь!

Цареслав *(шепче, все дивлючись в комету).*
Що за знак, зловіщий знак!
(Явище щезає).

Сьміхунчик. Я гадав, що то аркан!

Цареслав. Се для вас є той аркан!

Сьміхунчук. Е, твій царь є сьвіта пан,
як для нього цїлий сьвіт —
то для нього й той аркан!

Цареслав. Стережись, я син царя! —
бачиш царський оксаміт?
кожда спинка — самоцьвіт,
кожда спряжка — золото!..

Сьміхунчик. Ну, тай що?
(встає і сходить з горба до нього).

Цареслав. Покірний будь,
а ласкавий буду я —
дам тобі тото за то,
перевісиш через грудь!
(дає йому ордер).

Сьміхунчик *(оглядає глупковато).*
Ах, як з нього злото бє,
що-ж то є таке?

Цареслав. Ордéр,
передав тобі сам царь!

Сьміхунчик *(придержуючи пальцем на грудях ордер, залицяєть ся до русяв. русалки).*
Що-ж, подобаюсь тепер?

Русяв. рус. *(іронїчно).* Дуже! дуже!

Сьміхунчик. Губці дай,
зроблю тобі з нього дар!
Русяв. рус. Ха-ха-ха! а що-ж то є?
така шматка!
Сьміхунчик. Бо се, знай,
причіпляєть ся до шмат —
не на чисту білу грудь!
Русяв. рус. То віддай йому назад!
шмата най іде до шмат!
Сьміхунчик. Губці дай, покірна будь,
а ласкавий буду я,
дам тобі тото за то —
(наставляє їй ордер, наслїдуючи Цареслава).
то є нїби золото!
Біляв. рус. Або шматка се твоя?
Сьміхунчик *(до Цареслава).* Що за теє хочеш ти?!
Цареслав. Та нїчо! — лиш коби міг
(нїби байдужно). ти де місце те найти,
де сховала ся Вона,
та безумна, та дурна,
що кричала тут на всїх!
Сьміхунчик *(глупковато).* Та я знаю...
Біляв. рус. Боже мій!
Чорняв. рус. *(тихцем).* Тихо будь!
Цареслав. Ну, де-ж Вона?
Сьміхунчик *(глупковато).* Хто?
Цареслав. Та хто! — та та дурна
чарівниця?!
Сьміхунчик А во на!
(показує на небо) та на тій мітлї, на тій,
що ті зьвізди замела —
ти не бачив? — та-ж Вона
десь поїхала на нїй
замітати ті палати,
де плетуть різки на скот
царь, царята і синод!
Чорняв. рус. Ха-ха-ха!
Біляв. рус. Ха-ха-ха!

Русяв. рус. *(в запалі одушевленя хапає двома пальчиками його за ніс).*
А то бестійка мала,
ти пустунчику!

Сьміхунчик. Тепер
губці дай, то дам ордер!
(лапає її і цїлує.)

Русяв. рус. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Сьміхунчик. *(причіпляє їй ордер.)*
Маєш шматку від царя!

Русяв. рус. *(скидає ордер на землю.)*
Я не хочу, що-ж то я?!

Сьміхунчик. Жінка знає, що сьвяте!
(до Цареслава.)
Ти не гнївай ся за те,
бо се жіночка моя! —
Радість з нею дїлю я,
ми взяли недавно шлюб!
А ти чув таке мабуть:
ми весь сьвіт берем за чуб,
нас за чуб жінки беруть!

Русалки. *(враз)* Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Нараз край могили счиняєть ся знов приглушуючий шум і клекіт. Могила з лоскотом затряслась і за нею понїс ся копіт кінських копит, спершу сильний, відтак далеко десь затихаючий. А з-під могили ударив гук і битє молотів серед шуму днїпрової музики, як давнїйше. Місячне сьвітло осьвітлює цїлу могилу промінистим блеском.

Сьміхунчик *(показує на могилу.)*
Чи ти чув, чи зрозумів? —
се є танець земних дїв.
То є знак, що просять нас
в гостї! — може маєш час?
може підеш? — я готов!
До рубця я нинї змок,
а ти змерз на чатах там —
а тут нїмфи, іно крок,
що ласкаві будуть нам...
А горяча в них є кров,
фі-фі-фі, не треба дров!...

Висушать менї повіки,
а тебе огріють знов —
так огріють, що на віки
будеш знати, що любов!...

Цареслав. Хтож-то, дїви є такі?!

Русалки. *(враз)* Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Сьміхунчик. Дуже гарні і палкі,
не такі, як риби ті,
що на личку гей сьвяті —
а у серцї кров як лїд!
Коб ти видїв їх терем,
а побачиш, як підéм,
що за смак там, що за хист!
Стїни — різаний хрусталь,
золото — склепіння звід,
поміст — синїй аметист,
з-під помосту лїтеплом
золота фонтанна бє,
а при нїй ті дїви всї,
білі, наче горносталь —
миють ся, купають ся,
мов лелії у росї,
а з їх ясних тїл кругом
перли розсипають ся!...

Цареслав. *(хитрим зором дивлючись на могилу,)*
Може де ту дїрка є,
чи би там не зазирнув?!...

Чорняв. рус. *(рівночасно з Цареславом каже до русяв. рус.)*
Як він всьо перевернув,
там ковало, він фонтан...
(тут затикає її губу рукою Сьміхунчик.)

Сьміхунчик. Тихо будь, як мовить пан!
(до Цареслава.)
На що дїрки? — перейдéм
по-під филї в сам терем,
та-ж тебе вони приймуть
з таким жаром у очах —
будеш знати, що любов,

будеш млїти в раменах,
як тебе там обіймуть
на пухових подушках!...
Преціньто не аби-хто,
але в гості ти прийшов,
преціньти — та-ж ти не я!
Як побачуть: — син царя!
зверха царський оксаміт,
кожда спинка — самоцьвіт,
кожда спряжка — золото;
а під сподом в тебе як? —
тре-ж бо розібрати ся! —

Підіймає оксамітну киреу з лівого боку, під нею є багрова ряса, поплямлена сьвіжо чимсь червоним.)

Цареслав. Чого хочеш, я не йду!

Сьміхунчик. Ов! де-ж ти обризкав так
фарбою? фее!
(до русалок.) дивіть!

Русяв. рус. О, ще мокре!

(дотикаючи пальцями ряси разом з білявою рус.)

Чорняв. рус. *(показуючи кінець різки під киреєю.)*
Що-ж то знов?!

Біляв. рус. То є кров! людська кров!

(З переляком відскакує від ряси Цареслава.)

Сьміхунчик *(вириваючи з-під пахи Цареслава велику кровавуу різку.)*
Може переконати ся!
Що за ідеальна плїть!!...

Цареслав з розжареними очима, простягаючи руку з дрожачими пальцями.)

Проч! віддай се, сукін-сине!!

Сьміхунчик *(кидає різку в Днїпро в сторону могили.)*
Зараз служить сукін-син —
тільки вмиє, господине,
бо така гей кармазин!!
(до русяв. рус.)
занеси ту різку їм!

Русяв. рус. *(кидаєть ся в Днїпро, лапає її і кличе подруг.)*
Занесїм ту різку їм!

Біляв. рус. Занесїм! *(кидаєть ся також у ріку.)*

Чорняв. рус. *(за нею.)* Занесїм! *(щезають під водою).*

Цареслав. *(дивлючись на се, кулаком грозить Сьміхунчикови.)*
Ти соба́ко!

Сьміхунчик *(дрочить ся.)* Ду-ду-ду!
з жалю, з болю загуду!
я обмити різку хтїв!
а вона собі пішла
в гості до горячих дїв,
буде грілась, буде схла,
коли пан її не хтїв!
А вони її приймуть,
треба їм таких різок,
зроблять собі тріпачки
на непрошених панків,
що їм лїзуть в подушки,
що їм спати не дають!...

Цареслав *(злісно.)*
Не бреши, вони кують,
там вінок, якийсь вінок!...

Сьміхунчик *(граючись).*
То поставлять різку в кут,
може здасть ся їм на по́каз,
чи на показ, чи на до́каз
перед людом, перед сьвітом,
що під царським оксамітом
є любови красний о́каз.

Цареслав *(гонить за ним, простягаючи дрожачу руку).*
Мовчи, я здушу!

Сьміхунчик *(цофаючись з іграшкою).*
Душу?..

(З Днїпра чути приглушуючі оклики).

З-під могили. Маєм кнут, царський кнут!

Сьміхунчик *(втїкаючи на горб).*
Чуєш сьпів земних дїв?...

Цареслав свище, на сцену вбігає гурма салдатів росийських і стає оподалїк перед ним з ручницями і нагайками.

Цареслав. Держи, в тюрму його!..

Сьміхунчик. Ха-ха!

Сьміхунчик розпинає крила до лету зі сьміхом на горбі і збігає в провал. Салдати наміряють ся бігти в слїд, та нараз чути за ними грімкий голос.

Голос. Пожди!

На сцену увіходить Демон у довгім чорнім перевісї з великанськими чорними крилами. Мущина чорнявий, великого росту, широкі груди, виразисте лице о снїдій кожі, очи лискучі, чорні, горді, повні великодушности і сьвідомости своєї сили, зір прошибаючий. Голос грімкий, рухи рішучі. Цареслав клонить ся йому до ніг.

Демон. Що робиш? воздух хочеш уловить?!

Цареслав. Той злодій кнут менї вхопив з-під рук!

Демон. Пропало, треба було добре крить!
Ти не рівня йому, він вольний дух,
він вольний від усїх тїлесних мук,
ти знав, що влади ти не мав над ним...
Ти царь лишень над тїлами людий,
тому не скуєш духа, хоч би він
був із душі найнищого раба —
відправ сї нищі твари вон!..

Цареслав *(дає знак салдатам).* Пашол!

(Відходять).

Демон. І як се стало ся?

Цареслав. А блазен той
зачав лестить менї і кнут зазрів...

Демон. Чого-ж ти лїз до нього, де твій нюх?
Ти знаєш, чим то пахне? знаєш ти,
що се є здемаскóване царя,
відслóнене його кровавих рук,
меч найнебезпечнїйший проти нас —
се початок руїни царства тьми!..
А де-ж він дїв той кнут?...

Цареслав. Онтам післав

Демон. То зле, ти сам завдав собі удар!

Цареслав. Я хтїв провідать ся, де є Вона!

Демон. Від нього, ха-ха-ха! На щó тобі?...

Цареслав. Я хтів зловить Її! Вона була
осьтут — я свиснути вже мав на них,
нараз почув той шум, той сьпів, той гук
підземний — і нащурив уха там:

(показує на могилу.)

там є якісь Її помічники! —
тому пішов я узброїти всїх
людий своїх і наказав чекать!
Вернув і нїс вже свиставку до уст,
аж та зьвізда, проклята та зьвізда
напудила і зрадила мене! —
Вона втекла, а ти не знаєш, де?...

Демон. На що́ тепер тобі Її ловить?
тепер?! — ти знаєш, що за час тепер?

Цареслав. Як то на що́?... Убити і кінець!
Кінець най буде раз цїлій грозї,
що віє з того бунтівничого
гнїзда — Вона душа всїх бунтів!...

Демон. Пусте, ще раз кажу тобі, що ти
лиш царь над тїлами, а хто Вона?...
Хиба не знаєш ти, яка судьба —
то знай: Вона тебе пережиє!
шкода́ з'усиль, Її ти не убєш!
Не бий Її, тим коплеш гріб собі —
бо будиш духа, що звалить тебе,
тїлесним катуваннєм дух росте!
Щоб духа нищити, щоб дух не ріс,
потреба духови завдать удар —
тре' бити, тїла не діткнувши ся!
А та́к ти бєш, чи не росте той дух?
чи знаєш ти, як виріс він тепер?
Там під землею вже виковують вінок,
що блеском може потягнути
цїлий народ до бою проти нас;
а із заходу, з-за кордону вже
озвав ся гук труби Богдана, гук,
що зьвізди з небосклону пострясав!...

Се вже не той сам зов його труби,
не той сам клич глухий Богдана,
який почуло лиш кількох людий,
а гук, що будить маси — буде зле!
А он вже Ґонта, Залїзняк, Богун
на клич той вибігли з могили,
з могили сеї... *(показує — Цареслав здивований.)*
ти не бачив? знай,
що на три шляхи нині розійшлись,
всї на вороних вітром полетїли —
ти не вважав?! — а се велика річ!
Там Дух Залїзняка поніс вже клич
перековати плуг на коси і мечі,
а Ґонти Дух розсїє в серцї мас
кроваві іскри саможертви скрізь.
Богун же вітром на кордон помчав
Богдана на сей бік перевести!
Ти знаєш, хто Богун є?! Дух його
Карпати би на прах розбив, рознїс,
не то кордон, аби Богдан був тут!
А там студенти з Мазепинцями
скінчать блестячий золотий вінок,
положать Їй на голову його
і поведуть при голосї труби
Богдана у розбурханий народ...
Народ лявіною покотить ся,
осліплений тим золотим вінцем
за ними в бій! — що вдїєш ти тодї?...

Цареслав. Так добре би було Її зловить!

Демон. Пусте, кажу! Її ти не убєш!

Цареслав. Та задержу в тюрмі в бурливий час!
Душа цїлого бунту — то Вона!

Демон. Вона є — серце, а душа — вінець!

Цареслав. Як вирву серце, то й душа умре!
Яке там царство буде без царя?!

Демон. Пусте, кажу, ти плосколобе, ти,
не розумієш, що значить ловить

в тюрму в такий бурливий час
могуче серце бунту — те саме́,
що підчас бурі сіять гураган!
Народ побачить золотий вінок,
а не узрить властительки його,
то переверне сьвіт, щоб увільнить
Її з тюрми — а люд розярений —
то є пожар, що гонить по степу.
А хоч би ти тодї і стадо львів
до бою вів з пожаром тим страшним —
то ти не то його не з'упиниш,
ще він тебе із львами проглине́!

Цареслав. То так лишити бунт і ждати нам?
най ме́чуть головнями на царя
провідники запальних темних мас,
аж маса вибухне, гей той пожар
степу, як ти казав?! На що́ тюрма?

Демон. Щоб здавить бунт, ти маєш лиш одно
средство в руках: нагайку і тюрму!
А ними тїло бунту покориш,
а духа, духа ще підбуриш тим —
на другий день вже тїло відросте,
як гидра -- коли дух буде живий!
Так раз і другий раз — і вже по вас!...
На духа я лиш маю чорний меч,
той меч, лишень той меч позбавить крил
хуртовину, яка іде на нас!

Цареєлав. Ратуй нас, володарю наш, ратуй,
як можеш тим мечем своїм...

Демон. Та як вас ратувати можу я,
як проти мене йдете ви самі,
бо вашим катуванням дух росте.
Я вдарю духа раз, ви тїло два —
від мого вдару дух змалів о пів,
від вашого два рази більший став,
як був тодї, зак' я завдав удар!
Та се нераз, а сто́раз так було —
і як я маю ратувати вас?

Цареслав. Якось ратуй нас, що-ж робити нам?
хиба ми хочем проти тебе йти,
ми боїмось навали диких мас,
ратуємось, як можем, серед филь,
а филї котять ся лявіною...
Ратуй нас, володарю наш, ратуй,
супроти бунту мас царь за слабий!

(паде на колїна.)

Демон. То слухай і роби, як я кажу
і не переч менї, як ти слабий,
як мусиш плазувать у ніг моїх!...

Цареслав. А що-ж супроти бунту мас робить?

Демон. Відсунутись, де блисне лиш мій меч!
Мій меч — зневіра, що вбива' серця.
Зневірою зломлю я крила Їй,
Украïнї, на той великий час;
зневіру я засію в серцї тих,
що там кують той золотий вінок
і не скінчать його, бо руки їм
опадуть, а як прийде хвиля вже,
що Дух Богдана загремить в степах —
не буде серця, нї душі в товпі!
Люд розпорошить ся і втратить цїль!
Коби лиш ти жаждою крови знов
менї усього дїла не попсув.
Вважай!

Цареслав. А може потім аж,
як появить ся Дух Богдана тут
зловить Її і кинути в тюрму?!

Демон. Шулїко! ти, не шарпай серця Їй,
не надривай утроби Прометея,
бо розпучливий крик з Її грудий
не людом, а Кавказом потрясе —
і гори, гори скотять ся на нас!
Ти кровопійче, проч від мене геть,
що хоч роби, мій труд нїнащо тут!
я виджу, що знївечиш всьо, ти псе!!

Цареслав (*паде до ніг.*)
Та ні, я лиш питав ся, царю мій!
як ні, то ні, — я буду так робив,
як кажеш, лиш не опускай мене!

Демон.
То не переч менї, бо йду від вас,
умию руки, най кують вінець!...
Роби що хоч, порви собі Її,
сїй вітер канчуками, бий, мордуй,
збирати-меш не бурю, а кістки
з царя край царського престола —
гони у пропасть кнутом царство тьми,
конай на днї із ним повалений
сьвітляним духом сонця, царю тїл!...
Менї байдуже, не загину я,
я несмертельний! Хоч би на земли
настав, як сонце, промінистий рай,
я буду все, бо я — при сьвітлї тїнь!
Хто духа сонця взрів би на земли,
як-би при нїм дух ночи не сидїв!

Цареслав.
Не гнївай ся, а щож менї робить?
Не відтягай від дїла рук своїх —
ти-ж сам казав менї, що в царстві тьми
тобі найлїпше володарю мій!
Хто зна', чи в царстві України ти
таку широку волю будеш мав?!

Демон.
Ти не грози менї, не дбаю я
о вас, о ваше дряхле царство тьми —
без вас — я буду, ви без мене — нї!
Менї одно, в якім я царстві є —
ще не було сьвітила на земли,
щоб Демон не отьмив його колись.
Хоч би там люди не то золотий
вінець України, а небесам
єдине сонце видерли колись
і на престол царя поставили,
зараз найдуть ся плями і на нїм!
Кождий побідник, як прийдé на шпиль,

подати мусить руку і менї,
щоб зараз не звалив ся стрімголов,
бо влада над людьми в моїх руках!...
Ти чуєш се, ти знаєш, хто є я?!...
Корись менї і слухай, рабе, ти,
роби, як я кажу, а нї — пращай!

Цареслав. Прости менї, великий духу тьми!
Розказуй, слухаю у ніг твоїх!

Демон. То слухай і мовчи, падальче, ти,
а не переч менї нї словом тут! —
Устань! велику раду дам тобі,

(Цареслав встає.)

що уратує ще на хвилю вас —
та памятай, вампіре, горе вам,
як знов, занюхавши в повітрю кров,
не здержиш ся від кровопролитя!
Вважай! Вона пішла на села там
завдати царству тьми страшний удар —
як той удар завдасть, тоді нїчо
не уратує вас, пропало всьо!
Іди, біжи, лети як грім, обстав
сторбжею усї міста і села всї
і не пусти Її тепер до мас
у той бурливий час, бо горе вам!

Цареслав. А що-ж таке Вона там зробить нам?

Демон. Страшний удар, кажу — ти вір менї,
що як допустите Її до мас,
тоді твій царь звалить ся стрімголов,
пропадете усї — се зробить вам!
А чим — колись дізнаєш і ти,
тепер най буде се в моїх думках,
а ваша доля у руках моїх! —
Досить для тебе, що се я збагнув
і раджу вам, щоб вас уратувать!
Лети-ж як стій, роби, як я казав,
не допусти України до мас,
та памятай, пусти про се указ,

аби нїхто і пальцем не діткнув
Її тепер у той бурливий час,
бо в битім тїлї кождий дух росте,
не то душа могуча Прометея,
яка живе у грудях України!...
І хочби я Їй крила поламав
на прах, як ти Її зраниш,
то з ран Її ще дущі відростуть
і буде зле, вважай, що я кажу!..

Цареслав. Всьо буде так, як ти нам приказав,
кляну ся царським словом чести я!

Демон. Побачу, йди-ж, відтак яви ся тут —
менї потреба буде ще тебе,
як буду йшов до тих, що там кують —
розбити їм той золотий вінець.

(показує на могилу.)

На щó тебе, дізнаєш ся тодї,
тепер іди, я йду за Нею в слїд
ламати духа, що росте у Нїй!..

(Цареслав відходить.)

Демон *(сам).* На вид мій надїя і віра втїка',
а суне на серце зневіра тяжка!

(демонїчно). Ха-ха-ха!!

(відходить.)

На сценї пусто. У Днїпрі край могили знов зривається навальний шум і клекіт. Чути могуче, безпроривне битє молотів. Місяць опроміннює фосфоричним блеском могилу. Обрив берега і филї — обризкані тисячами брилянтових іскор. Битє молотів переходить в такт до грімких слів слїдуючої пісні підземельних ковалів.

Сьпів підземельних ковалів.

Надходить час, великий час,
гей молоти візьмім ураз
до рук ковати меч —
най іскри бють, най прискають,
най блески шлють, най блискають,
то царський кнут,
кровавий кнут

куєм на меч огнистий тут —
на України меч!

Надходить час, великий час,
Україна візьме від нас
до рук той ясний меч —
покаже всім скайда́неним,
замученим, пора́неним,
хто люду кат,
відвічний кат —
а з тим сей люд вже зробить лад,
кого покаже меч!

Далї громова музика без слів росте, як гураґан. Днїпро шумить, реве і клекотить, неначе береги вриває без ваги — а битє молотів щораз завзятїйше гуде і гремить і гремить...

(Заслона спадає).

ДРУГА ДІЯ.

Підземна хрустальна печера. Червоний блеск. Студенти кують. За ними бє промениста ясність. Золоті іскри сиплять ся зі склепіння під молоти. Ватра палає в правій стїнї. У нїй застромлений огнистий меч. Від нього кроваво іскрять ся сталяктити у стїнах печери. Праворуч перед ватрою один вхід, лїворуч проти нього другий. В глубинї, на серединї третий великий вхід до золотого терему, звідки ясність опроміннює студентів стовпом порошку золотого. Жерела тїєї ясности не видно. Біля студентів стоїть гетьман Мазепа в червонім жупанї. А студенти тїї кують іскри золотії на ковалї, що стоїть на пнї у серединї печери.

Перший студент високий, в червоній сорочці без сурдута, лице жовтаве з синїми огнистими очима. Склад лиця зраджує походженє з люду. Говорить з огнем, зраджує внутрішні пориви рухами.

Другий студент низький, в мужицькім строю, лице червоне з широкими кістками дільної щоки. Очи сиві глубоко всаджені. Мало говорить, не слухає розмов, а кує без упину.

Третий студент середнього росту, в вишиваній сорочці, лице бліде з чорними лискучими очима. Слухає вижидаючо, а відтак говорить з запалом, але без рухів.

Як всї три кують, чути шум і клекіт филь Днїпрових ізза золотого терему. Кують якийсь час без упину, а з під їх молотів летять огнисті, золоті іскри. Мазепа дивить ся на ковало з радісним усьміхом на устах. З золотого терему *входить гетьман Гордієнко.* Студенти перестають.

Гордієнко. Спішіть ся! зазорів великий день,
туй-туй явить ся дух Богдана в нас!..
Усї листки вінця вже є, лишень
бракує нитки, щоб звязала їх.
Не гайтесь, дїти, бийте раз-у-раз,
збивайте іскри в брилу золоту
і витягайте нитку — тре вязать!

Перш. ст. Та видиш, батьку, валимо ся з ніг,
а бєм, аби ті іскри позбивать!

Друг. ст. Я молота не пущу з рук своїх,
пок ті всї іскри в нитку не сплету!

Трет. ст. А я — хиба упаду трупом тут!

Мазепа. Коби Богдан хоч не злетїв сей час —
вінець ще не готов, лиш меч є в нас!

Гордїєнко. Тре було перше вам вінець скінчить,
а кнут відтак виковувать на меч.

Перш. ст. Та Драгоманів, як принїс той кнут,
казав кувати, поки кров горить
на нїм, щоб з нього меч огнистий був! —
дивіть ся, як палає він в огні!

(показує на меч у ватрі).

Трет. ст. А я казав тобі, в запа́лї ти не чув —
вінця сполуку перше забеспеч,
щоб люд вела якась зоря в борнї,
така зоря — народом робить люд! —
для нас зорєю тою — сей вінець!..
А меч — що меч? покаже ворогів.
Люд чує, хто над ним тримає кнут;
люд давно взнав, чого-б він не хотїв —
а що би хтїв, спізнати не умів,
не вмів найти зорі для всїх сердець!..
Він все валив, а ставити не міг,
бо всї одну будили думку в нїм;
як хлїв звалить, а не як ставить дім —
тому то не було сполуки у гадках,
люд в ро́зсипцї не йшов на спільний шлях!

Гордїєнко. Та тихо!

Мазепа. Що?

Гордїєнко. Ти чуєш?

Мазепа. *(з острахом.)* Що?

Гордїєнко. Дуднить!

Перш. ст. Та де, дуднить?

Мазепа. Ага, дуднить!

Трет. ст. Трава шумить!

Перш. ст. Земля дрожить!

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

Друг. ст. То кінь біжить!

Трет. ст. Богданів кінь?...

Друг. ст. Мабуть два коні, два!

Заперли дух, напняли слух, похилені всї лївий бік, а земля дудонить під тупотом кінських копит.

Трет. ст. Чи то не Богун і Богдан?

Друг. ст. Мабуть!..

Мазепа. Трубіли, нї?

Перш. ст. Та нї!

Гордїєнко. То не вони! —

Мазепа. Мабуть то Ґонта й Залїзняк женуть!

(лївим входом входять Ґонта і Залїзняк).

Мазепа. Ви тут, ну що там села?...

Ґонта. Гасла ждуть!

Гордїєнко. Готові?

Ґонта. Хоч у пекло їх гони!
В повітрі всюди прочутє гуде,
що буря йде, що буря загуде —
на кождій гільцї листє затряслось,
всьо жде дощу, у го́ру піднялóсь!

Залїзняк. Та нїби так, всї села аж гудуть,
весь люд, гей шум лїсів, загомонїв,
як зов труби Богдана загремів —
всьо ждало голосу його труби!..
Так щож, нїде не шлють ся очи там,
де вдарити як раз потреба нам!
У кождому селї інакша думка є,
що не виходить поза круг села —
нема сполуки, що-б весь люд вела
на певний шлях громадної борби!

Трет. ст. Пусте, така сполука наш вінок!
Як дух Богдана дасть до бою знак,
Україна з вінцем тим на чолї,
заблисне як зоря усїх думок! —
Народ побачить, звідки сьвітло бє,

який то рай зас'яє на землї —
і піде до борби за тим вінцем!
А меч, огнистий меч покаже, як
ударити, то просто на царя!

Залїзняк. Та правда, правда, той вінець — зоря,
коли бо села всї йдуть одинцем,
народ у них — то в на́спах муравлї!..
Кипить у кождому селї, так щож,
не дбає люд в однім селї про те,
що дїєть ся у другому селї —
не то, що-б думав за якимсь вінцем
іти на шлях до бою із царем,
про бій такий і думати не мож!..
Скрізь тлїють іскри, але чи зросте,
чи вибухне із іскор тих пожар?
чи не придавить царь усьо тихцем?

Ґонта. Подайте гасло, гасла жде народ!
Всьо буде добре, все в бурливий час
у масї мусить бути заколот,
а гасло зверне очи всїх на вас!
Ми кинули вже іскри, та пожар,
пожар як всюди вибухне нараз —
то дїтько сам не зда́вить, не то царь,
народ готовий — гасла жде від вас!

Мазепа. Та добре, гасло преціньь до борби
є голос Богдано́вої труби —
та не єдинить дух один тих мас,
що би спровадив люд на спільний шлях,
а очи всїх післав тодї на нас,
на наш вінець, на Украïни стяг —
коли Богдан дасть гасло до борби...
Народ розсипаний — тре Палїя!...
(кличе) Семене!

(По хвилї виходить з терему Палїй.)

Палїй. *(входить).* Що?

Мазепа. Лети в народ як стій!

Палій. *(до прибувших.)*
Ви вже вернули?

Ґонта. Вже!

Палій. А люд готов?

Ґонта. Готов!

Палій. А всюди чув Богдана зов?

Ґонта. Усюди, іскри вже розсипані!

Палій. То добре! *(до Мазепи.)*
Манїфести дай менї!

Мазепа. То Орлик дасть!
(кличе.) Пилипе, дай листи!
(входить Орлик з манїфестами.)

Орлик. А що?

Гордієнко. Всьо добре!

Орлик. Хто іде, Палій?

Палій. Іду, піском валить престол царя!

Орлик. Ти все жартуєш!

Палій. Що-ж не віриш ти?
Гора піску — то й сім царів звалить!

Мазепа. Бери листи і йди, бо час біжить
Богдан на нас, як вітер, налетить
потреба масам показати шлях
і згуртувати всьо під спільний стяг!

Орлик. А от листи.?

Мазепа. Розкинь їх поміж люд,
кажи, най жде, звернувши очи тут —
нехай не йде, аж гасло дасть Богдан!

Палій. Яке-ж то гасло?

Мазепа. Гасло: зов труби.
Як тричи хто затрубить у степах,
то Дух Богдана знак дав до борби!
Най очи люду шлють ся на той шлях —
ми вийдем всї з могили на майдан,
Україну увінчимо вінцем,
до рук дамо той меч — і тим мечем

Вона покаже масам, де іти!...
То Ґонта й Залїзняк най рознесуть
те гасло межи масами, а ти
лети, розкинь листи, згуртуй весь рух —
а сам вертай, як вчуєш перший слух,
що надближаєть ся Богдан до нас,
бо мусиш нас спровадити до мас.
А Ґонта й Залїзняк най стережуть
народ від вибуху не в слушний час!

Палїй. Коли-ж ударимо в великий дзвін
могил?

Мазепа. Як вчуєм шум великих крил
Богдана на земли, у відгомін
йому наш дзвін великий загуде,
на віче скличе весь народ з могил —
а як Богдан затрубить третий раз
за тим вінцем увесь народ піде́,
всї ме́ртві оживуть на клич пісень,
з живими в бій підуть в великий день!

Палїй. Ходїм! *(до Ґонти і Залїзняка)*

Мазепа. Пращайте!

Палїй *(до студентів).* Най вас громи бють,
мерщій кінчіть вінець! як заірже
в степу Богданів кінь, за пізно буде вже!
(до всїх.) Пращайте, в мить надїйте ся мене —
моя шкапина скоро ся звине!

Виходять всї три лївим входом. Орлик відходить в золотий терем. Студенти кують іскри. З-під молотів блискають блискавиці. А з-за тетерему филї Днїпра шумлять, гудуть і клекотять. Глухий шум і клекіт росте з битєм молотів в навальний рев і гук. Студентів обсипає щораз червонїйший блеск від огнистого меча в кроваво палаючій ватрі. Мазепа і Гордїєнко стоять у глубинї задумані, заслухані у музику днїпрових филь, а над ними горять кроваві сталяктити. З лївого боку входить Демон перебраний за студента — не з крилами, а з горбом на плечах, з лїскою в руках.

Перш. ст. Ти тут, Осипе?

Демон. Тут, от, бачиш, я!

Перш. ст. А де-ж ти був? чи чуєш, буде рух!

Отсе товариші мої,
(представляє студентів.)
(до них) а то наш друг!
(Демон подає їм руку.)

Демон *(іронічно.)*
А чую, чую, український рух!
(ставить ліску в кутї.)
Я взрів Залїзняка у филях мас
і він сказав менї, де найду вас!

Трет. ст. *(до другого.)*
Несимпатична пика! — як змія.

Друг. ст. Е, що там пика, але бодрий дух!
Диви ся, що за сила в тих очах!!

Трет. ст. Морозом віє — серце як в клїщах...!

Мазепа *(до Гордїєнка.)*
Не видить нас, не з нашої рідні!

Перш. ст. Ти все такий, не віриш в силу мас!

Демон. *(сумнївно.)*
Ба, сила мас, хиба у иньших рас,
а українська — не здаєсь менї!
У кождому селї є сто вітрів —
куди повіють, чорт би не збагнув!

Перш. ст. Ну що-ж там чути, ти на селах був?

Демон. Був, був, оглянув український рух!
Яка там сила в кождому селї,
а скрізь яке народне почутє —
фі, фі, царя зметете із землї!...
От, православні хочуть рабувать
всї двори, иньші — різати панів;
сектанти бють на те, щоб рознести
церкви на прах і вигнати попів —
а найревнїйші з них і се гасять,
бо віра всїх спасе, — зі злом не йти
на перебій, бо правда побідить,
„як Бог захоче, чудо обявить!“
І ось такі гадки, таке чутє
найкращих душ, найкращих із людей —
се, бачите, є український рух,

рух ваших мас, що „якостю ідей
рівнають ся осьвіченим людцям!“
Що чоловік стріляє в иньший бік,
а де є ціль — нїхто не скаже вам!

Перш. ст. Та ціль найдеть ся, — от є ціль, дивись!

(показує пальцем в золотий терем.)

Ми викували золотий вінець,
що людови сияти-ме по вік!
Вінець той — царство українських мас,
тих бідних мас, що в гóру піднялись —
се щастє всїх, се мир для всїх сердець!
А як заблисне всїм така зоря,
як ми покажем їм такий вінець —
народ побачить, повалить царя,
побачить ціль і вдарить в один бік!

Демон *(з демон. усьміхом, відтак твердо.)*
Ехге! ну-ну, побачить! та нехай
вам буде так, що то зоря для мас!...
Та памятай, що ти казав нераз,
що бідний люд обманювать не мож,
се злочин — люд під обманом вести
на пролив крови, добре памятай!
Ти тягнеш люд під золотий вінець
і кажеш: той вінець — се царство мас
се щастє всїх, се мир для всїх сердець!
Вважай, чи не за много обіцяв —
аби вінець той щастє людям дав,
всїм щастє, мир усїм — се лож!...
То злочин, злочин з людом робиш ти!!...

Друг. ст. Та аби маси потягнути чимсь,
тре осліпить їх ідолом якимсь;
а чим чистїйшим блеском він сия',
тим скорше люд у бій пірве струя!
Най буде, що в тім блеску буде лож —
як нею пекло розвалити мож,
а земний рай поставити, коли
не можна неба мати на земли!

Трет. ст. То злочин — ложею народ вести! —
хоч би й до цїли красної іти,
але не дати того, чого люд
надіяв ся, за що до бою йшов,
готов ріками проливати кров!
Хто розчарує люд, той зробить гріх,
бо сїє їдь зневіри в серцю всїх —
а їдь зневіри гірша від оков!
Окови краще на ногах лишить,
як поламати їх, а духа вбить!
Ми як окови хочем поламать,
як тягнем люд під золотий вінець
і кажем: той вінець — се царство мас
се щастє всїх, се мир для всїх сердець —
то не обманюєм народу анї раз,
ми вірим в те і можем так казать!
Бо що є щастє? — Щастє людське в тім:
цїле житє до цїли бодро йти,
з товчком в руках нести хосен усїм,
„своє добро в добрі усїх“ найти —
а мир-спокій злетить, як ангел, сам
не серце людське, змучене житям!
Хто робить шлях, що в рай людство веде —
той найде щастє в тім, що так іде!
Як всїм дамо спромогу так іти,
чи наш вінець колись — не царство всїх,
не щастє всїх, не мир для всїх сердець?
Нїякий злочин, пляма, анї гріх
на нас не спáде за той наш вінець —
бо правдою і кровію сердець
усїх повстав наш золотий вінець!
Тому не сумнїваймось, станьмо враз
і биймо раз-у-раз, бо пізний час!

Демон. А що-ж єще куєте з іскор тих?!

Перш. ст. Ми хочем нитку витягнути з них,
аби звязати всї листки вінця!

Демон. Давайте молот, стану з вами враз!

(бере молот, удає, що щойно побачив Мазепу і Гордїенка.)

а, дух Мазепи, Гордієнків дух,
за вами, опроміннені, стоять!

(до Мазепи і Гордієнка.)

Клоню ся вам, і я вам до услуг!

Мазепа. Побачив нас, бо вже пристав до нас!

Всї чотири довго молотами бють, а іскри золоті огнисто прискають. Ізза терему знов реве Днїпро, а з ватри сиплеть ся кровавий блеск. Та в тім блеску творить ся якась чорна смуга і кидає тїнь на постать Демона. Вривають, музика затихає.

Демон. Важке се дїло іскри ті злучить,
ще тяжще нитку витягнути з них
що би звязала всї листки вінця!

Перш. ст. Та правда, треба бити без кінця,
аби гурток у грудку збить яку.

(кують якийсь час — і знов тиша.)

Демон. Споїти ся у тїло не хотять,
відскакують, розсипують ся так,
немов не годять ся в однім гуртку —
не сила їх до купи позбивать!

Друг. ст. Я во, я збив у грудку тілько їх!

Демон. А вдар по нїй — розсиплять ся на мак!

(другий студент бє молотом,)

Друг. ст. Ага, дивіть ся, справдї сталось так!

Перш. ст. Я нї одної збить тепер не міг!

Демон. Та я кажу, се дуже річ трудна,
аби повстала нитка з них одна!

Трет. ст. *(до перш. студ.)*
А видиш, як би не твій перепáл,
ми б мали вже ту нитку золоту
звязати наш вінець, наш ідеал —
а так ми силу потеряли ту
на викутє меча, а сил досить
тепер би стало на його кутє!

Перш. ст. А ти не чув, що мус кувати кнут
на меч, ще поки кров на нїм горить,
аби той меч горів, аби весь люд·

побачив, як покаже на царя,
і йшов за ним на смерть і на житє!

Трет. ст. Та глянь, той меч горить, а тая кров
ще досї є на нїм — кувати час
було би ще тепер той меч, а в нас
вже був би золотий вінець готов!
А так — Богдан затрубить і дарма,
у нас є факля, а зорі нема,
розсиплеть ся неспоєна зоря!

Друг. ст. Розсипало ся знов, дивіть ся, ну!
я збити хтїв ті дві грудки в одну,
та знов на мак розсипались обі!

Демон. А що, я думаю, се неможлива річ!
Хотяй би ми кували день і ніч,
то іскри ті розсиплять ся на прах,
бо кожда з них віддїльна є собі,
як кождий Українець — вольний птах!

Мазепа. А, в тім руїна подвигів усїх,
що в нашому народї воля — бог,
безмежна воля одиниць усїх,
яка не знає стриму, нї оков,
нї обовязку, нї пересторог
наказу — кождий пан і царь!
Царів є тілько, кілько є голов,
а кілько одиниць, тілько й доріг —
такая воля пхає стрімголов
народ в неволю!...

Гордїєнко. Ой Мазепо, я,
я гордий, що се нація моя!
Надходить час, що люду мого бог
став богом сьвіта, громом чорних хмар,
що з низу сунуть над престол царів.
Той грім ударив — бог піддянства впав!
Надходить для народу того час,
що волю перший над людством підняв —
вінець його думок — держава мас!
дивись, як той вінець нам засияв!

Мазепа. Так що-ж, як той народ не буде мав
у серці почутя, що вяже всї,
всї одиниці у звено одно,
одно звено великого людства —
чужі пірвуть їх під своє звено,
як стадо блудні вівцї порива'.
Як почутє не звяже всїх сердець,
як нитка та не звяже установ
усїх, не звяже всїх листків вінця —
розсиплеть ся без нитки сей вінець,
розсиплеть ся народ без почутя!

Друг. ст. *(до Гордїєнка.)*
Розсипуєсь, до дїтька, ну скажи,
і як тут збити в тїло іскри сї?
тягни з них нитку і вінець вяжи!

Гордїєнко. А як-же перше добре вам ішло?

Друг. ст. Або я знаю, що тепер зайшло?!

(Демон обертає лице в бік і сьміеть ся демонїчно.)

Трет. ст. Тай перше з трудом все збивали ся,
не тратьте віри, мусим їх злучить!

Трет. ст. Та не так часто розсипáли ся!

Демон. Не тратьте віри, сильно треба бить
і вірити у теє слїповіч,
що ніч — то ясний день, а день — то ніч,
що згодить ся колись вода й огень,
бо є можлива й неможива річ,
як віра є, що то можлива річ!

Перш. ст. Та що ти кажеш, поміркуй лишень —
як неможливо, як ми їх зібєм?

Демон. Хоч не зібєм, та биймо цїлий час,
аби сумлїннє чисте було в нас —
не думаймо о тім, що ми падéм
вже з ніг без сили, биймо без кінця,
хоч певні ми, що не скуєм вінця!

(входить Немирич з золотого терему.)

Гордїєнко. Що там, Немирич?

Немирич. Жде Виговський вас,
ходіть оба листки порядкувать!

Гордієнко. А Драгоманів вже їх спростував?

Немирич. Вже! я з Виговським вже їх поскладав
вам, Гордієнко, — тільки їх зрівнать.
А що вже нитка є, бо тре вязать?!

Гордієнко. Ще ні!

Немирич. Спішіть ся, час летить, як грім,
що йно не чути, як Богдана дух...
Ти чуєш?

Гордієнко. Що?

Немирич. Богдан! — земля дуднить!

Гордієнко. Та де?

Немирич. Не чуєте? напніте слух!

(Заперли дух, напняли слух, заслухані у лівий бік.)

Гордієнко. Не чую нич!

Немирич. Вже стихло, о, біжить!...

(чути свист, Демон оглядаєть ся з острахом у лівий вхід.)

Мазепа. Хтось свиснув!

Гордієнко. Е, то не Богдан, ходім!

(до студентів.)

А ви не гайте ся, а бийте раз-у-раз!
Чей розпалять ся іскри молотів битєм,
чей раз зіллють ся разом, бийте раз-у-раз!
І викуйте ту нитку повязать вінець,
вінець, зорю народу в проломовий час!
Не гайте ся, не сумнівайтесь під кінець,
лиш вірте, вірте, що се можете зробить!
Туй-туй Богдан затрубить, а вінець у нас,
вінець незвязаний розсиплеть ся сей час,
розсиплеть ся зоря народу в чорний день!
Най серце ваше громом загремить
одним великим радісним чутєм,
що з люду робите народ — а той огень,
той Прометея жар нам споїть наш вінець!

Не відступайте, дїти, бийте раз-у-раз,
надходить час великий, день великий, день,
на вас надїя вся Украіни, на вас —
надходить час великий, дїти!...

Трет. ст. *(з запалом.)* Батьку, глянь,
падемо з ніг, а молотів не пустим з рук,
не пустимо, най піт скровавить скрань,
най грань смалить нам руки, най жаркі огні
палять нам кости, а зневіри чорний крук
не вишарпає тої віри з серця нам!
Ми вірим в те, що з люду зробимо народ,
дамо йому вінець, зорю, сьвятий кивот
стремлїння, правди, щастя для усїх сердець!
Ми мусим, мусимо споїти той вінець,
хиба упадем трупом, віриш ти чи нї?...

Гордїєнко. Колись народ весь, сину, ляври зложить вам!

Мазепа, Гордїєнко і Немирич відходять. Студенти кують без упину. Демон понурений стоїть осторонь від них в тїни, відтак бере молот і кує ураз. З-за терему чути шум, клекіт, гук ревучого Днїпра, що великанською силою неначе потрясає стїнами печери.

Демон. *(зимно з повагою.)*
Дивіть, чим більше іскри ті куєм,
тим більше розсипають ся на мак,
з одної іскри кілька повстає —
нема що думать, аби тим битєм
споїли ся, хтож нитку з них зібє?!...
А може би якось удалось так
листки вінця без нитки уложить!

Перш. ст. Я вже не в силї, Боже, я не чую рук!

Друг. ст. Я з ніг валю ся, та єще трібуймо раз!...

Перш. ст. А може, може справдї можна уложить
листки вінця якось, аби держались так —
на що, на що на дурно тих надсильних мук?

Трет. ст. Та як, та як, розсиплеть ся цїлий вінець!
і знов народ в борбі не злучить спільний стяг,
одна сьвята зоря — знївечить ся весь рух!
А хвиля знов прийшла, повстав Богданів дух

і заворушив ся народ на клич труби!...
Туй-туй Богдана Дух дасть гасло до борби,
а ми не маємо готового вінця —
не маємо зорі, що б р в а л а о ч и мас!
Народ спитаєть ся: „куди ведете нас? “ —
що скажемо йому і чим осьвітим шлях?
Пропаде той народ, що блудить без кінця,
у тьмі плазуючи, шукаючи зорі!

Демон. Так як Богдана Дух дасть гасло в тій порі,
коли сей ваш вінець не буде ще готов —
то преціньмаєте о г н и с т и й м е ч в руках
і масам тим мечем показуєте шлях.
Народ спитаєть ся: „Куди ведете нас?“
„Ведем на того вас, хто так катує вас!
а хто катує вас?“ — спитаєте ви люд
і піднесете меч — „ви знаєте той кнут?
на нім є ваша кров, а знаєте хто мав
його в руках на вас, хто вас ним катував?“
„Ну, хто? скажи!“ — „А той, кому бєте́ чолом,
кого в хатах своїх тримаєте за склом —
а ви не бачите, на нім є ваша кров!!“
„На прах його, на прах, скажи, хто є той кат!“
Ви знов: „Ви можете звалити стрімголов
з престола ката, він боїть ся тільки вас!“
На те народ: „А хто-ж той кат, на прах, на прах
його, скажи хто є той кат!!“ — „Той кат — то царь!“
Так перше мусите промовите до мас,
аби царатови завдати там удар,
де він стоїть, де він держить ся на ногах!
Що йно тоді поставити свій кращий лад,
як видрете мечем огнистим з серця мас
надію на царя і віру у царя!
Судьба народу не рішаєть ся в борбі,
а у душі тих мас, з яких складаєсь люд!
Кумир душі тих мас рішає о судьбі
України тепер, як се було нераз —
а царь в тих мас — то ідол, бог, кумир, зоря!
Як видрете з душі їх віру у царя,

як ідол той колись упаде в їх очах —
що йно тоді їм ясний покажіть вінець
і розкажіть їм: „Той вінець — се царство мас,
се щастє всіх людий, се мир для всіх сердець!“ —
вінець сей богом, сонцем стане їм сейчас.
Та перше мусите кумира повалить,
що душу ваших мас в кліщах своїх держить —
а золотим вінцем його не звалите,
лиш тим мечем, мечем удар той завдасьте!
Тому той меч тепер важнїйший, як вінець!

Перш. ст. Се правда, меч тепер важнїйший як вінець,
я здавна думав так і Драгоманів сам
велїв чим скорше з кнута меч кувати нам,
бо меч той божка в серцї люду повалить
і царству тьми завдасть смертельний тим удар!

Трет. ст. Та що? той меч тепер важнїйший як вінець?!
Неправда, що ми мусим божка повалить
в душі народу, бо його немає в нїй —
а хоч і є, то бог той — воля, а не царь,
буйна, широка воля одиниць усїх
з осібна, воля без сполуки і оков,
тому погубна, що невязана нїчим! —
А сей вінець то буде богом тим сьвятим,
що звяже волю путом золотим
народного добра і щастя всїх верстов.
Тому не гаймо ся, а станьмо всї мерщій
і куймо, поки час, аби він був готов,
аби колись на нас не впав великий гріх!

Демон. Ви, пане, потверджаєте лишень мій суд,
бо та широка воля одиниць усїх
розстрілює на одиниці цїлий люд. —
Той люд великий ваш безсильний у борбі,
як кольос, що уже на порох ся розприс,
бо кожда з одиниць віддїльна є собі —
тому той люд тепер цареви бє чолом!
Як вітер віє, вольні лози гнуть ся вниз
і дубови кланяють ся, аби поміг —

хоч дуб сьмієть ся з лоз, він став їм ідолом!
Хто в собі сил не чує, той так низько впав —
що бога потребує, що б його тримав!
А ваша ціль тепер ту силу розбудить,
аби народ почув, що сила в нім лежить,
в сполуці мас усіх супроти їх катів!...
Ви на огнистий меч перекували кнут —
і справді під мечем згуртуєте весь люд,
не лиш український, а люд усіх пород,
що є в Росії, у збунтóваний народ —
бо меч показує всіх люду ворогів.
А щож вінець? він непотрібний на сей час,
бо він вам не згуртує на царат всіх мас!

Перш. ст. Так, так, вінець нам непотрібний на сей час,
вінець нам не згуртує на царат всіх мас —
лиш той огнистий меч, я здавна думав так,
ти як би вирвав з уст менї, і я нераз
казав, що меч, той меч теперішний наш знак!

Трет. ст. Та як?! вінець нам непотрібний на сей час?
ви суперечите собі, впираєте се в нас!
Як наша ціль тепер ті маси получить,
аби почули, що в сполуці сила є —
то сей вінець як раз зорєю заблищить
і стягне маси наші всї під спільний стяг,
бо ціль, стремліннє, ідеал дає,
а ідеал лишень веде на певний шлях
розсипні маси і народом робить люд!
Вінець той злучить маси, вирве маси з пут!

Демон. О, навпаки, він може маси поріжнить
і перешкодить пута скорше поламать,
бо що вінець? — держава українських мас!
чи всї народи в царстві тьми під тим вінцем
схотять за вами йти до бою із царем?!
Чужі всї маси стануть зараз проти вас —
і місто на царя всї маси згуртувать,
ви в маси кість роздору хочете всадить?...
тепер, тепер, як треба царство тьми валить,
як темним масам треба дїлом показать,

що в злуці їх є сила, не в руках катів —
тепер ми маємо вивішувати стяг
України, вінець народний — і будить
наро́дности до бійки, сіяти роздор
і на народики розбить тих мас табор,
що йдуть під тим мечем у бій на спільний шлях?!!
Вінець — то кість роздору, рух би весь роздер,
тому той ваш вінець шкідливий є тепер!..

Перш. ст. О, справді так, на щож ми той вінець куєм,
коли він навіть нам шкідливий є тепер —
я сил не маю, я знеміг ся тим кутєм!...
(другий студент кує цїлий час.)

Трет. ст. Та як, що кажете, шкідливий наш вінець?!
Найвища цїль, найкраща цїль для всїх сердець —
шкідлива? кість роздору те, що лучить всїх,
всї одиниці наших мас в один народ?!
Що нас обходить, чи до бою із царем
схотять народи всї іти за тим вінцем? —
Ми самостійно йдїм з мечем в руках своїх,
не оглядаймось на лице таких пород,
що за вінець Украйни йшли би проти нас, —
хоч маєм спільну цїль, хоч маєм меч в руках,
аби із ними разом вдарить на царат!
Вінець покаже їм, що ми також народ,
а честь, хосен з борби належитъ ся й для нас!
А як побачуть, що у нас є сила мас,
не буде їх колов вінець, народний стяг —
і з нами з тим мечем підуть на спільний шлях.
Роздавлять царство тьми усї народи враз
і кождий в сво́їй хатї заведе свій лад!
Як без вінця тепер потонем в филях мас
і виборемо волю, піднесем вінець —
тодї: „ви не народ, не узнаємо вас!“
Як раз той блуд, що ми ховали свій прапор
йдучи у бій з царем, розбудить той роздор
народів по роздавленю царату тьми —
тодї то справді кість роздору кинем ми,
лишень не з нами сварка буде, а о нас —

аж поки но́вий царь не опанує мас
несьвідомих, що́ є України вінець! —
Із руху під знаком меча такий конець,
що маси того зараз окричуть царем,
хто їм усуне лиш найблищих ворогів!
Револьта мас, що підуть тільки за мечем —
аби звалити ним ненависних катів,
не з ідеалом в серці, з золотим вінцем
в своїй душі — то рух поверхних филь морських!
хоч море спить на днї, та вітер зверха бє,
і филї клекотять, підносять ся, ревуть,
мов ломлять береги, мов кручі вже зірвуть —
та знов вертають взад, в русло старе своє
і сплять тихісько знов, бо вітер вже затих!...

Перш. ст. Або́ ми дивимось, аби узнали нас
чужі народи за народ?! Як прийде час,
що маса владу вже осягне раз мечем,
то видвигне вінець, сама себе узнасть!
Уже тодї той люд під золотим вінцем
мож буде згуртувать, осьвідомить його,
що ідеал народу — золотий вінець!
Ти думаєш, він верне під царя — чого?
не бій ся, влади люд катам назад не дасть,
недасть і прав своїх чужим народам взять —
та меч зробити мусить царству тьми конець!
тому тепер той меч до бою вистарчить!
Я вже не в силї сей вінець тепер кувать,
валю ся з ніг, а тут так тажко іскри бить!

(сїдає, опустивши молот,)

Друг. ст. О, тяжко, правда, але я вже тілько збив!

Демон. *(задивлений магнетичним зором в пер. студ., прокидаєть ся:)*
Де-де, що кажете, а ну я буду бив.

(бере молот і кує з другим студентом.)

Трет. ст. *(до першого.)*
Ох, брате, не кида́й нас, сам тепер ти взнав,
що треба нам вінця, не нинї — то колись!...
вставай, диви ся, Влодко тілько позбивав!...

Перш. ст. Я вже не всилї, я не годен навіть встать!

Трет. ст. Я піднесу тебе, дай руку, повернись!

Перш. ст. О, дай менї спокій, не маю сил кувать,
я свого доконав, меч вистарчить тепер!

(клонить голову на пень і засипляє.)

Друг. ст. А во, усьо розсипало ся знов на мак —
розпука чиста, я не можу вже кувать,
на дурно всьо, я мучив ся на дурно так!...

Демон. То шкода сил, бо як би сотня навіть нас
тут молотами била, не скуємо їх —
ще гірше навіть розсипають ся тепер!

Трет. ст. Не трать надії, серце, вдарим раз-у-раз,
я буду бить за двох, аби скінчить вінець —
то наша ціль, то ідеал усїх сердець!
Ми мусим показати масам ідеал,
аби пірвати маси, кинути запáл!
вінець наш золотий — огень на душу мас!

Оба студенти з Демоном кують довго без упину, з під молотів прискають золоті іскри. А зза терему чути шум Днїпра, вже не грімкий і потрясаючий, а приглушений, наче придавлений. В ватри паде ще червоний блеск, але притемнений якийсь, понурий, — а з закутків печери тїни виринають.

(Демон вдивляєть ся в другого студента.)

Друг. ст. Ой, тяжко, гину! *(перестає кувати.)*

Трет. ст. То, брате, люду скарб! —
той скарб пірве всї маси, ущасливить люд!

Демон. *(звертаєть ся до третього студента, поражаючи холодом свого лиця.)*
Панове, того не беріть тепер на карб,
що масам конче треба показать вінець,
далекий ідеал, що маси не пірве,
бо маса — то дитина, що як скот живе —
не дивить ся аж там у небеса, а тут!...

(до другого студента.)
Дитя голодне, що вам їсти, їсти все пищить,
не сонцем тїшить ся, а хлїбом з молоком —
хто молоко несе, за тим воно іде!
Оттак і за вінцем не піде певно люд —

тим не пірвете мас, що буде, а що є,
що маси ті пече, що маси ті болить!
(до третього студента).
Нїхто далеких горизонтів не кладе,
не ставить, не показує дальнóвидом
очам випуклим мас, аби зробить своє!
Аби пірвати маси, треба мати слух,
що їх болить, а нюх, який з них віє дух;
аби пірвати маси, треба говорить,
що знищите усьо, що маси ті болить —
а всьо дасьте, за чим лиш нинї тужить люд;
а говорить в тім дусї, як вам каже нюх!
(звертаєть ся до другого студента, прошибаючи його огнистим зором).
Говорите до православних, то кажіть;
„Царь дав вам землю, люди, та пани не хтять —
ходїть за нами, братя — виріжем панів!“
Побачите сектантів, то їм голосїть:
„Царь дав вам волю, люди, та попи не хтять —
ходїть за нами, братя — вигоним попів!“
Стрінете тих ревнїйших, що не хтять іти
зі злом на перебій, бо „правда побідить“ —
апостолами будьте, віру їх несїть
та замішайте думку в правди віри їх:
„Аж як пророк зійдé, тре зло мечем змести!“
Відтак поставте їм пророка, най кричить:
„Я, дух Христа, зійшов на землю вас будить —
ви, братія, спите, в імя моє ідїть
за віру, в пень рубайте, в пень катів усїх“.
Так мусите промовити до темних мас —
тодї лявіна мас покотить ся сейчас!
Тому на дурно той вінець куємо ми,
ним не пірвем тих мас з мечем на царство тьми,
бо не царя валїть, а ріжте всїх панів;
не Украïну дай, а хлїба! — люд кричить...

Друг. ст. „Не Украïну дай, а хлїба!“ люд кричить —
то правда, ми інакше маси не пірвем,
не виведем протесту мас на всїх катів,
коли мечем не вдарим в те, що їх болить —

вінець той не пірве тих мас на царство тьми!
Ох, як я змучив ся тим навісним кутєм
і всьо на дурно, тяжко сон мене вялить!...
(Демон поражає другого студента огнистими очима.)

Трет. ст. То злочин, голос тьми, вода на царський млин —
пустити бляхмана кровавого між люд,
аби пролити кров, а не ламати пут!
Одурювати люд опікою царя,
надією на царя вщіпляти серед мас,
та віру у царя засіять між людьми —
під щитом царських ласк на люд розлить полин
огірченя на тих, що хоч і бють той люд,
та блищі, рідні все таки йому були
і може би колись люд на царя вели,
коли народови заблисне ціль, зоря!...
Яка є ціль такого бунту?! люд, як скот,
провадить на зарізь з веретом на очах,
без відома, де йде, куди його ведуть?!
який хосен?! — що віра в „кармазини“ знов
упаде в люді, а надія на царя
заверне очи мас у тьмі на царський стяг
і зажене ті маси у його табор?!
О, так з розсипних мас не створить ся народ!!
Най золотий вінець, України зоря
заблисне їм в душі, а їм осьвітить путь —
тоді всї верстви враз підуть під їх прапор,
народом стане люд і вийде на свій шлях,
звалить державу тьми, поставить царство мас!
тому удармо враз і куймо нитку ту,
що звяже наш вінець, України зорю —
бо маса мусить знати, що поставим ми,
як звалимо мечем кроваве царство тьми!
Тож биймо, биймо, куймо нитку золоту,
як маса взрить вінець, тоді з царем на прю,
тоді побідимо, упаде царство тьми!...

Друг. ст. Ти куй, а я не можу, духу не стає,
якого чорта впрочім дурно буду бив? —
вінця не треба масам, зараз в тую мить

ним не пірвемо мас до бою о житє,
байдуже їм, що в нім Україна встає —
я знаю тугу мас, бо я між ними жив!
Мечем ударим в те, що маси ті болить,
аби пірвати їх до бою — то досить!

(Сїдає, опустивши молот, клонить голову на пень.)

Трет. ст. О брате, не лишай мене, о друже мій,
ще раз удармо враз!

Друг. ст. Я не поможу вам!

Трет. ст. *(похиляєть ся над ним і торкає його.)*
Вставай, не спи, вставай!

Друг. ст. Ох, дай менї спокій!

Трет. ст. Не спи бодай, я буду сам кував вінець!

Друг. ст. Вінець пусте, для мас тепер той меч досить!

Трет. ст. Та не досить, диви ся дальше, на конець!
Не спи бодай, не спи тепер, я буду сам!...

Друг. ст. Куй сам, я не поможу — я не маю сил!

Трет. ст. Та ти не куй вже, лиш не спи, будь при менї!

Друг. ст. Що з того? я не можу, — сон мене вялить!

Трет. ст. Менї так тяжко з тим, ти знаєш, друже мій!

Друг. ст. Не будь дитина, з'їсть тебе, чи що?

Трет. ст. *(розпучливо.)* Та нї,
лишень не спи, не спи, устань! *(торкає його.)*

Друг. ст. *(сонно.)* Та дай спокій!

Трет. ст. Заснув. заснув, упав мій друг-орел!

Демон. *(про себе.)* Без крил!
Коби ще згристи той оріх, твердий оріх!...

Мовчанка. Третий студент встає. бере молот і кує без упину, побіч нього кує Демон. Іскри сиплять з під молотів обох та з-за терему чути вже тілько глухий, придавлений шум Днїпра, як журчанє потока в ярузї. З ватри паде пригасаючий червоний блеск. Понурий, темний настрій в печері.

Трет. ст. Ох! *(перестає кувати.)*

Демон. *(вліпивши очи в дрожачі руки третього студента.)*
Тяжко, правда, як то тяжко збити їх!
не ймають ся себе, а відпихають ся,
нїколи не зібють ся, не зіллють ся вже —

а ви ще вірите, що ви зібєте їх?!
Ще вірите, що люд український тепер,
в якім вже одиниці розсипають ся,
склеїть ся но́вим Прометеєвим огнем?
сотворить знов народ? згуртуєсь під вінцем?!
Він втратив вже вінець свій, втратив ідеал,
вже роль народу да́вно в сьвітї відограв —
розсипав ся тепер і жде, аби умер,
від смерти той вінець його не встереже!

(Дивить ся демонїчно в лице третього студента.)

Сьмієтесь? сьмійте ся, беріть себе на сьміх —
я не глумлюсь з запа́лу, та штучний підпа́л —
не будував, не підносив, не воскрешав
нїколи з решткн мас народу, що умер!
І ваш народ не зламле прав, не зламле пут,
природи, смерти, от: розсипав ся на прах,
бо пережив ся вже, з народу знов є люд,
розсипна маса, що згубила вже свій шлях
і губить ся!... Народ жиє, як чоловік
що вродить ся і гине, як прожив свій вік,
а порох, що остав по нїм, не оживе —
а увійде у склад нових живих пород!
Оттак тепер і ваш український народ:
віджив свій вік, боров ся за свій ідеал,
за православну віру, що його вела́
до злуки з царством тьми, аж втратив свій запа́л,
як осягнув свій ідеал, свою зорю, вінець
свій золотий — тодї прийшов розла́д:
розсипав ся на масу, що війде́ у склад
російського народу і на тім кінець!

(Звідси говорить твердо, грімко, поражаючи своїм демонїчно заіскреним зором.)

Народу вже нема, лиш маса, порох, пил,
байдужна маса, що дене́будь би пішла,
аби лишень наживу з дня на день найшла!
А те, що бурить ся, той бунт не має сил —
як ви самі казали — рух поверхних филь
морських, що бють о кручі, як їх вітер бє —

а стихне вітер, вернуть у русло своє,
бо море в глубині на віки спить у млї!
Душа тих мас, то тиха глубина морська́,
де вітер не дійде́, а не сия' сьвітиль!
Загляньте в душу їх, повірите менї —
я к е там сьвітить сьвітло, сонце, і д е а л?
там тьма, безмежна тьма застоялась на днї,
зневіра в власні сили, чорна і важка!
Та ме́ртва тьма вам має порішить в борбі,
що ви також народ, що в вас є свій прапор?!
О так, порішить, певно! рішить о судьбі
тих мас, бо зажене їх у чужий табор
за сонцем та не сво́їм, а чужим, чужим,
живущим ідеалом, що несе запал,
бо ще жиє, сия', а свій вже не жиє,
на віки вже погас, розвіяв ся як дим!
Погасло сонце ваше, щез ваш ідеал,
в и н е н а р о д в ж е!...

Трет ст. *(вибуховим стоном.)* Лож!

Демон. Ну, а д е ж те сонце є?

Трет. ст. Наш золотий вінець — держава вольних мас!

Демон. То ваше сонце, в а ш е! — та не сонце мас!
Т о м р і я вашої горячої душі —
не мрія серця мас, не мас душі зоря,
бо та душа завмерла в гробовій тиші.
Гадаєте, що ви скуєте так нараз
зорю народу з тих неясних ваших мрій,
з тих іскор золотих, лискучих, та марних,
розсипних, неклейких, як бити чим по них!
На землю поглядїть, не бавтесь в зьвіздаря —
дивіть ся в д у ш у м а с, чи на́йдете у нїй
одну із тих думок, з тих іскор золотих?!

Трет. ст. *(з запалом вибухаючи.)*
Усї, усї ті іскри з с е р ц я наших мас,
з душі українського люду ми взяли,
зі слїз і поту і невинної керви,
пролитої на власній, несвоїй земли —

бо кожда капля в блеску сонця, як хрусталь,
заблисла іскрою і сьвітить як алмаз,
у кождій іскрі є увесь народний жаль —
а всї ти іскри ми схрустáлим на конець
в один хрусталь народу: золотий вінець!
Не вірите в вінець народу, то йдіть від нас!
Я сам його зібю ще — не журіть ся ви?!

Демон. Ну збийте той вінець, чи я бороню вам!...

Мовчанка. Оба кують тупо по ковалї — а глухий шум Днїпра ще більше придавлений, огонь кровавий з ватри гасне, гасне, гасне — а блеск червоний у печері тьмою сутенїє.

Трет. ст. Оох! *(перестає кувати.)*

Демон. *(з демонїчним усьміхом, сатанїчно.)*
Ну бийте той вінець!

Трет. ст. Ідіть, я сам!...

Демон. Та я поможу вам!

Трет. ст. Не хочу, йдіть, я сам!

Демон. Та тюпайте самі, чи я бороню вам?!

(Третий студент кує сам, слабо ударяючи молотом.)

Демон. *(впявши в нього свої розжарені очи, а кидає глумливі слова з сатанїчним реготом.)*
Га-га, ті іскри взяті з серця ваших мас —
тому, т о м у їх так н е м о ж н а позбивать,
тому н е л у ч а т ь с я з собою анї раз,
а під ударом розсипають ся на мак —
нїколи не скують ся, не зіллють ся так,
аби звязали ниткою той ваш вінець!
Ну збийте, збийте, скуйте їх, бо пізний час,
Богдан затрубить, ну, не сила збити їх!?
не лучать ся з собою?! порохом летять
у бік?! розприскують ся?! вас беруть на сьміх?!
Га-га, то маєте д о о ч н и й д о к а з вже,
що ваших мас нїякий не зібє клевець
в народ, що люд ваш вже своє житє відбув,
що вже розсипав ся, в розклáд вже перейшов,
нїщо від смерти вже його не встереже,

ніякий бог його в народ не злучить знов —
бо він вже був народом, вже своє відбув!

Трет. ст. Брехня, той люд, мій люд народом ще не був,
та буде, буде ним, як маса взрить вінець!

Демон. *(про себе.)*
А то скала! — хиба ударю в другий бік!
(до студента.)
Чекайте я поможу, чей сей раз зібєм!
Хоч справдї я гіркий, не злий я чоловік —
ви змучили ся дуже, видно, тим кутєм!

Мовчанка. Демон бере молот і кує з ним разом. Дніпро шумить голоснійше, — з ватри виприскує ясне кроваве полумя — печера осьвічуєсь нараз червоним блеском.

Трет. ст. А во, уже збивають ся!

Демон. А що? бо я поміг,
нас двох, ми два самі, без них ще їх зібєм!
(кидає погляд на сплячих студентів.)

Трет. ст. *(окликом.)*
Уже збивають ся, вставайте, братя, гей!
(похпляєть ся при тих словах до сплячих товаришів і — валить ся нараз на землю.)
Ох я!...

Демон. Вам що? Я знав, що ви падете з ніг,
та так нараз!...

Трет. ст. *(встає на силу)* Ох, я знеміг так, знеміг!...
(до студентів кличе.)
Вставайте, братя, вже, уже вінець скуєм,
уже збивають ся, вінець буде як стій!...
Вставай, Іванку, Влодзю, Влодзю, друже мій!
збивають ся, вставайте, гей, уже зібєм!
збивають ся уже, та я не маю сил!...
(розпучливо.)
Заснули, як забиті, Боже, Боже мій!!...
(Встає з трудом до ковала.)

Демон. Не бійте ся, самі вінець зібємо сей,
не кличте їх на дурно, ми скуєм, скуєм

самі, я сам скую, як сил бракує вам,
не силуйтесь, не мучте ся, я буду сам!...

(Третий студент кує, опираючись лівою рукою о пень.)

Демон. Не бийте так на силу, я зібю той пил,
я сам зібю, дивіть ся, як збиваю вам!

Трет. ст. Оох! вставайте, я не можу, я без сил!...

І він зсуває ся на коліна і кує єще навколїшки, кує, а шум днїпровий знов спадає, глухне, глухне... а полумя у ватрі гасне, гасне, гасне — а в печері знов виповзує понура тьма, щораз чорнїйша тьма, а він на дрожачих колїнах кує і блїдне, блїдне вже...

Демон. *(з поражаючо спіжовим холодом, впявши в нього очи.)*
Не силуйте ся так, на мене ся спустїть,
коли не можете, то молот покладїть!...
і положіть ся, я помогу вам, а сам...

З ледовим виразом лиця бере його за лїву руку і за плече, хоче його положити.

Трет. ст. *(кричить.)*
Проч, сатано, від мене, проч! не вір, падлець!!...

(Молот вилїтає йому з рук, а він паде, блїдий як стїна — зі стоном, розпучливим стоном.)

О Мамо Україно, я не маш сил!!...

Демон. Коли не маєш сил, то що із твоїх крил?!...
Га, ха-ха-ха! дивись, як збив я твій вінець!!!

Демон розбиває усьо молотом назад, розпорискує іскри на всї боки, а він закриває очи руками, відтак опускає безсильно руки, як труп.

Демон підступає до ватри і трібує вирвати меч, червоне сьвітло осьвічує його демонїчне лице, в очах блискає злість, він напружуєсь усїми силами вирвати меч.

Демон. Ов, хто той меч так у скалу забив!
(з меча прискають на нього іскри.)
га! прискає огнем! — та чорний Див
порадить і на те — не полама
меча, то розлама увесь народ
на маси і цареславний скот,
що буде вив з царями: „нас нема!“

З лютостю пориває свою лїску з демонїчним усьміхом начеркує нею лїнїю від ватри вдовж аж до лївої стїни. Під кінцем лїски поблискують іскри. А він щезає за сталяктитами лївої стїни, відтак вибігає назад, вже в своїм властивім строю — з великими чорними крилами,

в чорнім перевісї. Тягне лїскою від лївої стїни по тій самій лїнії, що перше. З-під кінця лїски вибухає огень. Огниста лїнїя наче границя, роздїлює сплячих студентів від терему, де є гетьмани.

Демон. *(роблючи огнисту границю.)*

Тепер я той, хто я, той чорний Див,
що дива з великанами робив —
незримий дух, що їм шептав до ух,
де сонця тїнь і тим їх все валив;
а їм так дивно, звідки в них той дух
стремлїнь до правди і знаня всїх див —
та сумнїв в кожде „так!“ і в кождий рух!
На те я Див, щоб дивом сонце тьмив!!

Третий раз тягне лїскою по тій самій лїнії, огонь на нїй гасне, а вибухає дим, стелить ся на задну часть печери, зачеркнену лїнією і валить ся до золотого входу, де є гетьмани.

Демон. *(до гетьманів.)*

Могучі духі мертвих великанів,
будїте сплячих до борби титанів!
Ха-ха! границя дїлитъ вас від них,
незримих зробить мрака вас,
дим зробить з вас нїмих!
Промовте з раз! —
А пчих!..

(плеще в долонї, входить по хвилї Цареслав.)

Цареслав. Се що? студенти сплять?

Демон. А сплять на ляврах вже!

Цареслав. А відчинили очи, дивлять ся на нас!

Демон. Коли на ноги вже не встануть, знеможлись,
бо виковали вже свій золотий вінець!

Цареслав. Вже виковали?

Демон. Вже, звязали так його,
що всї листки його розсиплять ся сейчас!

Цареслав. А деж є той вінець!

Демон, *(показує)* А там, в теремі тім
гетьмани бережуть той безнадїйний скарб!

Цареслав. А десь тут є мій кнут?!

Демон. *(показує на меч).* Ого, твій кнут пропав,
диви ся, з твого кнута вже огнистий меч!

Трібуй-но вирвати, чи вирвеш?! Я казав
тобі, вампіре, добре кнут ховай під спід,
аби нїхто не видїв, чим ти бєш народ!
А ти хвалив ся кнутом, що кровавий він!
Дивись, той кнут кровавий вже огнистий меч,
а вирви, вирви меч той зі скали тепер!
Зломи його, зломи, бо тим мечем тепер,
засьвітять бунтарі народам всїм у тьмі,
а ті засьвітять ним цареви попід ніс!...

Цареслав. *(іде до ватри і трібує вирвати меч, меч порскає огнем йому в лице).*
Пече огнем, жар гаспідський лице смалить!

Демон. Так, так! смалить, а видиш, як той меч всмалить,
царя, то тільки пікне і на другий сьвіт!

Цареслав. То поможи єще раз нам, Єгово наш!
(паде йому бо ніг).

Демон. Встань, я поміг, що міг — а як ваш вічний блуд,
що ллєте дурно кров, звалить вас стрімголов —
я не поможу, я вже вам сторáз казав,
що гидра ожива, як лити з неї кров —
як ликне вас колись, то не моя вина!

Цареслав. Ще раз той поможи!... *(встає).*

Демон. Я вам, поміг, що міг!
Диви ся, де загнав я тих, що сїють бунт!
(показує на золотий вхід замрачений димом).

Цареслав. Щож то за дим виходить з під землї!

Демон. То я границю зачеркнув своїм пером,
щоб не могли тепер до сплячих доступить
і пробудити їх до дїла, поки час.
Нїхто з гетьманів тих не в силї перейти
сесю границю, як захоче їх збудить,
тай не промовить нї слівця до них тепер —
бо дим той сїрковий зачинить їм уста,
а мрака отумáнить постати усїх!
І хочби тут збудив ся дехто з них колись —
то не побачить з мраки пóстатий живих
гетьманів, тільки темні, мéртві бюсти їх,

а дим той сірковий відтруне все його
від них, ніколи не приступить там ніхто —
і золотий вінець України пропав!
Оттак я свого довершив, — щож ти зробив,
кажи, бо треба бити дальше, поки час —
кінець то наш вінець, наш золотий вінець!

Цареслав. А щож, я села всї, усї міста як стій
обставив військом, так, як ти казав.
А всюди справдї пахне бунтівничий дух,
народ чекає хвилї, наче гасла жде
до вибуху — та я обезпечив ся скрізь!
Полїція і військо здусить всюди бунт
сей час у зáродї у кождому селї!

Демон. Та ти менї уже казав се, знаю се,
я лиш за те боюсь, чи ти пустив указ,
чи там України хто із твоїх рабів
не бив, не поранив у той бурливий час —
а зле було би з нами, всьо пропало би!...
Я знищив духа в Нїй, зламав Їй крила так,
що вже на довго Їй не відростуть вони!
Я йшов за Нею вслїд і в ухо все шептав:
що дїти всї цурають ся Її тепер,
показував усї міста змосковщені,
всї села, що Її не бачуть, а царя —
осліплі та окружені шпіонами!
Я показав Її вкінцї, що скрізь стоїть
на чатах військо царське із Її синів,
готове проти Неї йти на знак царя!
Вона дивила ся і ревно сплакала,
ламала руки у розпуцї, місто йти
на села поміж маси очи вмити їм —
пішла така пригноблена на манівцї
з могилами і з вітром розмовляла,
Шептала, плачучи: „Пропала я на все,
пропала!“ і — до гробів припадала!
Так я зламав Її, так вбив я духа в Нїй —
лиш як би ти, або який твій дука там

зранив Її тепер, тоді цілий мій труд
нінащо був би, всьо знівечить ся нараз!
Вона явить ся тут, а кров із ран Її
порушить навіть тих, що я казав тобі
тут привести тепер; а ти привів їх тут?

Цареслав. Та я привів усіх „українських рабів,
що бють чолом перед царем", як ти казав.
На що тобі шушвалків тих? вони там ждуть!
(показує на лівий вхід.)

Демон. На те, аби дістати з рук України
цілющу воду, що Вона держить в руках.
Вона по доброму їм воду сю віддасть,
аби обмили очи мас, а ми від них
дістанем в руки те оруже проти нас!
А то є найгрізнійший меч, що грозить нам!
Тому то я казав тобі не допустить
Її на села, в маси в той бурливий час,
аби не вмила нею очи темних мас —
а як би сталось те, тоді пропало всьо!
Бо поки темний люд, то доти царь є царь —
хоч чує темний люд нагайку на плечах,
коли не бачить, хто держить її в руках
і того обожа' царем, хто бє його!
А серед бунту та сліпота мас, то наш
союзник, що той люд над пропастю веде,
а місто проти нас — жене на манівці!
І хоч там Дух Залізняка і Ґонти
розсипле іскри бунту в серці темних мас, —
хоч Дух Богдана загуде трубою
над масами у тьмі і хочби їх пірвав,
як буря низьке море пориває
під небеса трубою вітровою, —
хоч би і ті студенти з Мазепинцями
були скінчили той вінець сияючий
промінням щастя для неволених людий,
хоч би Україна з вінцем тим на чолі
ішла у бій посеред мас розбурханих,
мечем показуючи на престол царя —

то маси темні — не побачивши вінця,
що мусить стати но́вим ідолом тих мас
аби звалив старого ідола-царя —
порвуть тепер лишень нагайку і різки,
сторощать тільки у розяреню слїпім
підніжки са́мі царського пристола,
а царь, старий кумир, останеть ся живий!
А потім, потім темні маси знов назад,
як верхні филї моря самі відпливуть
і втихомирять ся на довгий, довгий час
у да́вній, обожаючій пошанї для царя!
Пок темні маси — поти той вінець, кумир
новий, старого ідола з престола не звалить!
Як тую воду ми дістанемо до рук,
що може вмити темні очи глупих мас —
тодї вони пропали, ми побідимо.
Весь люд піде́ з царем, а не за тим вінцем!

Цареслав. Чому-ж ти не казав менї, я був би мав
уже в руках ту воду!...

Демон. Я боюсь тебе,
аби ти, видираючи ту воду з рук
України — насиллєм не зранив Її.
Вона сама тут прийде і віддасть сама
ту воду тим рабам, що ти привів сюди.
Та ще одно я хочу ними тут зробить:
я мушу ще зневірити гетьманів тих,
що порядкують там той золотий вінець.
Я покажу їм тих падальців до очий,
щоб віру і надїю втратили тепер
в український народ, аби з їх уст колись
на грудь студентів впав не жар, а зимний лїд
тих слів: „Пропало — згинула Україна!“

Цареслав. Та щойно ти казав, що ті гетьмани вже
не в силї нї слівця промовити тепер,
бо дим той сїрковий зачинить їм уста —
а ту границю з них нїхто не перейде́,
не вийде з тої мраки з них нїхто сюди!

Демон. Коли-ж бо є вода, що може загасить
той дим і ту границю знищити нараз,
вода, що лучить вічно ме́ртвих і живих
до ді́ла в обороні спільного добра —
така вода є в русалковім жерелї.
Колись хтось може нею дим той пригасить —
тоді гетьмани знов промовлять з тим огнем
до молодих запальних душ і буде зле!
А так, як я згашу в серцях їх той огень,
то хочби хто їх з диму увільнив тепер,
не схочуть навіть сплячих тих будить —
і вже нїчиїми устами до душі
народу свого не промовлять духи їх
зневірені в воскресний дух України,
коби лиш крови не увиді́ли на Нїй!
Іди-ж і жди, аж дам тобі знов знаний знак —
тоді веди одного з тих падальців тут;
а другим прикажи, аби чергою йшли,
як ти їм будеш знак давать. Тепер вважай:
Ти з кождим з них тут розмовляй про сей вінець
України в Росії в той бурливий час,
про царство мас без хлопа, пана і попа —
як мож котрого з них задрапнути у чім,
а кождому кажи промовити до тих
студентів, аби їх переконать якось!...
Чей на́йдеть ся у чімсь сполука їх думок
з думками тих студентів, чей притакнуть їм!
Ті два притакнуть певно, лиш той третий з них...
висока то душа, та серце за мягке,
украї́нське, податне на слова чутя —
тому кажи приставити поліції
його дівчину і спровадь її сюди,
най намовля' його від ді́ла відступить,
під грозьбою утрати щастя і житя.
Най вимусить на нїм, сказати ті слова:
„Я не Українець, я русский чоловік!“
Іди-ж, зроби се громом і чекай на знак.
А я вже тут робити му, що треба нам,

гетьманам покажу їх золотий вінець,
що крутить ся навколо ідола-царя!

Цареслав. А деж царя, царя нема!...

Демон. Я буду мав,
я викличу тут духа найважнїйшого
царя, що богом кождого царя зробив
для мас українських!... Іди-ж і жди на знак!

(Цареслав відходить у лївобічний вхід.)

Демон бере свою лїску і тричи пукає об землю на правій стороні печери; огень прискає з того місця.

Демон. *(кличе.)* Ходи сюди, явись як стій,
ти, страхопуде бідний мій —
що страшив всїх, а всї тебе,
а перестрашив сам себе,
сказавши соб! звернув цабе!
здурив свій люд, а вбив себе.

Огень гасне під лїскою, а бухає дим. З того диму виринає царь Олександер II. Освободитель в горносталях, з короною на голові.

Царь. Ти чого в мене хтїв?...
я нїщо вже не дам,
не попущу... я боюсь!
Маю чорне подчутє...
вбють мене — вбють мене!
Дрібку дай, всьо схотять,
видруть всьо!... я боюсь,
видруть трон і житє —
я не дам... вже нїщо!...

Я послухав раз тебе,
волю дав мужикам...
та народу не з'єднав!
Дрібку дай, всьо хотять...
видруть всьо... я боюсь!
мене вбють!... вбють мене!
Тут я сам!... сам я тут?!
де є мій адютант?!...
всюди там стережуть?!...

Демон. Мовчи і будь, що все ти був.
Фігура ти і страхопуд,
що страшить мудрих, дурить люд,
а сам нїчо не взрів, не чув,
аби міг людям помочи —
дуриж і страш, а сам мовчи!

(кладе палець на уста. За печерою чути тупіт затихаючий в степу.)

В печері темно. Тільки червона смуга сьвітла паде з ватри аж до входу золотого, та керватить дим, що бухає з демонської границї. З золотого терему входить Мазепа і Гордїєнко, за ним Орлик. Червоний блеск з ватри опромінює їх постати у темній печері.

Мазепа. *(входючи.)*
Се що?!... *(замовчує.)*

Гордїєнко. *(за ним.)* Се що, мій Боже, сплять!!... *(замовчує.)*

Орлик. *(за Гордїєнком.)* А, царь!!...

(замовчує.)

Демон. *говорить цїлий час через дві слїдуючі яви сатанїчним голосом з демонїчним усьміхом на устах, ставши по лївій сторонї печери перед ватрою.)*

Ну далї що? кажіть, ви мовчите!
студенти сплять, будїть їх поки час,
трібуйте жаром сплячих побудить!
Не можете промовить? ха-ха-ха!
то Кулїша перо вам наробило те,
що дїлить вас границя від живих —
омрачило вас димом сїрковим!..,
Так окадив вас Кулїшів янтар,
що пахнете, аж в носі всїм вертить —
а мова духа вашого глуха!!
Нїмі, незримі, темні ви для них,
так Кулїша перо славило вас!

Дим залягає постати Орлика, Гордїєнка і Мазепи, кровавий дим. А вони мовчать, їх лиця понурі, а з уст вириваєть ся нїма мова розпуки. Дивлять ся на кровавий дим, що клубить ся їм від ніг, і відступають, поражені, чергою до правої стїни печери в тїнь, де не паде червона смуга сьвітла з ватри. З терему входить в той дим кровавий — Кальнишевський. Червоний блеск опромінює його.

Кальниш. *(входючи.)*
Ходїть, вже пізно!... *(замовчує.)*

Демон. Ба — і Кальниш тут!

З терему входить Полуботок і стає по лівій руці Кальнишевського в кровавім димі.

Полуботок. *(входючи.)*
Там що таке?... *(замовчує.)*

Демон. Полуботок також,
Вже пізно, дуже пізно ви взялись,
та, бачу, ще не добре попеклись,
ще вірите у свій плазунчий люд,
яким нїщо поставити не мож —
я покажу вам зараз ваш вінець!...
з чого він є?... Зі заячих сердець!
Дивіть, яке то поколїннє в вас —
студенти сплять в великий час на сьміх,
а решта лиже порох з царських ніг!
Ударте в дзвін, до бою їм в сам раз!...

Полуботок, потім Кальнишевский відступають з кровавого диму взад зя Мазепу і Гордієнка. А в кровавий дим входять Виговський і Немирич, осьвітлені червоним блеском з ватри.

Виговський. *(входючи.)*
А що, вже нитка є?... *(замовчує.)*

Немирич. *(входючи.)* Мій Боже, щож?!
(замовчує, ставши по правій руці Виговського)

Демон. Га, „кармазини“, ви тут є також?!
І ви куєте золотий вінець?
Та-ж той вінець — то преціньь царство мас,
то царство „бидла“, що звалило вас,
панове шляхта, мало вам єще
на собі досьвіду, вас „люду“ біль пече?!
Гадаєте, що вже тепер той люд,
що чує на плечах шляхоцький кнут —
повірить вам, повірить в той вінець,
що кармазини в добрій вірі піднесуть!
Панове, ви забули свій кінець?...
І ви берете знов до рук клевець
ту чернь споїти золотим вінцем,
аби ішла за вами в бій з царем?!
За ниткою питаєте?... Заждіть,

не скоро буде нитка, що ваш люд
получить з вами, нині са́мі йдіть!

Немирич, відтак Виговський поражені відступають з кровавого диму в тінь до лівої стіни. А з терему входить Дорошенко в червоне осьвітленє і кровавий дим.

Дорошенко. *(входючи.)*
Ходіть, вже час! *(замовчує.)*

Демон. *(тим самим тоном все.)*
І Дорошенко тут?
ще не навчив ся розуміти люд,
не взнав ще, що туди все маси йдуть,
де є кумир, якому бють чолом —
хто йде не з серцем мас, той все паде!
А ти ще думаєш, що, як пером,
ти людом зможеш кидати нараз,
в котрий ти схочеш бік, той люд піде́!?
А може ти гадаєш, що кумир тих мас,
є ваш вінець? чекай, ще маєш час!

Дорошенко відступає з кровавого диму в тінь на лїву сторону печери до Виговського. А з терему в червоне осьвітленє входить серед кровавого диму Сагайдачний.

Сагайдачний. *(входючи.)*
Що з вами є?... *(замовчує.)*

Демон.
І Сагайдачний тут?!
А що-ж з тобою є, про що ту йде,
ти знаєш вже, ти ціль уже найшов?
Що йно тепер до того ти дійшов, —
керманич люду, а коли той люд
дійде до того, аби той вінець
був цїлею, кумиром всїх сердець?!
О бідний ти! ти віриш, що нараз
той люд розсипний створить царство мас!
Той люд, якого ідолом колись
був віри православної вівтарь —
а нині, знаєш, нї? — то подивись,
хто ідол сей — Освободитель царь!!
(показує пальцем на царя Олександра II.)

Сагайдачний мов поражений відступає з кровавого диму взад у ліву сторону, задержує ся аж за Орликом коло Полуботка. З терему входить митрополіт Тукальський в своїй рясї в червоне осьвітленє і кровавий дим.

Тукальськ. Вяжіть вінець, бо час... *(замовчує.)*

Демон. Тукальський, га?
що кажеш ти? вже час, пожди єще,
ще хвильку, отче, зак настане час...

Вбігає Юрій Хмельницький в рясї монаха і стає по лївій руцї митрополита в червонім сьвітлї серед кровавого диму.

Юрій Хм. *(вбігаючи.)*
Що стало ся?

Демон. Синок Богдана тут?
а, монахи, вам в келії нудьга!
єще вас дух полїтики товче,
а церква? — струпішіла без обнов,
хитаєть ся, розсиплеть ся з основ —
розточнї точать темні мури стїн,
що під сектантів напором тріщать,
аж всї сьвяті валять ся на поміст!
А ви, отцї, вже иньший рай найшли,
вінець — державу мас кувать пішли!!
Ви вже не бєте в той великий дзвін,
що перше, — не стрясаєте всїх зьвізд
нелюдським криком до запальних мас:
гей, православну церкву ратувать!
не кричите, що віра ідеал,
аби розбурхалась кровава пря?!
не робите з народу зьвіздаря,
що зьвізди лїчить, а паде в провал?!...
Ви вже збагнули се, отцї, і тут
куєте вже вінець, державу мас
і хочете його зробить нараз
кумиром мас, аби пірвати люд! —
Та не збагнули, що даремний труд,
бо ви на ново робите свій блуд,
отцї духовні, знову двох божків
ви погодити хочете нараз —

в розріз ідете знов з душею мас!...
Було одного ідола звалить,
а мас кумиром другого зробить,
аби ваш люд не йшов супроти вас!
Ваш новий бог — держава мас, вінець,
а бог старий, що мас кумиром став —
то віри православної вівтарь;
ті два боги побились на конець —
вкінці старий, що мас душою тряс,
до православного царя завів
увесь народ і трон йому віддав —
так став кумиром люду — царь
на місце ідола старого мас!
А ви тепер знов годите обох;
ваш бог — вінець, а царь — то люду бог,
хто з них сильнїйший, хто з них побідить?!

Юрій Хмельницький, відтак Тукальський відступають з червоного сьвітла і кровавого диму взад на лїву сторону печери за Немирича і Виговського. З терему вбігає Брюховецький в московськім боярськім строю, і стає мов поражений в червонім осьвітленю серед кровавого диму.

Брюховецький. *(вбігаючи.)*
А деж ви всї?... *(замовчує.)*

Демон.
Тут, Брюховецький, тут!
ти все був там, де всї, де чернь, а ти
зайшов аж тут?! в московськім строю, ов!...
Ну як ти маєшь ся?... а деж твій кнут,
що вилизав ти у царя на люд?!
Тобі тепер зібралось на любов
України і ти вінець куєш?!
Чомуж не кажеш що, мене не пізнаєш?!

Брюховецький відступає взад, закривши лице руками — але так, що остає сще в червонім осьвітленю серед кровавого диму.

Як міг ти з да́вного шляху зійти?
Та йди, надслухуй волю темних мас,
чи тужать за України вінцем —
не золотий вінець, а золоту
в імя царя готуй їм грамоту,

обіцюй масам землю розділить,
поклич їх іменем царя з ножем
іти на всїх панів, попів, сейчас —
цїла земля кервою закипить!...
І будеш мати демонстрацію
з тих мас: баґнети царські поостриш —
а сьвітови в ґазетах возвістиш,
що маси йшли на царократію!!

Брюховецький мов поражений стоїть в кровавім димі, відтак відступає, закривши лице в тїнь на праву сторону від золотого входу взад під саму задну стїну печери. А з золотого терему вибігає в кровавий дим Тетера в польскім контуші і зупинюєть ся в червонім осьвітленю серед кровавого диму.

Тетера. *(вбігаючи.)*
Ходїть, панове, час!... *(замовчує.)*

Демон. Тетера тут?!
А як ти вцїлив в тон, яким ти грав:
„Ходїть, панове, час“ — настав для вас
дурити люд і обдирати люд!
Лицює се до ко́нтуша як раз,
лиш не лицює се, що ти пристав
у польскім строю сей вінець кувать —
та-ж той вінець веде під власний стяг,
та-ж той вінець — се преціньцарство мас,
тих мас українських, що ти дурив
і польським контушовцям хтїв віддать,
аби їм гарцювали по плечах!

Тетера відступає взад, закривши лице руками, та остає єще в червонім сьвітлї серед кровавого диму.

На що тобі держави мас? іди
усїх панків шляхотних гуртувать,
з'єднаєш їх, як будеш голосив,
що час — на каламученє води,
на свинсько-панську констітуцію,
на золоті ордери, на ава́нс
для всїх панків!... Спровадь їх до ваги
і зваж, що в них найбільше шанс
на посла вийти під баґнетами

у парляментї зївати з нудьги,
програти в карти людський гріш і час —
та з люду дерти контрібуцію,
а маси задурить ракéтами
свободи! — так панків своїх єднай,
а їх з'єднаєш до борби з царем
та не жуфи ся золотим вінцем,
що хоче сотворити царство мас,
бо втратиш ласку в тих панків сейчас,
зідруть той контуш з тебе і махай
на донос їх в тюрму, в сибірський край!

Тетера, закривши лице руками, відступає взад з кровавого диму і сьвітла в тїнь на правий бік від золотого входу під саму задну стїну. А з терему золотого входить кобзарь Вернигора в мужицькім строю в червоне осьвітленє і з'упинюєть ся в кровавім димі.

Вернигора. *(входючи.)*
Вяжіть вінець... *(замовчує.)*

Демон. Пан Вернигора тут?
Ов, ти не скинув свій мужицький стрій?
та-ж ти у горносталях в Поляків
тепер на сценї сиплеш фунти слів,
яко спаситель Польщі і пророк,
що ти „на кресах“ думаєш о нїй,
даєш Мазурам обманчивий жест
іти „на креси“ Польщу будувать
„від моржа, аж до моржа“, дуриш люд,
що Матер Божа пише манїфéст,
позичить з неба війска цїлий рій,
аби той люд звалив ся на кінець
з слїпою вірою на український люд
тому, шо Прусаки на нього пруть!...
Такий ти пташок там, а иньший тут,
не признаєш ся тут до тих думок,
що там голосять скрізь твої уста —
тут затягнув мужицькій сїрачок
назад і бєш України вінець
та мрія знов тебе манить пуста,
що стягнеш весь народ під спільний стяг,

панів і люд, щоб ставить царство мас!
Даремний труд! розділюєть ся шлях,
вода й огень не злучать ся нараз,
а пропасти не завалиш нїчим,
що дїлить їх прова́лом віковим —
бо всї пани волять вже царський кнут,
як царство мас, де голос мав би люд;
а люд волить чекати серед ран,
аж буде царь панів за кривду бив —
як те, щоб завтра царь був кождий пан,
що нинї бє, а завтра вже би вбив!...
І ти злучить їх хочеш на царя?!
В панів Єгова — царь, а люд — то скот;
у люду пан — то бич, а царь — зоря! —
трібуй злучити їх в один народ,
вяжи вінець, провадь їх на царя!!

Вернигора відступає з кровавого диму взад на правий бік печери, задержуть ся побіч митрополїта Тукальського, а що сьвітло з ватри паде скісно, то осьвідчує частину його мужицького строю. З терему входить в червоне осьвітленє Микола Гоголь в покутничій рясї і стає біля Мазепи — поражений видом кровавого диму.

Гоголь. *(входючи.)*
Ходїть, Богдан... *(замовчує.)*

Демон.
Ов, Гоголь тут також?!
чи ти вкінцї береш себе на сьміх?
та я не пізнаю тебе, де-де —
говориш по хахлацьки вже тепер,
виковуєш України вінець,
віщуєш, що Богдан, Дух бунту, йде,
готуєш революцію нараз
на царський лад тепер — та ба, на щож
ти покутничу рясу затягнув?!
А може ти єще такий, як був —
несьвідомо ідеш за царством мас,
а в серцї уважаєш се за гріх,
що царству тьми прискорюєш кінець?!
Та-ж ти колись з жалю на себе вмер,

що сьміх твій острить на царята ніж!
Сьміхунчик русалками кнут послав
тобі колись — ти висьміяв той кнут,
не знаючи, що се царя батіг,
кровавий кнут царя темний люд!...
Як на царя народ кулак підняв,
ти, бідний, так злякав ся слів своїх —
що покутничу рясу натягнув,
в Єрусалим подриптав босоніж
з каяття, з жа́лю над царем ти вмер!
Ти вже забув, що бунт для тебе був,
сам хочеш бунтувати люд тепер
і на царя вести, вінець куєш
Україні?! За пізно, сьмішку мій!...
Було сьміяти ся з України синів
і пхнути їх, щоб' м и л и о ч и мас —
не спали плачучи, на да́вний час,
та дерли люд, здоптавши душу мас!
Де-ж нині той вінець побачить л ю д?
та в і н сл ї́ п и й! — сл ї́ п и й не зломить пут,
а не́ піде за тим, що серце в нім роздер!
Та правда, „то є вздор — учити люд“
сл ї́ п и й читать, аби колись прозрів!
Носи-же рясу, кай ся, сьмій ся, сьмій,
сам з себе, що пізно пізнаєш,
та віриш в силу українських слів.
За пізно сьмішок взрів, що не узрів --
взяв гріх усїх на сьміх, а міг своїх
спасти, як їх за гріх би взяв на сьміх!!...

Г о г о л ь закриває лице і стоїть — мов остовпів в червонім сьвітлї, серед кровавого диму, а з терему виходить Т а р а с Ш е в ч е н к о в червоне осьвітленє, зупинюєть ся, поражений кровавим димом, біля Гоголя, по правій руцї його.

Шевченко. *(входючи.)*
Схаменїть ся, час... *(замовчує.)*

Демон. Тарасе, час
вже, кажеш, — о, минув той час, минув,
як міг ти ниткою вінець звязать,

міг нитку словом ґенія скувать,
так щож — ти царський кнут узяв
від Гоголя тай про вінець забув,
мужицьку кров побачивши нараз
на кнутї, — як дитина, заридав,
сльозами кров ту з кнута обмивав!!
Що з того, що ти кров ту запалив,
коли народом люду свого не зробив!
Не час було ридать цїле житя,
щоб з люду розвязали повивач —
царь розвязав його! — і що-ж твій плач?...
Диви ся, те слїпе твоє дитя
ти притулив ще більше до царя
а місто ниткою звязать вінець
України, ти ниткою звязав
осліплу душу мас з царями тьми!
Тепер для люду не вінець — зоря —
а царь, той царь, що пута розкував,
за ним піде́ той люд тепер на вас,
бо ідол-царь трясе душею мас —
не побідить вінець ваш, але ми,
а ми — то царь і я, то бог і тьма —
царь: бог, я: тьма, а наше війско: люд!
А нитки ще такої в вас нема,
щоби стягнула люд під ваш вінець —
ну, щож ти зробиш нам? що ваш вінець,
без люду? Мрія і на тім кінець!
Хоч чує люд у тьмі на собі кнут,
та він осліп і не порве ще пут —
бо не побачить ще вінця тепер,
жиє без цїли, жде, аби умер...
Сам схаменись тепер, Тарасе, час
тепер на бунт?... Тепер над тьмою мас
заплач, закрий лице і плач тепер!...

Шевченко, глубоко засмучений, стоїть в кровавім сьвітлї, а дим кровавий стелить ся у стіп його, не закриваючи його по грудь, як усїх, а по колїна. З золотого терему входить Драгоманів в червоне осьвітлене, стає в кровавім димі по правій руцї Шевченка, побіч Дорошенка.

Драгоманів. *(входючи.)*
Чому-ж раз?... *(замовчує.)*

Демон. Драгоманів теж у вас!
Ов, га, космополїте, ти куєш
вінець України лишень тепер,
не царство всїх російських мас?!
За пізно взнав ти, що потреба люд
зробить народом перше, а відтак
він стане членом цїлого людства,
за пізно, серце, ти пізнав свій блуд;
на що-ж ти так спішив ся з тим мечем,
чому-ж як раз ти не спішив ся так
з вінцем України, з зорею мас?!
Ти взяв від Тараса кровавий кнут
і зараз тиць! студентам — най кують!...
Ну, маєш з кнута меч, а з тим вінцем
ще зачекаєш так віків зо два,
зак' сплячі віри в себе наберуть
і встануть нитку золоту кувать,
аби вінець України звязать!
Тепер у п а л и, дуже знеможлись —
один з мечем в п е р е д занадто гнав,
а другий в з а д тягнув, а третий впав,
як хтїв стягнути їх, аби йшли в р а з
за ним між люд під золотим вінцем!
Нехай спочинуть — ти собі спочинь,
загнав ся наперед, то відчекай —
чекай, повстануть може ще колись!
тепер не збудиш їх водою нї огнем,
тепер надїю на вінець покинь,
а тїш ся тим, що на царя є м е ч!
І може пекло збуриш тим мечем,
та ще на згарищах не стане рай —
на рай чекай, а ожиданнє се
ще гірший плач, як пекло, принесе!

Д р а г о м а н і в стоїть, понурений, в кровавім димі, обсипаний червоним сьвітлом. А з золотого терему виходить повагом великан в крицьовій зброї з великим промінистим щитом червоним, з ясними крилами

золотими, що вистрілюють високо на голову йому, лицареви великому. Хто се він, що станув над Шевченком і гремить, як дзвін, рано вранці на свитанню словами могучими?

Боян. Кровавії зорі сьвіт повідають!...

Демон. О Бояне, соловію времени
старого, подиви ся — защебеч
про храбре дїло племени
нового, не лїтаючи орлом
під облаки — а земним плазуном
хильцем на землю прилягаючи,
вдивляй ся крізь збільшаючії скла
на храбрії великії дїла
нового времени і племени
нового, славу їм сьпіваючи!

Боян слухає здивований — нараз червона смуга сьвітла лишає всїх у тумані а паде на сплячих студентів і на постать нїмого царя, що стоїть по правій сторонї печери, а сьвітло розсипаєть ся аж до лївого входу печери. Демон плеще в долонї. Входить Цареслав з паном. Оба, здивовані, остовпіли в червонім сьвітлї.

Пан. Тут царь!! *(покланяєть ся цареви.)*

Демон. *(не бачений паном.)*
Ну, та кажи що про вінець!

Цареслав. *(іде в червоне осьвітленє, за ним пан.)*
О, пане, тут кують вінець —
се має бути царство мас,
що зробить нам усїм кінець,
там буде рівність, щастє всїх,
спільне майно — чи то не сьміх?
подумайте — то мрія раз!

Пан. Студенти, що лежать онде?!
Правдива мрія, де-де-де —
от, люди молоді взялись,
їм се відхочеть ся колись!
А щож їм стало ся? лежать
і нїби дивлять ся, не сплять —
а не втїкають, не встають,
лишень лежать і очи шлють

на нас спокійно і мовчать,
що стало ся?...

Цареслав. Упали так,
то кара Божа, Божий знак!
Промовте, гасподїн, до них,
чей отрясуть ся з глупих мрій,
на лїпший шлях підуть колись —
шкода́ людий тих молодих!.
Я буду мусїв з них як стій
тюрмою вигнати той дух,
що робить бунтівничий рух!

Пан. Горячі голови, візьміть
на розум, до чого взялись,
холодно справу розберіть!
У вас душа є золота,
так щож — то мрія є пуста!
Якийсь вінець — держава мас,
спільне майно і щастє всїх
і рівність всїх — то просто: сьміх!!
Ой дїти, дїти, жаль нам вас
за дїло навісне взялись,
самі пізнаєте колись!...
Ви ще не маєте нїщо,
тому й дали би всьо для мас,
бо всьо чуже, не ваше є,
а чи дасьте ви так своє,
як лиш дійдете до майна? —
пізнаєте, що то мана!
Тодї спитаєте: На що
я втратив ласку у царя?
на що себе я назначив?
Утратив честь і свій розма́х,
і молодість і всьо, чим жив,
чим блиснула менї зоря
пропало всьо у туманах —
пропало, так, як би не жив!

Демон. (*до гетманів, показуючи.*)
Гетьмани, чи ви чуєте, яка

лїрична пісня того слимачка?!
Майно — то скарб його, Єгова — царь,
а крокодильні сльози — людям дар. —
І з того склеїть вам України вінець!!

Дає знак Царославу, той плеще в долоні — в червоне осьвітнене входить Піп, стоїть мов поражений, відтак кланяєть ся до ніг цареви.

Піп. *(входючи.)*
Тут царь, мій Боже, я... *(замовчує.)*

Цареслав. Тут, батюшка, рідня твоя
кує вінець, державу мас
без хлопа, пана і попа —
халепа, батюшка на нас!

Піп. *(підходить.)*
Єй Богу, я не знаю їх!...
Та то студенти, я не знав
нїщо, я бувби вам сказав —
то кара Божа, підлий гріх!

Цареслав. Ну, ну, голóвонько тупа,
я не посуджую тебе,
промов до них на розум свій —
чей отрясуть ся з дїтьчих мрій!

Піп. Безбожники, що вам до мас?!
Пильнуйте лїпше ви себе,
бо пекло там чекає вас —
не баламутьте люду нам
якимись мріями тепер!
Ви не поможете хлопам,
лиш гоните їх на зарізь —
ті бунти їсти не дадуть!
Невіри, ви гадаєте,
що Бог на небі вже умер —
ви важите ся на царя,
народ обдурюєте скрізь
якимсь безбожним царством мас,
аби зійшов на грішну путь!
Ви слів Христа не знаєте?
Царю віддайте, що царя!

все будуть бідні на земли,
всї рівні там на сьвітї тім —
а тут все будуть, як були
богатший пан, біднїйший хлоп —
а царь то батько нам усїм,
бо він від Бога має власть!
Царь людям бідним поміч дасть —
дивіть, хлопам царь волю дав,
тепер податки дарував —
а ви їм не дасьте нїщо!
Я знаю, що вам влїзло в лоб,
безбожники, я знаю вас!
З сектантами ви хтїли нас
і люд позбавити церкóв,
народ позбавити Христа —
бо в що ви вірите? В нїщо,
а адська мудрість вам сьвята!
Ви обдурили і менї
синів і всї зійшли на пси,
втеряли честь, місця знатні —
десь може там в тюрмі гниють!
А батька на гіркі часи,
на старість, мов не пізнають —
покинули вітця сини,
сестер покинули брати,
бо їм в народ потреба йти
ширити бунт — а ти сконай
з родиною, тебе вони
не знають!... Боже, не карай!...

(складає руки в гору.)

Демон. *(до гетьманів:)*

Ну, по нутру вам другий слимачок?
Прольог — то страх, родина — епільог,
а зміст — темнóта: рис його думок.
І з того вам кує України вінець!!

Дає знак Царославу, той плеще в долонї — в червоне осьвітлене входить полїцейський офіцир. Побачивши царя випружуєсь як струна, виймає саблю і засилає військовий поклін.

Офіцир. *(входючи зо страхом.)*
Єго Величество — сам царь...

Цареслав. Ходи сюди! тут оси є,
що хочуть закусати нас,
іх коле війско, коле царь!
За мало царь оков кує,
що смаркачі такі без кар
кують вінець, державу мас!

Офіцир. А в нас баґнети від чого?!
А то рабята, го-го-го!...
Скувати їх, в тюрму вести
там дїло з ними покінчить?
чи перше слїдство перейти,
їх средства тайно прослїдить?!

Цареслав. Нї, ще тепер промов до них,
чей отрясуть ся з мрій пустих!

Офіцир. Рабята, маса вас свербить?
баґнети не страхають вас? —
навчить вас слухати тюрма!
Ви на царя аж піднялись,
ви на царя — з тим царством мас,
що не було й нїде нема!
До того не допустим ми,
щоб ви роздмухали пожар
і знищили усьо колись
навалою слїпої тьми!
Не лїпше, як один є царь?
що родом вже знатний своїм,
що розуміє кождий крок —
як темна маса, тьма царів,
за глупих до ясних думок,
за низьких до розказу всїм.
Подумайте, я вас би хтїв
уратувать, менї вас жаль,
інтелїґентнї люди, гей!
на краще дїло здібні ви
як на розсїванє ідей

погубних для суспільности!
Що вас чекає? ваш фіналь:
тюрма, знівечене житє,
розпука із бездїльности,
ненависть до людий з любви
надмірної до глупих мас!...
Менї вас жаль, менї вас жаль,
для вас я маю співчутє —
так що-ж, на вас прийшов указ!

Демон. (*до гетьманів*).

Ось третий вам український рицáрь
сказав, що щастє там, де богом царь,
ще й з вовчим милосердєм, мов на глум —
шпіонство — труд його, баґнети — ум!
І з того вам кує України вінець!!

За той час офіцир показує на студентів і на вхід до Царослава, але сей перечить головою. Демон дає знак Царославу, той плеще. Міщанин в чиновницькім мундурі вбігає під червоне осьвітленє.

Міщанин. Ов, царь в такій печері десь!

(цофаєть ся, кланяючись).

Цареслав. Ходи сюди, осьтут куєсь
вінець — держава чорних мас,
що має виперти всїх нас
на другий сьвіт, халепа нам!

Міщанин. Халепа нам, а від чого
поліція? Тут хто?! та то
студенти, я раз видїв їх!
робили демонстрацію,
ревли в товпі по улицям:
„Долой самодержавіє!“
От роблять з себе дурно сьміх,
а властям іритацію —
і не відстрашує їх кров,
тюрма, Сибір — цїкаві є
ті люди!.. самовільно йдуть
у пропасть темну стрімголов —
то гонить їх житєва нудь!...

Цареслав. Ну-ну, промовте ви до них,
чей зрозуміють, що з пустих
фантазій їх нема хісна.
Їх влáсти не боять ся всіх —
навіть голóдовка в тюрмі
тих бунтарів — не страшить власть,
вона собі все раду дасть!...
Ну, так подумайте самі,
аби сеся товпа дурна,
що так реве по улицях —
ще мала власть в своїх руках...
А то їх ідеал як раз:
держава мас, держава мас!

Міщанин. Фантасти, пхаєтесь до мас, на села!... Нащо вам аж там іти, шукайте поля в нас, у місті непорядки скрізь! Старайтесь перше о якісь станóвиска по тих містах, аби на европейський лад уладити містá якось. Старайтесь виперти з всіх рад старий обскурний елємент, то можете зробити щось! От, водопрóводів нема, вода нечиста, як канал, а тротуарів в нас дасть Біг, осьвітленє — хоч в око стріль, в ночі ідеш, в болото лїзь! Мій Боже, а театри в нас — опущені такі, що страх, плянтації — аж поросли, нема де вийти на прохід, що хоч роби, — в сальонах нудь!... — Кажу вам, чоловіка нудь бере, страшенна нудь! Така нудьга вбива людий, потреба би по всїх містах порадити якось на те, аби і дух поживу мав якусь, а то буденьщина нужденна, сїра з дня на день! Тут гине з нудів по містах інтелїгентний чоловік, а їм там забагаєть ся робити бунти глупих мас! Йдїть по закону — те що мож, зробіть — то зробите досить!! Як вже вас пре якесь чутє, якась України любов на вище дїло — то просїть, а може власть вам дозвіл дасть поставить красний памятник народному поетови — то й місто ним окрасите і дїло зробите якесь Україні на довший час! А так, ви пхаєтесь до мас і сотнями хапають вас в тюрму — і що з вас за хосен?... Зак' вийдете з тюрми на сьвіт, по ваших мріях згине слїд, а зломитесь на цїлий вік, змарнуєте

житє на все! Хто вам віддячить ся за се, чи той ваш труд оцінить люд?!

Демон. Гетьмани, ось вам пісенька така
четвертого міського хробачка —
не знає моркви, бо заліз у хрін,
хотїть, аби злетїв під небосклін!
Жир — ціль його, нудьга — його чутє,
а булька водна — то його житє!
І з того вам скує України вінець!!

Ґазетарь. Тут царь тепер, я не читав!...

(клонить ся низенько цареви).

Цареслав. Ну, пане публїцист, дивіть!
студенти тут кують вінець
України, державу мас,
що ущасливить люд нараз —
вся нужда в кут, там буде рай!
Ви мудре слово їм скажіть,
що з того вийде на кінець,
чи то можливе є? — нехай
отямлять ся! Та прошу вас,
про те в ґазетах не пишіть,
що ми таке гнїздо найшли...
ґазети ще би рознесли!...

Ґазетарь. Ой, теоретики, тепер
вам мрії в голові якісь —
вам очи шлють ся в мрачну даль,
в далекі горизонти десь
і гублять ся в навалї хмар —
а люд ваш голодує скрізь!
Лишіть ті мрії на колись,
тепер стягнїть свій ум увесь
і бийте в дзвін, що люд обмаль
не гине з голоду тепер —
аби звернув увагу царь
на нужду мас і злий уряд,
аби пустив який указ,
вводив поволи кращий лад —

аби люд з голоду не мер —
аби заробітки якісь
десь отворили ся для мас,
аби ті маси піднеслись
заснóванєм громадських кас,
аби осьвіта йшла вперід!...
Усюди, всюди западня,
потреба праці, праці дня,
роботи муравлиної —
аби займило ся на сьвіт
посеред бідних, темних мас —
не мрії незловимої,
що ще неясна вам самим!...
Ви медитуєте над тим,
що буде, не над тим, що є!
Куєте от якийсь вінець
України, що не жиє —
тим не з'єднаєте сердець
тих мас, що їсти хтять тепер,
се мас не гріє нї болить,
що виборете їм колись!...
Аби ті маси піднялись,
ударте ви на те, що бє
той люд тепер, що люд гнїтить!...
Вінець України тепер
пусте, — се маси не болить —
„Дай хлїба, хлїба!“ люд кричить!

Друг. ст. *(слабим голосом.)*
Я все на то бив і пер,
то правда, „хлїба!“ люд кричить —
вінець України тепер
пусте, се маси не болить!

Ґазетарь. А, видите, чого-ж ви тут,
вставайте, всюди жде вас труд!...

Друг. ст. *(ще слабшим голосом.)*
Я не поможу вам тепер!...
я змучений, звалив ся з ніг,

не маю сили... бідний люд —
та що-ж, я не поможу сам,
робив, що міг... *(замикає очи.)*

Ґазетарь. Чи він не вмер?
побліґд і очи завернув!!

Пан. Він плаче!...

Офіцир. Жалує тепер!

Ґазетарь. А во і очи вже замкнув! —
Він вмер, направду він умер!!!

Цареслав. *(іронїчно.)*
Най спить, він змучений тепер!

Демон. Гетьмани, ось вам пара слїпачків!
Один цїлу суспільність вашу вів,
я сам не взнав, куди іде, бо шлях
ногами — не очима вибирав;
а другий бідний мав більмо в очах
та й людови у тьмі зорі не дав,
лиш показав на панських на ланах
великі купи бульби й бураків!
Дивіть, хто вам вінець України кував,
як міг скувати той, що, що́ кує, не знав?!

Цареслав. Він вже на все на всьо заплющив очи сном!

Демон. Чекай, заплющимо єще і тим обом!

Дає знак Цареславу, сей плеще — входить з лївого входу в червоне осьвітленє Цензор стоїть здивований, побачивши царя, відтак кланяєть ся йому низенько.

Цензор. *(входючи).*
Тут царь, ов, тайна в тім якась!...

Цареслав. Ось тайна вам лежить як бас:
Студенти тут кують на дух
вінець України тепер,
роздмухують хахлацький рух,
що всю Росію би роздер!...
Вважайте, пане цензор, там,
аби в ґазетах не найшлась

ніяка вість, ніякий слих
про те гніздо до ширших мас,
се-ж пропаґанда є для них!
Я се кладу на серце вам!!

Цензор. Ну-ну!... Той спить, а ті лежать
і не встають, лишень мовчать,
а очи витріщили в нас!...

Цареслав. Той вже умер, а сї живуть —
промовте кілька мудрих слів,
єще до тих шушвалків двох,
що рух хахлацький є для нас —
чей ви намовите обох,
намовте їх на кращу путь!...
Нехай ідуть на сто вітрів
лишень нехай не дурять мас,
бо буде зле, я їм сей час
в оковах покажу вінець
України, державу мас;
і буде їм вінець — кінець!

Цензор. Сепаратисти, що вам є?
Український будити рух?!...
Один народ, як царь один,
одна Росія — тим наш дух,
могучий, сьвіт весь підібє!
А рух ваш то вода на млин
усїх Росії ворогів!
Роздерти весь народ на пів —
тай не на пів, бо кождий там
Калмук, Тангіз захоче вам,
аби він був народ також!!
А до чого се, до чого-ж
той дух роздору би завів?
Ви хочете роздору в нас,
аби той русский великан
розсипав ся тепер нараз
на карли ріжнорних мов
і повалив ся стрімголов?

Що говір — то у вас народ!
Пускаєте в народ бляхман,
якусь державу вольних мас,
якийсь України вінець —
аби роздмухати роздор
всіляких людів і пород
тепер у проломовий час
реформи, злуки ріжних мас
в один народ?!... Тепер мечем
загнати всї породи мас
на шлях один, в один табор —
а не України вінцем
єще роздмухати роздор!...

Перш. студ. *(тихим голосом.)*
То правда, нам тепер мечем
з'єднати всї народи враз,
а не України вінцем
тепер роздмухати роздор —
най всї ідуть в один табор!

Цензор. А видите, чого-ж ви тут
в сепаратисти подались? —
вставайте, всюди жде вас труд!...

Перш. студ. *(ще тихшим голосом.)*
Не можу встати, я би встав!...
хто може, най згуртує люд
під тим мечем, я нинї впав!...
Та меч готов — і я колись
його кував... *(замикає очи.)*

Цензор. Він що? умер?!
Замкнув повіки, мов заснув,
а сльози бризли аж тепер!...

Цареслав. Та він заснув!

Цензор. Та де, умер!

Пан. Також умер? а що-ж то є?...

Официр. А то, що вже не віджиє!

Цареслав. Най спить, не може встать тепер!

Демон. Гетьмани, що се? з ваших лицарів
є навіть парка інквізиторів?!
Один — великий, вирізав ножем
з народу уст українській язик —
а другий — менчий, знов розбив мечем
зорю народу, бо піднесли крик
породи всякі, що ви не народ —
не маєте зорі, а ласку в тих пород!...
Дивіть хто вам вінець України вязав,
як міг звязати той, що сам його пірвав!

Цареслав. Та він заплющив очи на усьо на все!

Демон. Ще з третим слїд би доказати се!
А ти приставив дівчину сюди?

Цареслав. Не знаю, чи там привели!

Демон. То зле!
Іди, пристав її і приведи
сюди на дух, а перше поучи,
чого від нього має зажадать,
які слова — ти знаєш?

Цареслав. Знаю, го!...

Демон. Ну то її їх добре потовчи,
аби могли ми нею розтовчи!

Цареслав. Що?!

Демон. *(показує на третього студента.)*
Той горіх!

Цареслав. Та добре, длячого...
Ще жінці я б не міг страху завдать?!
(Про себе.) Де чорт не може вже, там бабу шле!

По хвилї входить з лївого входу в червоне осьвітленє чудова Дївчина з Цареславом, стоїть здивована, як голубка, налякана тучою та громом.

Дівчина. Тут царь! мене тут привели...
Де він? ось він, соколик мій!
чого він ляг так на земли?...
(підбігає до третього студента)

Цареслав. Пропав уже соколик твій,
підé в тюрму тепер як стій —
за дїло навісне ся взяв,
вінець України кував...
Не знає, що значить указ —
то я навчу його сей час!

Дївчина. Прости йому, то затягли
його до того, знаю я, —
він сам не був би там пішов!...
(клякає перед Цареславом.)

Трет. студ. *(напруженим голосом.)*
Галюню, Галочко моя,
що кажеш ти?... кому до ніг
падéш? — то гріх, народний гріх!

Дївчина. Що, мій Василько, що?!

Трет. студ. *(стоном.)* Я впав!...

Цареслав. Промов до нього і відмов
його від того та намов,
аби він ті слова сказав,
що я тобі тепер казав,
бо, як не скаже — то сейчас
в тюрму візьму обоє вас, —
його відставлю у Сибір,
тебе оставлю у тюрмі,
заставлю серед стїн тебе
кувати до віконця в тьмі!...
Зітхай собі до ясних зір,
чекай на шлюб, дури себе,
що прийде царство вольних мас,
а той України вінець
і вас спровадить під вінець!

Дївчина. Василько, що ти наробив?
(припадає до нього.)

Трет. студ. Я впав, вінця не докінчив,
а той вінець, то є зоря...
зоря народу! — але я
кував вінець той, доки міг...

звалив ся з ніг, на мене гріх
не спа́де!... я не міг...

Дівчина. *(паде на коліна при нім.)* Не плач,
чого ти плачеш, та не плач!...
Чого ти з ними тут ішов,
коли на теє є указ?...
Вставай, ходи від них сейчас!..

Трет. студ. Галюню, що ти кажеш знов?...
остав мене, лиши мій плач!...

Дівчина. Я будеш проти рожна пер,
се но́ві рани нам завдасть!
скажи бодай, як хоче власть —
„Я не Українець тепер,
я буду русский чоловік“ —
а уратуєш нас по вік!

Трет. студ. О, Боже!... Боже, Боже мій!

Дівчина. Скажи тих кілька слів марних,
а будеш ласку мати в них!

Трет. студ. *(відтручує її.)*
А проч від мене! — я не твій...
Ти не моя, нехай умру!...

Дівчина. То ти не любиш вже мене,
Василько мій? Я відберу
собі житє, соколе мій,
де наше щастє повне мрій?
де наші зорі? де наш рай?
де ті надії?... Погадай,
твій нерозважний крок жене
у пропасть всьо, загине слїд!...
Я сльози ті тобі отру
а ти менї, Василько мій,
соколе мій, коханий мій,
ой де-ж ти оченька занїс?
чи ти не бачиш моїх слїз,
чи ти не любиш вже мене?!

Ти вже не мій, а я, а я,
Василько мій, на все твоя!...

Трет. ст. Я, Галю, твій, на віки твій!..
Моє коханнє, сьвіте мій!

Дївчина. Ходи, вставай, ходи до нас —
я ожидала так тебе?...
Тебе не було довгий час,
я думала, що ти пішов
здавати екзаме́ни знов
і злучимось на віки вже!...
А ти стягнув на себе гнів
царя, най Бог нас стереже!
Іди і власть перепроси...
не просиш ласки... не проси,
скажи лишень тих кілька слів...
ратуй мене, ратуй себе!

Трет. ст. Не можу, то великий гріх!

Дївчина. Та що за гріх в пустих словах?
То ти не любиш вже мене?
Василько мій, а то не гріх?...
Тих кілька слів із уст твоїх
спасе обоїх нас тепер
спасе на все і всьо мине...
А ти не хочеш, ти ся впер
і кажеш, що не скажеш їх,
аби нас гнали по тюрма́х —
а що-ж таке у тих словах
та вже-ж Українець не що-ж,
як русский чоловік також!...

Трет. ст. Нї, ми осібний є народ!...

Дївчина. Та що, тобі народ тепер?
народ жиє, народ не вмер —
а ти умер, як будеш пер
на злість не так, каже власть,
і власть злучитись нам не дасть!...
А ми би жили як в раю,

любили ся, кохали ся —
як ті голубки у гаю,
самі себе питали ся:
„чи ти моя?“, „ти будеш мій?“
як се нераз було у нас,
питали ся, звінчали ся —
на все твоя, на віки твій,
Васильку мій, соколе мій!...
Я з жа́лю десь подію ся,
як маків цьвіт, розвію ся...
А ти би теє перенїс?!...
Ти вже не бачиш моїх слїз,
ти серце вже менї роздер,
ти кажеш вже менї тепер:
„ти не моя, а я не твій!“

Трет. ст. То з жа́лю Галю, з жа́лю я,
Галюню, ти на все моя,
але народ...

Дївчина. Та що народ,
народу твого не убють —
а нас в кайдани закують,
тебе зашлють, мене замкнуть.,.
І хоч мене хто відімкне,
то горе не мине мене,
розвіють нас, як ті листки,
роздїлить нас далека даль —
тобі снїги, менї піски
завіють очи повні слїз,
Васильку мій, тобі не жаль?!...
і ти би теє перенїс?!...

(похиляєть ся над ним).

Піп, що прослезив ся, виймає хустку і втирає очи, пан закриває очи рукою, міщанин робить великі очи, офіцир стоїть просто, та на лицю видно борбу з чутєм.

Міщани. Яка поезія!...

Цензор. *(з чутєм).* Пісень,
українських пісень старих!

Ґазетарь. До серця йде, душа при них!

Цареслав. Житє тверде, мягке чутє,
бо розум ставить нам житє!
не сила всьо чутєм лишень...

Дївчина. По тобі там загине слїд,
а тут менї завяжуть сьвіт —
і буду я подружена,
на смерть-житє розтужена,
кохала ся, — звінчала ся,
з ким навіть і не знала ся;
з ким знала ся, любила ся,
на віки розлучила ся,
цїлуй-же миленько́го слїд,
кленове листєчко зривай
і той слїдочок покривай,
бо за нелюбом вяне цьвіт,
а по миленькім згинув слїд —
гіренький сьвіт, важка печаль!
Василько мій, тобі не жаль?!

Трет. студ. Ой жаль, той жаль менї тепер
роздер вже серце, я умер!...

Дївчина. Та не умреш, тих кілька слів
промов до них і будеш жив,
тих кілька слів розвіє гнїв
тих властий, що ти образив —
а будеш мій, а я твоя,
з тобою в парі буду я —
а так, а так, Василько мій,
загинемо за порив твій!...

Трет. студ. Най буде так, що я умер...
„Я не Українець тепер —
я буду... русский чоловік!...“
та серце гріх роздер по вік...
Ой Галю, Галю...

Дївчина. Ах! ти що?
Ти плачеш?... очи завернув,

та цить, не буде нам нїщо!...
поглянь, скажи до мене що?
поглянь на мене, — ти не вмер,
чого-ж ти так сказав тепер?
скажи?... — чого ти так поблїд.
Васильку? чуєш, ти заснув,
ти ще не вмер — гіренькій сьвіт,
ратуйте, він умер!...

Цареслав. Тепер
мовчи, своє зробила ти, —
то можеш звідси проч іти!

(Дївчина вибухає плачем.)

Офіцир. *(вибухаючи.)*
Лишіть її!

Усї. *(крім попа.)* Лишіть, лишіть!...

(Піп вибухає ревним плачем.)

Демон. *(до Царослава.)*
Її остав, ще треба тут!

Цареслав. *(до всїх.)* А ви мовчіть,
не пхайте носа в дїло не своє!
(до неї.) ти плач, не плач, хто вмер, не ожиє!

(Дївчина, припадає до студента з плачем, на ґрудь його.)

Демон. Гетьмани, ось який орлиний сьпів
великого народу — голубів!...
Ви хочете з голу́биних пород
творити самостійний ще народ?!
Ворона, не орел — ударить з хмар,
народ розвієть ся на гурму пар —
а кожда пара з трепетом летить
в своє гнїздо і над дїтьми пищить!
Родинне щастє — то їх рай і ум —
народна злука — жарт хиба і глум!
Дивіть, хто вам вінець України лучив,
як міг злучити той, що лиш слїзми лїпив!

(бере свою ліску до рук.)

Чекайте покажу вам д у ш у л ю д у ще,
дивіть, чи за України вінцем коли

він переверне сьвіт і зьвізди розтовче? —
аби те сонце ваше блисло на земли.

(тричи ударяє лїскою по землї, вимовляючи слїдуючі слова.)

Демон. Вийди тут, духу скрут,
духу мрій і вічних пут,
що по сьвітї ся товчеш
і шукаєш -- правди ждеш,
сьвіт за щастєм провернув
та його ще не стрінув
і хто знає, чи стрінéш, —
бо душа твоя сумна,
а земля тобі тїсна!...
Стань, Проклятий Марку, тут!!

Під ті слова з-під лїски Демона прискають іскри і дим. Дим кровавить ся від сьвітла червоного з ватри; огень гасне, дим вибухає — у нїм являть ся Марко Проклятий: Душа люду. Мужик великан в сорочцї червоно-білій, в правій руцї має великий нїж, в лївій хрест, на плечах торба. Очи великі, чорні лискучі, непорушні, наче з чорного хрусталю всаджені. Сорочка з правої руки кровава червона — з лївої чиста, біла як снїг, в прямовісній лїнії від шийної застїжки нашарпані кровавi плями, що переходять в кровавий кармазин на правім боцї, у біль снїгову по лївім боцї сорочки. Усї, поражені страхом крім Демона і гетьманів, ховають ся по закутках. Царь здрігаєть ся взад, дївчина плаче на грудях студента.

Душа люду. Хто мене кликав тут?
У менї цїлий люд
вічний біль свій закляв...
а мій гріх — люду гріх:
рідну Матїр я убив
і Сестру рідну вбив...
сам не знав, що робив!...
моя воля, моя правда,
моє щастє — де?!...

Я дитя з Сестрою мав,
те дитя — задавив,
я слїпий!... та мій гріх
на плечах на моїх —
гну ся я... гріх тяжить!

там є голови тих,
що я вбив, слїпо вбив —
моя воля, моя правда,
моє щастє — де?!

Але серце ще не спить,
знов мене щось жене
з тим ножем на панів...
з тим хрестом на попів...
моя правда є у них —
моє щастє най дадуть,
менї серця най рвуть!...
моя воля, моя правда,
моє щастє — де?!

Демон. Тут є царь!

(Хапає його за лїву руку і веде до Царя.)

Душа люду. Де той царь?
волю дав тай поник!
Царю, ти що за царь?
де твій меч?... Ти мечем
не затовк ще панів,
не прогнав ще попів!...
Царю, ти зроби лад!
що ти взяв, дай назад —
бо я сам зроблю лад!...
видру сам землю вам!
тут є хрест — я штундарь!
тут є ніж — я мужик!
землю вичищу ножем
від панів і попів,
тай поста́влю — хрест!...

Демон. (*сатанїчним голосом.*) Падн
перед ним — і проси!...
волю дав — правду дасть,
щастє дасть на всї часи,
має меч, має власть —
падн до ніг і жди!...

(Марко Прокляший паде до ніг цареви.)

Демон. Гетьмани, ось душа вся люду вам,
як знаменито видить золотий вінець
України, що за далекозорий люд!...
Валити хоче, що? свій застарілий храм,
а тому бє чолом, що на престолї там —
а що поставить?! Хрест: сектантський вічний блуд!
О, хрест! Той хрест (*показує на царя.*)
упаде знов на темний люд,
бо перед ним чолом ударив на кінець!
Ну, тіште ся, гетьмани, золотий вінець
України як стій поставить той слїпець!
Чекайте, покажу і я вам на кінець,
правдивий золотий України вінець!

(до Цареслава.)

Чого-ж ти налякав ся, успокій
тепер рабів тих і злучи мерщій
їх у вінець, як я тобі казав,
руками вколо ідола-царя
і того стра́ха, що страху завдав —
нехай сьпівають свій звичайний сьпів,
той страх сейчас замінить ся в ягня!

Цареслав. Не бійте ся, за руки ся візьміть кругом,
і засьпівайте пісню страхови свою,
а доки він цареви буде бить чолом,
де хоч поїдете на нїм, як по ягню!!...

Цареслав лучить всїх руками наоколо царя і Марка Проклятого, що припав до ніг цареви, на знак Демона тягне і заплакану дївчину на силу і лучить її руки межи паном, а попом — та вона оглядаєть ся до свого студента і не видить того страха, що лежить в колесї.

(Цареслав виймає з-під киреї бич і стає осторонь.)

Демон. Гетьмани, золотий України вінець,
дивіть, як повязав ся складно на кінець.
І з вашої сьвятинї храм Єгови став,
Єгова в серединї, люд ваш, раб, упав
до ніг царю-Єгові, бє йому чолом —
лєвіти-кармазини поють вам псалом
похвальний для Єгови, аби страх мав страх,
а Раббі батіжком їх у́чить по плечах!

Цареслав тріскає бичем, цїле колесо крутить ся наоколо і сьпіває слїдуючу пісню.

Хор демонського вінця.

Не бунтуй ся, не бунтуй ся, ти дурний хахол!
не дзвони в великі дзвони,
а цареви бий поклони,
волю дав царь хлопам —
дбає за всї людй!

Демон. Гетьмани, що за золотий вінець! —
як любо промовля до всїх сердець!
О, Бояне, соловію времени старого,
клади свої віщі персти на живії струни!
Будь Тиртаєм і Давидом племени нового,
в яку струну той не труне, то другий дотруне —
щоб звинути вінець слави — золотий вінець,
ославить рицáрський танець — заячих сердець!

(Демон дає знак Царославу, сей тріскає бичем — колесо Демона знов крутить ся.)

Хор демонського вінця.

Не бунтуй ся, не бунтуй ся, ти дурний хахол!
не зглядай ся, не кидáй ся,
нї на церкву, нї на двір —
блисне і тобі зоря!
лиш моли ся і труди ся,
май надїю, жди і вір
в Бога, небо і царя!

Демон. Гетьмани, що за золотий вінець,
як любо промовля до всїх сердець!
Бояне, соловію, вилїтай
орлом під облаки і засьпівай —
а висьпіваєш піднебесний сьпів
о полку українських слимаків
за те, що великії поля
китайським муром перегородили
від сонїшної сили —
шукаючи собі ласки, а царю-слави,

царю слави! — вьо, Цареславе!
го-ля-ля!...

(Царослав тріскає райпачом.)

Хор демонського вінця.

Не бунтуй ся, не бунтуй ся, ти дурний хахол!
щастя на землї немає,
царь за кривду покарає —
зробить всїм правду нам
і якось то буде!...

Голос. Очи вмийте, очи вмийте, бо слїпе дитя!

Той голос лунає зза стїн печери від правого входу — а з лївої сторони чути. як земля дудонить. Гетьмани заворушились, вінець Демона розірвав ся, повстав заколот. Цар задрожав, Марко Проклятий встав, Цареслав остовпів, Демон задрігнув.

Цареслав. То Вона!..

Демон. *(показує в лївий вхід.)*
Але там, Богдан!...

Цареслав. *(з острахом.)* Що? вже Богдан?!..

Демон. Лети, дивись!...

Цареслав. *(слухає.)* Богдана Дух!... земля гуде!...

Всї що творили колесо Демона здрігнули ся, напружують слух, лишень дївчина припадає до свого студента. Марко Проклятий стоїть, опустивши руки.

Демон. *(до нього.)*
Царя держись! то всьо пани!
(показує на інтелїґентів.)

Марко Пр. А деж він, де?

Демон. То вороги твої, не вір!..
(показує на інтелїґентів.)

Марко Пр. Де царь? наш пан,
наш батько?!...

(Демон бере його за руку і веде до царя, що здрігнув ся в зад.)

Демон. Вдар чолом, жди і вір!

Марко Пр. Царю наш, батьку наш,
ти нам, батьку, правду даш!..
(паде до ніг цареви.)

Демон. *(ударяє лїскою перед ними, вибухає огень і дим, в димі щезає Царь і Марко Проклятий. З демонїчним реготом до Цареслава.)*

Жди і вір, а буде з тебе, дикий зьвір!...
А ну, ти, плосколобе, гей, лети, дивись,
чи то Богдан, то з тебе зух! Ідиж-ж, іди!...

Цареслав. Я йду, коли бо...

Демон. Що таке?!.

Цареслав. Ну, а Вона,
ту воду як?...

Демон. Вона їм дасть, ти не журись!

Цареслав. А їм, та правда, я казав!..

Демон. Іди-ж, чого-ж стоїш?
вампіре, крови хочеш в Неї, не лишень води!
Як кров проллєш, пропало, не моя вина!...
чого стоїш, чого?! чого ти ся боїш?...

Цареслав. А тих собак!...

(показує на заслуханих інтелїґентів.)

Вони мимовільно всї звернули свої уха у лїву сторону, звідки чути шум і тупіт кінських копит.

Демон. Не віриш їм тепер, га га!
У їх душі тепер хитаєть ся вага —
а видиш, смоку, до чого питє керви веде!
Раби прокинуть ся, як вчують тільки шум,
що хвиля мести йде за питу кров і глум!
Якось то буде, йди! дивись, земля гуде!

Цареслав. *(до інтелїґентів.)*

Рабята, слухать, мій указ:
аби, зак' верну, вже у вас
була вода на очи мас
бо я вас всїх!... *(відходить в лївий бік.)*

Демон. *(за ним.)* То плосколоб, що душу рве!

А інтелїґенти усї слухають в напруженю шуму та глухого тупоту, що гуде з лївої сторони печери щораз сильнійше...

Тиша без слів.

Правим входом входить Вона, без вінка у білім своїм одїнню, уже цїла поплямлена сьвіжою кровю.

Демон. Ох, той вампір, той кровопієць, що-ж тепер?!...
пропало всьо!... Знов бий, аби в ній дух завмер!!

Вона іде певним кроком, наче горда на свою кроваву одіж, стає проти сплячих студентів.

Вона. (*з радісним окликом.*)
Що?... за мною вже студенти є?!
Чуєте, гетьмани? — серце бє!...

(Сумно усьміхаючись, дивить ся на них.)

Сплять, сплять! Дїти, ви спите?! Там знов...
подивіть на мене, кров!.. знов сьвіжа кров!...

Демон. То Джінгісхан, то смок, недовго поживе —
нехай здоха! Я йду на бік, вже грім заблис,
зоря кроводержавця котить ся у низ!

(Відходить попри усїх лївим входом.)

А звідтам чути шум і тупіт кінських копит щораз блище. Вона оглядаєть ся навколо, увидївши інтелїґентів, здрігаєть ся взад і стоїть непорушно, дивлючись на них. Вони усї слухають, напружені, похилені в лїву сторону. Вона стоїть гордо, в кровавім одїнню на середині, дивить ся на них. Всї осьвітлені червоним сьвітлом з ватри.

Нїма ява без слів.

(Заслона спадає).

ТРЕТЯ ДІЯ.

Тасама хрустальна печера. Червоний блеск. Інтелїґенти, осьвітлені ним, вже припали на колїна і слухають, напружені цїлою душею в шум з лївої сторони. Вона в кроваво-білім одїнню, осьвітлена червоним блеском стоїть на середині, горда, неприступна, нїма. За нею лежать сплячі студенти. Дївчина на грудях третього студента, слухає ударів його серця. В тїни клубить ся дим, осьвітлений золотою смугою з входу золотого. В тій смузї виднїють постати Бояна, Шевченка, Гоголя і Драгоманова, А побіч них в димі стоять невидні бюсти понурених гетьманів.

Ява без слів. Шум і тупіт кінських копит зближаєть ся. В шумі чути симфонїю. Музика придавлена, глуха, як стогін невольника з тюрми. Відтак вона росте у плач невольників на волї, а в нїм бренить ячіннє душ насилуваних до облуди, пониженя, кривди братньої. Під впливом тої музики усї інтелїґенти закривають чергою лице руками і хлипають.

Вона. Дїти, дїти мої окаяні!...

Члени демонського вінця прокидають, дивлять ся на Неї, потрясені до глубини.

Піп. Мати, Мати!

Пан. Наша Мати се?!

Офіцир. Яка бідна, кров!...

Ґазетарь. Той смок, той зьвір!..

Цензор. Мати, Мати, жаль!...

Міщанин. Ох, Мати се?!

Пан. Мати, що Тобі?

Вона. (*твердо.*) Що все, що все!

Піп. Кров тай кров!...

Вона. У вас короткий зір!

Цензор. Мов безумна!...

Ґазетарь. Що тобі той звір?!...

Вона. (*перебиває.*)
Ви не сьмійтесь з мене, що мій ум
є понурий від чорних дум,
бо я маю чорний жаль на вас,
мої дїти, ви змії, змії!...
Ви самі кусаєте слїпого
свого брата вічно, раз-у-раз!...
тая рана гірше тут болить.
тая рана гірше ще болить,
як та кров, пролита від чужого...
він чужий, а ви свої, свої!...
не болить та рана, а палить!...
Ви розпаленим желїзом пєте кров
з мого серця, бо хто з вас кусає
свого брата, той мене кусає —
не кусає, але випиває
кров розжáром з-під моїх оков!!..

Пан. Мати, Мати! (*закриває лице руками*

Вона. (*показує.*) Ти його кусав!
(*до офіцира.*) Ти його ранив!

Офіцир. (*закриває лице.*) Я мусїв так,
мусїв!!...

Вона. (*до попа.*) Ти доноси засилав!...

Піп. (*паде на колїна, голосно плачучи.*)
Мати, архирей би перенїс,
жаль дїтий, дїтий, дїточих слїз!...

Вона. Ти хабар зі свого брата дер,
що на хлїб і сіль він мав!

Міщанин. Ох, як
я мав жити, Мати?!

Вона. (*до Ґазетаря.*) Ти здурив
брата свого ласкою царя!...

Ґазетарь. Мати, правду знав я, але я,
я не міг!... (*закриває лице.*)

Вона. А ти, ти осліпив,
бо слїпому вмить очий не дав!

Цензор. Мати, був указ, я був би гнив,
в тюрмі, як жаль менї тепер!...

(хлипає.)

Вона. Сину, ти сьміяв ся з його слова,
його мова, материна мова!...
ви не сьмійтесь, Матїр се болить,
Її мова, ваша рідня мова!...
ви не сьмійтесь, то мене болить,
не кровавте рани, як змії,
не здирайте рани край реберця
в самім серцї матїрного серця
не шарпайте, то болить!...

Вона стоїть в червонім осьвітленю, вони пригноблені мовчать, закривши лице — хлипають. Входить Демон лївим входом, стає за ними, зглядаєть ся навкруги. Тиша.

Демон. О справдї! з Неї вієнесмертельний дух,
та хвиля святостю задержує мій рух!

Вона. О мої дїти, дїти окаяні!
та що менї з тих крокодильних слїз?!
Ненавиджу за сльози вас,
ненависні менї маленькі люди!...
Плазуни — не люди,
піґмеї чорем і сльозами пяні,
змії дволичної облуди —
хто з вас менї що більше тут принїс,
як сльози?..
Де ваш орлиний лет, де славний лет батьків?
де блискавиці козацьких мечів?
де громи ревучих армат?!
де серць великих гураґан?!!
Остали черви, тьма і кат
і — сльози, сльози, сльози!...
Мій біль не має слїз — а сьміх і глум
з пекучих ран
каплями огнистими прискає —

а де паде, каміннє попалить!
Від каплїв тих земля горить,
горить мій степ, синїє димом і шумить,
огненними язиками стріляє, блискає,
в заперті небеса розпукою гремить!...
Від Сяну по Кавказ несеть шум
пожару, а червоний жаром небозвід
кровавить темний сьвіт!
Се біль мій, біль мій ставить свій жервенний стіс
і ме́че страх, грозу та гураган
на кровію налитий океан!..
О, дайте менї слїз, дайте менї слїз
залити раз той димний стіс
моїх огненних ран!!.
Він випив море слїз — йому за мало!
А вже душі не стало
тих слїз у слезницях менї!!
Одна сльоза єще, одна сльоза лишень —
те море сліз би тучою заграло
і повалила би тирана
великая гроза!..
Одна сльоза!.. Одна сльоза — лишень не ваша, нї,
сльоза кровава, а пекуча як огень,
з великого серця, з серця великана
зі серця вулькана
сплакана сльоза!
Одно велике серце дайте на мілїонів плач
якого плач би мілїони переріс
своєю жалостю на Бога, а нам
Прометея сьвіт принїс
та бухнув, як картач,
усїм кривдами в лице царям
і вам, негідники, і вам!..
Нераз я кровю, кровю заридати мушу —
я бачу у вас не сльози в очах,
а різку кроваву в руках,
кроваву різку, царську різку
обризкану кервою свого брата!.. Ну і що-ж

ті сльози?! Лож, велика лож!
Змії, вдивіть ся крізь ті сльози в душу —
та що ви є? дивіть ся, шо ви є?!.
Ви серед дзенькоту оков
серед плачу і стону — того ката
що пє, що смокче кров із мого мізку
що душу й серце з мене вирива —·
ще славите слїпому баранцеви,
аби не пробудив ся лев у нїм
і ребра поломив неситому цареви
за морем проливану кров!..
Чи чуєте, гуркоче грім
і туча громова́ блискавичну хоругов
на крилах розвива' —
то блискавицею летить невідгонима кара
та пащу наставля кровожадна пря —
гасїть огень, гасїть, вратуєте царя
і ті охлапи, що він вам дає!...
Га, скиньте маску раз! — і без облуди
посьмійтесь з мене диким сьміхом Юди
беріть на глум і голосїть, що я
без'умна, божевільна, ха-ха-ха!...
І я регочу ся, як царь,
ваш царь регочеть ся з гріха
реготом змія,
що загорнув ся в царську багряницю
обризкану у крові і сказав: я сьвіта царь!
а гріх його гуде з землї до хмар
і бухає огненним димом з ран
народу, а під троном океан
червоних слїз реве і клекотить,
кайдани за кайданами буртить —
а понад морем регочеть ся його лукавий сьміх
як ехо Демона із людської душі,
сьмієть ся з вас усїх!
що ви всї плачете, а мовчите,
та ще й кадила йому палите
серед сьвяточної тиші

в очах сліпого люду...
Відкиньте маску, відслоніть облуду
і завиніть в керваву плащівницю
сліпе дитя заплакане моє!...
Відкиньте маску, ріжте без облуди,
закуту Матір, сьмійтесь без упину,
та пеклом реготу палїть майно своє,
гріху не бійтесь, маєте ви глузд —
а я не маю... Я без'умна є,
без'умна, божевільна Україна,
великими царями справлена на люди руїна!...
Мазепинськая руїна!
Глузуйте з мене до загину,
поріжте моє тїло за царями,
і груди, груди висїчте різками,
порвіть утробу, вирвіть пазурами —
та не замкнете менї вольних уст! —
крізь да́влений без сліз великий плач
я жбурну вам в лице заіскрений картач:
Ви щезнете з царями зі землї
з пятном кровавим Юди на чолї —
прокляті щезнете! — а я не згину,
несмертельна я!...

Червоне сьвітло з ватри опромінює Її, Демон дивить ся з подивом, відступивши в тїнь. „Окаяні дїти“ на колїнах, поражені громами слів, мовчать. Обличя їх осьвітлює червоний блеск.

Шевченко. *(з глубини придавленим голосом.)*
Схаменіть ся! будьте люди,
бо лихо вам буде:
розкують ся незабаром
заковані люди;
настане суд, заговорять
і Днїпро і гори,
і потече сторіками
кров у синє море
дїтий ваших...

Піп кидаєть ся до ніг Її і плаче голосним плачем, за ним усї покотом припадають до Неї, голосно плачучи. А плач їх розбиваєть ся, як орел, захоплений у провалї, приваленім нагло з гори скалою, що обір-

валась під ударом лявіни. За печерою чути шум. а в повітрі грає симфонія, гуде громами плачу і стону, блискає блискавицями розпуки...

Голоси. Мати!... Мати!... Мати!... Мати!...

Молитва України.

Симфонія музична — невисловима, зливаєть ся з ритмом того сьпіву, то крику, то жалю, то кровавої іронії, як шум зьвізд з плачем землї зливаєть ся...

Вона. (*сьпіває.*)

Великий наш Боже, чи чуєш розжáлений
стогін? чи чуєш ти нас?...
Наш Дух під скалою неволї привáлений
двига терпіння Кавказ...
Наш Біль до землї головою кервавою
припав і, лице в нїй зарівши заплáкане,
зацитькує серце порáнене,
надїєю вічно тумáнене
і смертію вічно налякане —
тай стогне до Тебе розяреним,
а дáвленим стоном нераз...
А Жаль наш розлив ся валявою
і бухає димом розжáреним
до Тебе, Творче, від нас!...
А Ти там засїв в небосклонї зьвіздистóму
колишеш ся на колесї огнистому
з усьмішкою вічно лукавою,
береш у долонї гей молот скервáвлений
і бєш як молотом в блакитний дзвін
не молотом, — а серцем людства, що горить —
а голос Твій рабством розлукáвлений
кричить та громом рокотить:
„Поклін менї, поклін!“
Великий наш Боже, за нашую кров,
за нашії сльози, за невідвдячену любов —
поклін Тобі, поклін!

Голос з-під землї. (*гуде.*)

Не хули, Божий дзвін
кине грім і проклін
Мати, не хули!...

Вона. *(сьпіває.)*

Чи, чуєш, о Боже, утїшна мольба піднимаєть ся,
не плаче уже з западнї —
бо як до розпла́чу з розпуки зриваєть ся,
то стогне, то лиш засьмієть ся з надмірного суму,
то слуха пожа́рного шуму,
що бухає з серця менї!
Як сьмію ся я — чує той сьміх синє море,
устає із русла тай підносить ся з гуком до хмари,
вистрілює, грозить бовванами червоними,
бурить ся фильми бездонними
і кручі торощить, лама', провертає
з розпуки на днї —
а реве, заклинає, кричить, визиває
Тебе до великої кари...
Чи чуєш Ти, Боже, чи нї?!
Як стогну я — чують той стон круті гори,
здрігнуть ся, ревуть під громо́вими тучами,
трясуть ся і ме́чуть відломами
у го́ру, аж цїлими кручами
обірвані валом зривають ся,
і пнуть ся відва́лені гори на гори,
і гори на гори ставляють ся
в блакитні простори —
на хмарами кличуть Тебе в небесах
розтрощить зьвїдистими громами
державу скровавлену Тьми,
а на Де́мона кинути страх!...
А як по кровавім дощі моє серце розжа́лене
ударить розпукою менї під грудьми
зашумить, заклекоче мій степ — а прива́лене
могилами да́вне Житє моє будить ся, слухає,
стогне — могили зрива і встає...
Головою буйною у хмари над хмари понурить ся
тай дивить ся, дивить в землю і хмурить ся:
кровавими ріками бурить ся,
рамéнами кістними зір дістає
і кричить...

і кричить у глухих небесах! — а криком обрива'
метеори огнисті зі зьвізд!... а слїзми
горячими бризнувши, зорі гасить
устами в лице небесам свій проклін
огненною лявою бухає
до Бога людства...
а Бога не може збудить,
бо Бог нас не чує, не чує, не слухає,
лиш серцем бє в великий дзвін:
Поклін менї, поклін!
Великий наш Боже, за нашую кров,
за нашії сльози, за невідвдячену любов
поклін Тобі, Боже, поклін!

Голос з-під землї. (*гремить.*)

Не хули, Божий страх...
грім гремить в небесах —
Мати не хули!

Вона. *(сьпіває.)*

О Боже, Вседержителю, Найбільший — Тиране
звелич глумливу тварь Свою розлукавлену,
подай з небес над океани
слїз людських і над димнії вулькани
народних ран — подай скровавлену
Свою велику руку лукавому
петрогóродському бовдуру кровавому
і поцїлуй ся з ним останнїй раз —
бо буде кара — кара, пімста йде на вас!..
Громова́я туча налетить і бурою
понесу ся я на блискавках — роз'ярена,
розпукою понурою
обхмарена —
понад степ, понад ріки, понад круті гори
затрублю трубою бурі в синє море
і зарегочу ся реготом спінених филь
сповита жа́лю великого пурпурою,
аж до дна моря душі зарегóчу ся
рамéнами ростóчу ся
і простягну з моря рамя і порву за шпиль

огнем вибухаючу Етну, як Бріярей великан,
і вирву з земного нїдра кипучий розжáром вулькан
і піднесу, проверну лявою налитий пугар
і жбурну ним з нею до хмар
під сам зеніт!...
Тебе поцїлю, спарю, струну, повалю,
на царськім тронї з царем пришпилю —
настане ясний сьвіт!!
А мій прокляття:
Великий наш Боже, за нашую кров,
за нашії сльози, за невідвдячену любов
пади стрімголов!!.. —
останній мій поклін!

Нагло з під землї вибухає хмара диму, серед блискавиць і громів являєть ся перед Нею в сорочцї кровавобілій Марко Проклятий.

Марко Проклятий. (*громовим, та розжаленим голосом.*)
Чуєш, Мати? не хули!...
Божий гнїв нас прокляв...
видиш кров?!... то мій гріх!...
Я не винен, то пани...
Не хули, а моли...
в Бога ясних зір...
Мати, Мати!...

Царь не винен, не зови...
Батько царь волю дав...
правду дасть для усїх.
Царь не знає, що пани...
Відомстить не гнїви...
Мати, жди і вір...
Мати, Мати!...

Марко Проклятий щезає серед диму під землею. А симфонїя грає фіналь. Стає тихо, тихо...

Вона. (*прокинувшись, шепотом.*)
О, слїпе дитя, слїпе дитя!

Чути дуже близько тупіт кінських копит по степу з лївої сторони.

Пан. Прости нам Мати, Мати, Мати!...

Офіцир. Чи чуєш, Мати, наш Богдан!...

Вона. Богдан?!
та де Богдан? Богдан?!

Офіцир. До нас летить!

Всї. О, вже настав час кари, най дрожить...

Офіцир. Настав час кари і заплати!
ми всї...

Всї. Ми всї, нехай дрожить тиран,
зьвір на престолї, зьвір, досить тих ран!

Офіцир. Україно, кохана наша Мати,
я серцем, серцем і душою
все був при Тобі, наша Мамо!

Всї. Ми всї так само, всї так само!

(*Офіцир берс Її на руки, за ним усї підносять Її в гору.*)

Тупіт кінських копит нагло уривається ся.

Вона. О дїти, дїти вмийте очи брата,
а звалимо з престола того ката —
заблисне воля!

Всї. Воля! воля!

Шевченко. (*з глубини.*)
Обніміте-ж, брати мої,
найменчого брата, —
нехай Мати усьміхнеть ся,
заплакана Мати!...

Всї. Гей, най жиє соббда! най жиє!
Богдана Дух за нами, проч тиран!
гей Дух Богдана, віват, наш Богдан!

Демон. (*підсув. до міщанина.*)
А може то ще не Богдан у нас...

Міщанин. (*відсуваєть ся від них.*)
А може то ще не Богдан у нас!

Цензор. (*відсуваєть ся.*)
А може не Богдан...

Офіцир. (*кричить.*) Богдан, Богдан...

Ґазетарь. (*кричить.*)
Ще не вмерла Україна, ні слав...

Цензор. (*затикає уста Ґазетяреви.*)
Та тихо, бо як вчує Цареслав...

Офіцир. Що-ж він? Богдан у нас!...

Цензор. Хто вам сказав,
що се Богдан, а може то бляхман
лишень такий, хто зна', що повстає,
а ну-ж то не Богдан ще...

Піп. (*з переляком.*) Боже, я...

Всї. А може не Богдан ще!...

Офїцир. Правда щож...

(Всї опускають Її на землю.)

Вона. Та що-ж вам, дїти, що-ж вам? то не лож,
Богдана Дух летить, сюди летить —
не нині, то вже завтра буде в нас!
умийте очи брата, час не спить —
у нїм бо важить ся судьба моя!

Офіцир. Аж завтра, завтра, ах, не нині вже!

Цензор. А видите, най Бог вас стереже!

Офіцир. Ох Боже мій, а я при всїх...

(*Всї відступають від Неї.*)

Шевченко. (*з глубини придавленим голосом.*)
....Не вам, не вам
підніжки царськії, лякеї,
донощики і фарисеї
за правду пресьвятую стать
і свободу. Розпинать
а не любить ви вчились брата!
О роде суєтний проклятий,
коли ти видохнеш? Коли
ми діждемо ся Вашінґтона!
Діждемо ся — повстане люд,
упаде царь, настане суд —

не стане вашого кумира
в кайдани люди окують,
розпнуть, розтрощуть, рознесуть —
і вас не стане!...

(З лівого входу вбігає Цареслав.)

Демон. А що?!

Цареслав. То не Богдан (*кричить до них.*)
То не Богдан!!
А ви сповнили мій указ!

Цензор. Та ні!..

Цареслав. (*до офіцира.*) Що, що́?! га, я тут вас...
я крики „запрощонні“ чув!.
ти що? ти від чого тут був?!

Офіцир. Я не кричав!

Ґазетарь. То він кричав!

Офіцир. А ти перед вів!...

Всї. Він, то він!!

Цареслав. Га-га, рабята! я вам покажу!
сейчас, указ! бо я всїх вас...
ну, марш до Неї, раз кажу!...

(Всї кидають ся до Неї.)

Вона. О дїти, дїти, що́ ви? га, проклін!...

Демон. (*до Цареслава.*)
Що робиш ти? диви ся, то насильство є:

Цареслав. Насильство, не насильство, вже не час,
якесь страхо́вище летить до нас,
з тим блазном розмовляє...

Демон. Хто-ж то є?

Цареслав. Або я знаю, грім нехай побє —
той блазен з ним на прах нас розібє!

Цензор. (*до Неї.*)
Віддай нам воду!...

Офіцир. Воду дай!...

Ґазетарь. Дай воду нам на очи мас!...

Всї. Дай воду!...

Вона. Я не пущу, я не дам!

(Втїкає під лїву стїну печери.)

Цензор. *(кидаеть ся до Неї.)*
Не даш? давай!

Офіцир. Я видру сам!

Всї. Де де? я видру!...

Ґязетарь. А деж вона?

Вона. *(рознучливо.)*
Не пущу!...

Цензор. Га, а во в руках!

(Звалюють Її на землю.)

Шевченко. *(з глубини придавленим, розпучливим голосом.)*
Доборолась Україна
до самого краю —
гірше царя рідні дїти
Її розпинають!!.,

Цензор. *(рвучи з рук.)*
Давай, пусти, пусти, пускай!...

Вона. *(рознучливо.)*
Не пущу!.. *(держучи в руках ампулку з водою.)*

Офіцир. Га, пусти сейчас!

Цареслав. Сьвіти мечем Її в очах —
най бризне кров, най має страх!

(*Офіцир виймає шаблю, ранить Її в руку.*)

Демон. Ти, смоку, що?! я що казав?!.

Вона. Оох!

Цензор. *(вириває ампулку з водою.)*
А во, я відобрав!...

Цареслав. Дай тут, собако, тут сейчас!...

(Вириває йому з рук і ховає.)

Шевченко. (*під їх крик з глубини розпучливим, придавленим криком.*)

Боже, Боже, вскую будеш
на небі дрімати?!
чи довго даш на тім сьвітї
катам панувати?
смирила ся душа наша —
та більше не може!!
Та засни, засни на віки
утомлений Боже
і остав нас — і без Бога
порвемо окови, —
вирвем сонце, вирвем слово,
заковане слово!!. —
Встане правда, встане воля
на віки на віки,
а під Богом — течуть ріки,
кровавії ріки!!.

Голос. (*за сценою з правого входу.*)

Ударте у дзвін, весь народ побудїть,
гуде вітер бурі, земля дудонить,
чоло України вінцем озоріть —
земля дудонить, то Богдан вже летить!...

Всї прокидають ся, гуртують ся за Цареславом біля лївого входу. Демон стоїть осторонь.

Цареслав. (*до Демона.*)

Ось чуєш, а що?!...

Демон. Вампіре, та що,...

Палїй. *(входить.)*

Тут темно, то що?... *(стає остовпілий.)*

(За ним вбігає Сьміхунчик, та вже без срібних, повійних крил, вилїтає на саму середину.)

Сьміхунчик. Щось тут сталось, го-го-го,
слимаки і змії!
(до Демона.) А ти, смочку, тут чого?
як смакує в тій шлиї?
Царська ласка підняла́
тебе, духу — до осла!

Демон. Не зношу того блазна, те лице,
той тон випорскує зневагу все!

Сьміхунчик біжить до ватри, витягає огнистий меч. З ватри вибухає червоне полумя, осьвічує блискавично цїлу печеру і знов потухає — але кидає вже яркійше сьвітло на сплячих студентів і на дївчину.

Сьміхунчик. *(біжучи до Палїя.)*
Тут мітла є на це —
замести то і се,
що повза́є і куса —
от мітла є, а́-са са са!
(подає Палїєви огнистий меч.)

Палїй. *(пориваючи меч, гонить їх.)*
А проч, недолюдки, га проч, кнутократ!

Всї члени демонського вінця і Цареслав тиснуть ся взад і щезають у лївім входї, лишень дївчина остає при сплячім студентї. Демон отягаєть ся.

Сьміхунчик. *(до Демона.)*
Кнутократ — Дива брат.
Чорний Див, рад не рад —
вон узад, де твій брат!
гріх і сьміх — з ріжних зьвізд,
крат, а крад — ріжний зміст:
він собі кнутократ,
(показує на вихід, де вийшов Цареслав.)
йому кнут силу дав;
я собі кнутокрад,
(показує на себе.)
бо я кнут той украв.
Кнутокрад, не кнутократ;
(показує на себе, потім на лївий вхід.)
кнутокрад для Дива кат —
(знов на себе.)
вон узад, де кнутократ!
(знов на вихід.)

Демон. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
(Відходить з тим реготом у лївий вихід.)

Сьміхунчик. Ов, то страх дикий сьміх,
щось в клїщах є твоїх!

Палїй. *(застромлює меч у ватру.)*
Що сталось, заснули, як трупи, лежать,
гетьмани понурі у димі мовчать!

Сьміхунчик. *(до дївчини, що лежить з розпущеним волосєм похилена на грудях студента.)*
Маґдалєно, що то, що?
ти не скажеш нам нїщо?!

Дївчина. Та я, не Маґдалєна, я,
я Галя — то моє імя!

Сьміхунчик. Галя, Галя — спаля я!
Галя чи не Галя ти,
що тут сталось, осьвіти!

Дївчина. Та він не вмер, та він упав,
най спить, коли заснув!...

Сьміхунчик. Час тепер, аби встав,
вчув, узрів і бу в!...

Дївчина. Та не кричіть і не будїть,
він змучений такий, дивіть!

Сьміхунчик. Маґдалєна, більш нїщо,
український дївоцьвіт!
в і н у неї цїлий сьвіт —
і дізнай ся в неї що!...

Палїй. *(жене до золотого терему, до гетьманів.)*
Ох, сїрка плюгава з гетьманів садить,
аж дух запирає — як там приступить?!

Сьміхунчик. *(до студентів.)*
Гей вставайте, або спіть
і вже встати не хотїть!
той умер, хто нині спав!!
ану гей, той і сей
і той третий, що упав!!...

Дївчина. Та хоч його, його не рвіть!...

Сьміхунчик. Ет, коханнє чорт бери!
Магдалєнко, ти тепер
дай оліїку, лий і три,
лий на грудь і три всї три —
най воскресне, хто умер!

Шевченко. *(з глубини.)*
Вставайте, ламайте
кайдани, порвіть —
порвіте, ударте,
вінець докінчіть!

Палїй. Вінця не скінчили!!.. Вставайте, вставайте,
земля розпукає, під вами горить,
а ви ще спите — та вставайте, збивайте
народу зорю, Дух Богдана летить!
Народ вас чекає, післав свої очи
на шлях за зорєю, чекає на вас!...
Богдан як затрубить, Днїпро аж клекоче,
а ви всї упали, вставайте сейчас!
Вставайте, вставайте, бо горе вам, горе,
прокляттє на вас, як затрубить Богдан —
провернуть ся гори, скровавить ся море,
а люд без зорі знов придáвить тиран!...

Сьміхунчик. Спять, хоч вітер зашумів —
гідні дїти слимаків!

Дївчина. Ще раз будїть!

Сьміхунчик. Буди і ти!

Дївчина. Вставайте!

Сьміхунчик. Ов, то голос-грім!

Дївчина. Та він почує голос мій,
він слуха' все, як я кажу —
він все за мною йшов у всїм!

Сьміхунчик. Ба, тому не міг зайти!

Дївчина. Чекайте, я вам покажу,
що він почує і як стій
зірветь ся, встане — збудить всїх!

Сьміхунчик. Покажи той, Ево, рай
що Ада́ма ти ведеш,
вже не з ра́ю, а у рай —
не до „спи!“, а до „вставай!“ —
всю Україну спасеш!...

Дівчина. Вставай, Василько, вже, вставай,
Богдан летить!

Трет. студ. *(крізь сон.)* Нехай летить,
я вже не встану, я упав!...

Сьміхунчик. Ну а що? Василько встав?!
зірвав ся, встав, збудив і — впав!

Дівчина. Ну! але чув!...

Сьміхунчик. Ой ти, Ево, ти,
се для тебе вже досить,
щоб до свого довести!
Носиш в ябку цілий сьвіт,
з втіхи дишеш: ох! і ах!
що за яблочком у слід
гонить Адам по корчах,
всюди, де лиш ти ідеш —
хоч у пропасть заведе́ш!...
Се твій рух, круг і дух!!

Чути стогін України з закутка печери. Червоне сьвітло з ватри паде на Неї.

Сьміхунчик. І кертичка тут сопе,
вмила вже дитя слїпе?!

(підбігає до Неї увидївши на Нїй кров.)

(з чутєм.) Ов, ти змалювалась так,
як червоний мак,
з ким то ти кохалась так?
Так налюбовала ся,
аж в калину вбрала ся!...
як червоний мак!

Всюди капля, всюди знак,
як червоний мак,

хто тобі зробив той знак?
Знак задер терниною,
а затер калиною!...
як червоний мак!

Палій. *(підійшовши.)*

Ох Мати кровава, поранена знов —
диви ся, де рана, стамуємо кров!

Сьміхунчик. *(що раз смутнїйше.)*

Мамо, ой червоний мак
капав тай накапав так,
скрізь калина, де не глянь,
а в коралях біла скрань!
Ой жаль, Мамо, жаль
скинеш той кораль!
з мене гріх мій, чорний гріх
звіяв вже ясний сьміх —
вдар мене в лице!!...

Хто се, Мамо, мамин кат?
мамі не давав порад —
не стеріг все від біди,
а лїтав десь тамтуди?!

(показує на небо.)

Ой жаль, Мамо, жаль,
чистий, як хрусталь!
хто се винен? вічний блуд:
очи там, а я тут

(показує на небо, відтак на Неї.)

став ся мамин кат!!

Сьміхунчик. *(похиляєть ся над Нею і відмовляє таємничо.*

Україно, моя мамо,
най твій біль і твій жаль
вийде з тебе в темну даль,
звідки він прийшов,
там аби пішов —
жовтої кости не ломив,
білого тїла не сушив!

Ой ти болю, ой ти жалю,
звідки ти прийшов?
чи ти з гір, чи з долин,
чи з ясного сонця?...
звідки ти прийшов,
там аби-сь пішов —
виходи з Неї легенько,
вилїтай собі тихенько
маковим зерном,
гусячим пірєм
на темнії води,
на гнилі колоди!...

(хухає.) Хух! хух! ще раз хух!
не мій дух, Божий дух,
не моя сила, Божая сила —
Україна воскресне, буде жила!..

(бере Її за руку, своїм звичайним тоном.)

Ти упала, і я впав,
ну вставай, я вже встав!
тре вставати рачкувати,
як ходити нема сил;
тре учити ся ходити,
як лїтати нема крил.

Вона. *(встає, підносить ся.)*

Де веселка? чи то снилось?
там веселка блиснула —
кругла, ясна, як вінець,
сріблом злотом приснула
по дощі тай розповилось
Сонце ясне з чорних хмар —
Сонце правди в небесах
ту веселку, той вінець
показало і казало,
що се є до неба шлях!..,

Сьміхунчик. Мамо, збудь ся сонних мрій,
ясне Сонце — тато мій,
та мій тато не без плям,
а веселка злота там —

то не є до неба шлях!..
Щойно я летїв ко нїй
та втїкала в зад і взад,
мов фата-морґани тїнь!
Тато мій кричав нерад
вслїд за мною: „Сину стій,
не пускай ся в далечінь!“
Та летїв до неба я
і згубив ся в небесах —
а як на землю впав,
ясне Сонце, тато мій,
засьміяв ся, засьміяв:
„Сину земний, збудь ся мрій,
та веселка — відблеск мій,
що в твоїх очах сия'!“
З того рóзвязка така:
знай, людино, що твоя
соиїшна сльоза — гірка!...

Вона. Де я є? то трупи там?
то студентів вбили нам?...

Палїй. Та де, вони сплять і вінця не кінчать!
трава зашуміла, земля дудонить,
дрожитъ і гуде — Дух Богдана летить!
Народ ожидає, шле очи на шлях,
аж блисне вінець золотий в туманах,
аж блисне вінець Твій, народу зоря,
на шлях поведе, на ляхів і царя!...
Вставайте, вставайте зорю показать!

Вона. *(встає).* Мій Боже, я іду до них,
тримай мене, валю ся з ніг —
веди мене до трупів тих,
я збуджу їх, я збуджу їх!

(Іде до них, опираючись рамям на Сьміхунчику.)

Сьміхунчик. Мати ходить ще як слїд,
ще поставить всїм обід —
не загинуть наші!
де є плуг і чересло,

там питє є і їдло —
дорогії чаші!

Вона. *(до студентів).*

Мої сини, мої орлята,
вставайте, гей, летить Богдан!
Він вирве з пут малого брата,
звалить кумира гураґан!
Вставайте і вінець несіте —
нехай заблисне крізь бляхман,
як блискавиця крізь блакіти
понурені в глухий туман!
Завиє вітер громом тучі,
заграє сплячий екеан,
заблисне сонце, впадуть кручі,
застогне здáвлений тиран!
Вставайте, дїти, вже зоріє
кінчіть вінець мій з мóїх ран —
народ чекає, шлях чорнїє,
земля гуде, летить Богдан!...

Шевченко. *(з глубини).*

Прокиньте ся і вставайте,
кайдани порвіте!...

Вона. *(звертаєть ся до гетьманів).*

Ох, сини мої, соколи,
де ви, де ви? що вам є?
дим вас темний окружає,
а з лиця розпука бє!
що вам є?!...
Вийдїть з диму, мої дїти
сплячих трупів побудїть,
надімною хмара грає,
громозводи піднесїть
і ведїть!...
Вилїтайте, мої орли,
двигнїть мою хоругов! —
степ червоний, кров палає,

кров з під торганих оков,
моя кров!!...

(біжить до них).

Ох, сини мої великі,
мовчите та що вам є?!
я не можу... — відтручає,
сірка з диму того бє!
що вам є?!!

Сьміхунчик. *(сьпівним голосом).*

Го, го, го, від чого
Куліша перо?!
Чорний Див захопив,
тьмою всіх перетьмив —
хоч той Див уступив,
дикий сьміх нам лишив!
Ха-ха-ха, ніч глуха,
Куліша душа!...

Вона. (*ламає руки, розпучливим криком.*)

Та не чуєте мене?
та не бачите мене?
ви осліпли, ви оглухли??
Мовчите, а трупи сплять,
рани матерні горять —
ви не видите, прокляті!!...
Мої дїти, схаменїть ся,
вилїтайте, подивіть ся,
промовляйте, побудїть,
серця громом запалїть!...

Сьміхунчик. *(сьпівним голосом).*

Орле, орле, — вилїтай!
„я у клїтці є!!“
соловію, — засьпівай!
„дим о горло бє!!“

Палїй.

Хто вирве ті духи великі з темницї —
і мервих словами побудить живих?!
Чи присками крицї, чи порском водицї
гасить ту границю той дим і той дих?!

Сьміхунчик. Є керничка, є —
де водичка бє
в злотоцьвітному руслї,
де русалка, нїби галка,
миє личко в жерелї
для краси
на всї часи!

Вона. Та вода хиба спасе?!

Сьміхунчик. Тільки хто принесе?

Вона. Ти лети і принеси!

Сьміхунчик. Я тепер не я,
я вже ходжу по земли —
а водичка ся
тільки тому дасть ся взяти,
розсипáти, розливати —
кого крила принесли!..
Проти неї я без сил —
слимачок без крил!

Вона. Ну, а де-ж ти крила дїв?

Сьміхунчик. За веселкою летїв
в злото-синїй небосклеп —
Перун блис тай у крик,
аж почув Громовик
тай оба на мене: грим!
з крил моїх тільки дим —
я на землю геп!!

Вона. Ой ти сину, орле мій!

(Голубить його, рамям пригортаючи його за плече до своїх грудий.)

Сьміхунчик. Тихо, плачко, стоник Твій,
тепер буде коник мій!

(Йому вистрілюють нові сріблисті крила на илечах.)

Вона. Нї, лїтай в небесах!
весь безкрай се твій шлях,
все до неба ти лети,
над людством огнї сьвіти!

Серед хмар у імлї
зорі сій, вихром вій,
сонце зближ до землї —
ти надчоловік!...

Сьміхунчик. В один бік —
в другий бік підчоловік!..
(стрибнувши крилами.)
Ну, лечу тепер по лїк,
бо надчоловік ся спік,
а земерз підчоловік —
чей з них вийде чоловік!.. *(вибігає.)*

Червоне сьвітло з ватри опромінює всїх гетьманів від Мазепинцїв, аж до „Кармазинів".

Вона. Чому той дим, гетьмани, вас отьмив? —
нас сїркою від вас відгородив?!
Та нашу душу сїрка не болить,
а кров, пролита кров з-під шарпаних оков!!
той дим кровавий, кров у нїм горить —
та кров, — Полтавська кров, Полтавська наша кров!!
(Гетьмани зиворушують ся.)

Палїй. О, Мати ти не чуєш?

Вона. Та що?

Палїй. Дудонить.

Вона. *(з острахом.)*
Та де?

Палїй. Та гуде! — дух Богдана летить!

Вона. О нї!

Палїй. Та послухай, земля дудонить!

Вона. Не вжеж?!

Палїй. Та направду, то гонить Богдан!

Вона. Мовчи!

Палїй. Не дурись, та не чуєш, летить!!

Дївчина. Та чути!..

Палїй. Як буря гуде, лопотить!..

(Чути шум і тупіт кінських копит.)

Вона. Мій Боже!

Палїй. *(до студентів, рве їх.)*
А в нас не зоря, а туман!
Вставайте, вставайте, зорю засьвітїть —
Богдан на вас трубить, вінець докінчіть!

Вона. Мій Боже!

Палїй. Та сплять, як камінї, як скали —
Прокляттє на вас, та вставайте, мій Боже!...
Вставайте, бо вже нам нїчо не поможе
тепер як упáдем, на все ми упали!...

Боян. *(могучо з глубини.)*
Вставайте!

Вона. Вставайте!

Дївчина. Вставайте!

Палїй. Лежать —
не чують, заснули тим сном навісним,
заснули на віки — всьо щезне як дим!

Дївчина. Вставай, Васильку, ти бодай!...

Палїй. Гетьмани, ратуйте, ратуйте, кричіть!

Вона. Гетьмани!!

Палїй. Гетьмани! — не чують, мовчать!
мовчать, а прокляті, на все же мовчіть!

Голос з лївого входу.
Гей, вінець золотий виносїть вже на шлях,
виносїть, бо вже час, Дух Богдана в степах!..

Палїй. Богун!..

Вона. То Богун!

Палїй. Га, єще не Богдан!!

Богун. *(з за стїни.)*
Вже затрубить туй-туй, буде пізно, ходїть!.
гей озвіть ся там гей! вже готові, кажіть!!

(входить спішно.)

А се що? вони сплять, а гетьмани? туман?!

Палій. А сплять недолюдки, вінця не кінчать!

Богун. Ще вінця не скінчили?! Ох Боже, а щож?!

Палій. Упали, заснули як скали і сплять!

Богун. Ой а щож буде гей! то не правда со лож!!

Палій. Не лож, не скінчили, збудить їх не мож!

Богун. Гей вставайте, вставайте, проклятте на вас!
Дух Богдана дасть гасло, затрубить сей час!

Палій. Та ми їх будили сто рази, так щож!..

Богун. А, гетьмани? гетьмани, кричіть, та Богдан!..

Палій. Гетьмани у димі, тут був чорний Див
між нами, а ними границю зробив!..

Богун. *(виймає свій меч і гонить.)*
Де границю, яку? а хиба-ж той туман?..
що за гаспідський сопух, що з ніг повалив!

(влїтає в дим і паде на землю мов пораженпй встає.)

Палій. Та прийде поет наш і дим той згасить!

Богун. Ну, а деж він? а деж він?! то пізно, горить!!
Та вставайте, прокляті, — Богдан налетить,
і затрубить на гасло, а люд в туманах —
чорний шлях без зорі, чорна тьма без кінця!
А в степах аж гуде, наче буря реве,
зашуміла трава, загуднїла земля —
Дух Богдана летить від кордону на шлях
кінь огнистий жене, аж копитами рве...
А народ очи в даль на той шлях видивля,
де зорі ще нема, золотого вінця!
та вставайте, прокляті — народу зоря
як не блисне — пропало! народ в туманах
не уцїлить на шлях, не роздáвить царя
Гей вставайте, бо вас рознесу тут на прах!

(Вбігає Сьміхуньчик з правого боку з великою лискучою мушлею в руках.)

Сьміхунчик. Не кричи, бо твій крик
в ясний день не поміг;

ти кричав, аж поник —
в ясний день, що йде ніч
не кричи-ж до усіх
в чорну ніч, що йде день! —
там був пень, тут є пень,
що заснув слїповіч!...

Біжить просто до диму, стає проти Шевченка, мушлю висунувши наперед, як чашу на Службі Божій.

Сьміхунчик. (*таємничо.*)
Не я лїкарь, весняний чар —
не серце жар; не я лїкарь,
русалка вам лїкарка,
як весняна хмарка —
по сьвітї лїтала,
серця запаляла!...
(*до диму.*) Ну, а пчих! димний дих,
звідки ти прийшов
на ясні зорі,
на синї води,
на край веселий?
звідки ти прийшов?!
чи яруг, чи з баген,
чи з самого пекла?
звідки ти прийшов,
там аби-сь пішов!
Відходи собі від нас
на чорні дебри,
на темні води,
на гнилі колоди!!
Нам сходить сьвіт...
Най русалка нам яснїє,
край веселий знов овіє
ро́жовим дихом,
фялковим пахом,
са́мим тройзїллєм!!

(*бриекає водою на дим.*)
Бриск! бриск! ще раз бриск!
не мій блиск, русалко́вий блиск!

не моя врода, русалкова врода,
на ясні зорі — ясная погода!

(*до гетьманів бодро.*)

Ну, сьпівай, соловій,
а ти, орле, хмару звій!
а ти Музо, України,
ізійди на нас —
заступи нас від руїни,
у великий час!

З диму вилїтає, сплеснувши крилами золотими чудова Русалка ясних зір з великими чорними очами, з ясними золотими кучерами. Біле як снїг тїло окрите синьою тканею, на якій розсїяні ясні зорі. А сьвітло червоне з ватри опроміннює ті зорі розсипані на ткани, червоним блеском. Іде з диму до студентів, а за нею вилїтають з диму усї від Шевченка до Бояна. Дим щезає.

Русалка ясних зір. *(сьпівом.)*
Вставайте!

Шевченко. Вставайте!

Боян. (*підіймаючи меч в гору.*) Вставайте!

Усї гетьмани *(з Богуном на передї підіймаючи мечі в гору.)*
Вставайте!

Боян. *(меч у гору держучи.)*
Уставайте!
Іржуть конї над Припетю,
мають стяги у Полтаві,
дзвенить слава у Києві,
труби трублять в Перемишлї,
дзвони дзвонять у Сучаві:
Уставайте!...

Шевченко. Прокиньте ся і вставайте,
кайдани порвіте!
Встає пожар і диму хмара
сьвятеє сонце покрива'!
І стала тьма, і од Уралу,
аж до Карпат та до Аралу
скипіла в озерах вода,

палають села, города,
повстали люди, виють звірі —
ба й за Тоболом, у Сибірі
в снігах зривають ся вже люди,
на ката ва́лами ідуть,
розпнуть, розірвуть, рознесуть!...
Настане суд, а вітер поля
дихне, погне і полама'
пропаде царська своєволя,
сама скупаєть ся, сама
у своїй крови!... Плач великий,
на місце львичиного рика
почують люди — і той плач
нїкчемний, довгий і поганий
межи людьми во притчу стане —
самодержавний царський плач!...
Уставайте, Всеросія,
дряхла домовина —
розвалить ся, а з-під неї
встане Україна!!
Боріте ся, поборете,
вам Бог помагає —
за вас сила, за вас воля
і правда сьвятая!

Богун. Уставайте, не будять вас віщі кличі?!
рознесем вас на прах, як порвем на мечі!

Гордїєнко. Мечами задзвонїм над головами їм
удармо враз, почують грім! най бють мечі як грім!

Боян. Ударте об щит, черлений мій щит
най тьма задрожить, сьвіт-зоря заблищить!

(кладе свій великий щит на ковало над головами студентів.)

Гетьмани стають навколо. В гору підносять мечі і бють по щиті Бояновім. А червоне сьвітло з ватри палає на них. Вони що сили бють, а гремлять, а валять, аж стїни печери дрожать, а Днїпро реве за теремом, як скажений. З меча Богуна і Бояна сиплять ся іскри. Шевченко, Гоголь, Драгоманів, Вернигора і два монахи стоять за ними блїді як трупи. Вона, Русалка ясних зір і налякана

дівчина по правій стороні поблїдли і остовпіли. Сьміхунчик по лївій стороні блїдий як смерть.

Боян підносить свій меч у гору, гетьмани бють далї, червоне сьвітло опроміннює великанську поставу Бояна закуту в крицьову зброю ясну з золотими крилами.

Боян *(гірмко.)* Кровавії зорі сьвіт повідають!
Що ми шумить, що ми дзвенить,
зорі потрясає?!
То кінь біжить, земля дрожить,
Дух Богдана вітром летить —
іскри розсипає!
Уставайте!

(мечем ударяє раз по щиті.)

Ой бо сонце йому заступа чорна тьма,
і грозою вже ніч застогнала нїма —
хижі тиці збудились, рев зьвірин устав,
вовчий рик по ярах — чорний Див засвистав,
пав на землю і кличе і свище в ночі —
дикий відгомін будить зьвірі і сичі
каже слухати Волзї і Вислї і всїм...
і тобі петрогóрський бóлване!

(ударяє мечем по щиті.)

Грім
на Москву на Варшаву метнув наш Богдан! —
Задрожав, застогнав петрогрóдський болвáн!!
Хто встає, хто іде, хто з півнóчи гуде
шляхами небитими до Днїпра великого?!
Дудонить земля започена,
кістьми жовтими засїяна,
а кровю сполочена —
дудонить під копитами кінськими —
ріки течуть скаламучені,
курявою поля покривають ся,
мають стяги розпущені!...
Іде, гуде, наступає навалою
військо петрогродського бóлвана

до Київа, до Полтави, до Дніпра великого!!
Українська земле а де-ж ти єси?!

(тричи ударяє по щиті).

Уставайте, сили внуків Дажбогових!
Чорні тучі ідуть навалою
хотять прикрити сонце України,
аж блискавиці сині блискають!
Вставайте!!
Бити грому великому!!!
іти дождю стрілами від Дніпра великого!!
Тут ся копієм поламати,
тут ся саблям потручати
об шеломи ляцько-московськії
на ріці, на Припеті у Дніпра великого!!!
Українська земле, а деж ти єси?!
Вставайте, вставайте, боріте ся, гей!!

(ударяє раз-у-раз по щиті червоному.)

Богун. Га, не чують, прокляті, не чують єще!
як ударю мечем, то на прах розтовче,
те червяче падло, най їх допче тиран!!
Ох Боже мій, Боже, дасть гасло Богдан!

Драгоманів. *(до Сьміхунчика.)*
Іди, жени, лети, кажи Богданови
най гасла не дає єще, бо наші сплять
єще не час, на гасло в нас!... Тиранови
піде під лад народ, пок тії не скінчать,
йому вінця і не засьвітять в туманах!
лети, лети, як вітер, за кордонний шлях!!

Сьміхунчик. Я не можу, а змії
покусають знов Її!

Драгоманів. Нас більше тут, не бій ся, хто тут має власть?...

Сьміхунчик. Я не можу, ох,
буде зле, буде зле!...

Драгоманів. Та буде зле, як Дух Богдана гасло дасть!

Сьміхунчик. Щось мене там не шле,
в серцю тьох і тьох!...

Шевченко. *(побіч гетьманів, що бють о щит мечами.)*
Боже, Боже,
За що закрив їх добрі очи
і вільних розум окував
кайданами лихої ночи?!
Проснїть ся, дїти змийте луду,
розправте руки, будьте люди!
Настав великий день пожару...
Ударить грім — і крикне кара
з приземної, грізної хмари, —
грім зареве і загуде,
козак безверхий упаде,
розтрощить трон, порве порфиру,
роздавить темного кумира
людських вішателїв...

Драгоманів. *(до Сміхунчика.)*
Та йди, звісти Богдана, йди, лети сейчас!...

Сьміхунчик. Я не можу йти від вас,
тут все тьох! тьох! і тьох!
чую пірє на плечох —
таке легке, як Кавказ!

Драгоманів. Тодї звалить ся горе, — тяжше як Кавказ!

Мазепа. *(опускає меч.)*
Не дурно бєм мечами на заранї,
не збудим їх, не збудим нїколи!
Нема зорі, нема вінця народу —
заснули ті, що сей вінець кували
тай не скували, а крізь тьму-негоду
зоря не блисне!... Ми на все упали!
Богдан затрубить, а народ в тума́нї —
царя не зда́вить, а кровавить поле!..
(усї опустаютъ мечі.)

Боян. Українська земле, а де-ж ти єси?!

— Довго ніч меркне, довго, а кроваво! Зоря запала у Днїпра великого, тьма сьвіт покрила, ясні зорі темною хмарою сповила; сонце померкло, стовпи червонї погасли щебетаннє соловіїв занїміло — говір галок розбудив ся! Поникла трава від жалощів, похилив ся явір, яра яворина...

Невеселая година встала, встала Обида між силами внуків Дажбогових, ступила дівою на землю українську, сплеснула лебединіми крилами по синьому морю тай синї води скаламутила — пробудила важке лихолітє!

Простерлись москвичі і ляхи по земли українській, наче гніздо пардів — у морю силу нашу затопили, велику сьмілість дали болвану петрогродському!

Уже наруга нанеслась на хвалу, уже неволя тріснула об волю — уже Див чорний кинув ся на землю!

Застогнав Київ з туги, а Полтава від напастий; тоска розлилась по степу широкім — важка печаль тече ріками кервавими по краю веселім...

Українська земле, а деж ти єси?!

(ударяє мечем об черлений щит.)

Вставайте, вставайте, не доста вам вина кервавого?! Вдарте саблями об шелом ляцькії, розтрощіть копія булатні об щити моськовскії — добувайте собі волї, Україні слави! Вставайте, сизії соколи!...

(знов бють мечами гетьмани о Бояновий щит червоний.)

Драгоманів. Ой ой та лети, до Богдана, бо горе на нас,
ой горе нам горе, як гасло ударить сейчас!

Сьміхунчик. Горе... горе йде на вас,
гори... гори, як Кавказ,
придавили грудь мою...
з тими горами ураз
до Богдана полечу —
чей вам горе розібю,
свої гори розтовчу...

(жене до русалки і дає її мушлю, мірить ся до лівого входу — Гетьмани перестають).

Шевченко. *(могучим розпучливим голосом.)*
Прокиньте і вставайте,
кайдани порвіте —
і вражою злою кровю
волю окропіте!...

Сьміхунчик *(до себе задержуеть ся в розгонї блискавично.)*
Блискавиця блиснула,
крига в серцю приснула!
(до Шевченка.) З твоїх слів є нїщо,
скорий сьпів поки що!
тут глушмак, там слїпак!
(показує на студентів, відтак в даль за печеру.)
З твоїх мрій виворіт
блисне мій заповіт: —
Уха вмийте, очи вмийте,
невольних кропіте
доброю своєю кровю
і тодї порвіте!
(до Русалки.) А ти, Музо ясних зір,
їм оріх той розтовчи
маєш мушлю, розмочи
(показує на Неї.)
Її кров з-під різок
в тій водї русалок!...
Очи мий, в уха лий,
най провидить сей слїпак,
най прочує той глушмак —
най встають, най не сплять!
Вмийте слух, вмийте зір
сплячих мух, тодї з гір
скали повалять!...
(до Драгоманова).
Ну, лечу заткати кров,
до Богдана крикну: гов!
а пильнуйте, аби знов
не спустив хто з неї кров!...
(вибігає)

Вона. *(кричить).*
А деж ти йдеш? Ой, сину, деж ти йдеш?!
Ох, серце... серце за собою рвеш!

Русалка. Любая Мамо, та успокій ся —
я за тобою, серце, не бій ся!

Мазепа. Та що він тут наговорив тепер,
а сам пішов і всїм уста запер!

Русалка ясних зір.
Знаю я, знаю, я розумію,
що хтїв, я сповню, що треба, вдїю!

Клякає перед Нею і мачає її кроваву одіж в мушлї, де є русалкова вода, відтак іде до студентів, всї розступають ся її — стає проти них сьпіває тиху солодку жайворо́нкову пісню. Легка, леліюча музика весняного вітру.

Сьпів русалки.

Зорі сьвітять,
сьвіт палає —
радість повідає!

Ой вірли, вірли,
сизі соколи,
весна воскресла,
сьвіт нам принесла!
Не нам сон, Дивний сон
пораненько!

Сонце сходить,
хмара грає —
сонце заступає!

Ой ти сне, ти сне!
чи чуєш мене
звідки ти прийшов,
там верни ся знов!
Не нам сон, Дивний сон,
пораненько!

Війте, вітри,
бийте громи,
з вінця золотого!

На ясні зорі,
на синї води,
на сьвіт рожевий,
на мир хрещений —
ти прийшов, Дивний сон,
пораненко!

Щезни, тишо,
звій ся, глушо,
до Дива самого!
На згаслі зорі
на темні води,
на ніч невидну,
на гнилі колоди,
йди собі, Дивний сон,
пораненько!

Русалка ясних зір. (*похиляєть ся над студентами змиваючи очи і уха, говорить таємничо.*)

Сьвіт повідаю, орли соколи,
оком провидьте, ухом прочуйте,
на ноги встаньте, руки розправте,
видьте і чуйте, ставте, готуйте
Україні вінець золотий!
Хух! хух! Ще раз! хух!
не мій дух — Божий дух!
не моя сила — Божая сила
вінець Україні на чоло вложила
вставайте!...

(Студенти зриваютъ ся на ноги.)

Шевченко. І о чудо, трупи встали
і очи розкрили!

Трет. студ. (*разом.*)
Що за сон? Всьо вже є? чи вінець я скував?

Друг. студ. (*разом.*)
Що за сон? Меч вже є, я вінця не скував!

Перш. студ. (*разом.*)
Що за сон? Меч пусте, я вінця не скував!

Богун. Та ударте сей час, бо вінця ще нема,
там Богдан гасло дасть, а над людом ще тьма!

Шевченко. Вже гуде!

Богун. О та де?!

Гордієнко. Дудонить!

Боян. Лопотить!!

Всї напинають слух, запирають дух, — заслухані у лівий вхід. Богун на передї, за ним Боян і Шевченко, далї Гордїєнко, Мазепа, Палїй і Кальнишевський, відтак усї гетьмани, коло ковала студенти і дївчина, по правій стороні блище ковала Русалка ясних зір, на краю коло входу правого В[о]на. Земля дудонить під тупитом кінських копит, аж стїни печери трясуть ся.

Богун. То Богдан!

Всї. Вже Богдан?!

Богун. Коби гасла не дав...

Драгоманів. Я поета післав...

Богун. Коби він ще дігнав...

Тиша. Шум Богданових крил.

Гоголь. Як жене!

Шевченко. Всьо дрожить!

Боян. Великан!...

Гордїєнко. Всьо звалить!

Знов тиша і шум.

Гоголь. Як летить...

Шевченко. Як шумить!...

Боян. Грім гремить!...

Вернигора. Степ шумить!

Богун. Тихо там!

Гордїєнко. Щож таке?!

Кальнишевський. Як далеко він є?!

Богун. Миль зо три!

Гоголь. О та де?!

Богун. Тихо, гасла не дає!

Драгоманів. Долетїв наш поет!!

Палій. Мабуть так, добрий птах!

Боян. Як є страх, то є лет!...

Богун. Тихо ша, тихо ах!...

(Всї слухають напружені, звернені в лівий вхід.)

Тихо, хоч маком сій. З правого входу входить на пальцях **Демон** і стає за Нею, шепче їі до уха з демонічним усьміхом.

Довга ява без слів.

Всї напружені в один бік, нїмі, блїді як смерть. Нараз чути довгий, грімкий голос труби. Всї зривають ся.

Богун. Гасло вже!...

Мазепа. То лиш раз!...

Палїй. Треба три!...

Богун. *(кидаєть ся до студентів.)* Грім на вас! бийте раз, поки час! люд вінця не узрить!...

Студенти кидають ся до молотів, дївчина подає третьому студентови молот. Заколот. Нечуваний рев Днїпра. Демон втїкає у правий вхід. **Вона** під слова Богуна поблїдла, захиталась і паде на землю, як поражена, з розпучливим криком;

Ох, слїпе, слїпе дитя!...

(Всї кидають ся до Неї.)

(Заслона спадає).

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Займаєть ся на сьвіт. Далекий овид. Зорі меркотять. Широкий степ. Величезнами закрутами вєть ся ревучий Днїпро. Сїра мрака виступає на широкі поля. Далекий лїс синїє. Филї у Днїпрі голубіють, поблискують ще місячним промінням. Не плесї голубому крутить ся срібна піна — знак бурі, що бовтала у филях вітром невідомим. Нї вітру, нї шуму, нї леготу не чути на степу широкім, Ой та хтож збив тії филї? Ой щось грало, щось лупало кручі тай пороги на днї Днїпра-Славутицї!

На березї тихо. Беріг той високий, скелистий, білий — лївоpуч підносить ся могилою над самим Днїпром — а беріг сей рівний тай зелений. умаєний вербами на зарінку лївоpуч, а праворуч піднесений у горб, що спадає провалом. У тому провалї хитають ся очерети, деякі з них поламлені, деякі потоптані, деякі порушені — хитають ся. Чим вони порушені? Нї вітру, нї шуму, нї леготу не чути на степу широкім. Що се? хто се?... Тихо — тай око лине і губить ся в степу широкім, з'упинюєть ся на лїсї, що обрублює степ праворуч, а лївоpуч широко, далеко, просторо — зорі сьвітять!... Ой тихо, тихо серед сонних піль, мракою синьою сповитих, тихо — нараз чути звідкись мельодійну пісню ледво чути — та усьо гей слухає, навіть филї Днїпрові заніміли, слухають!... Звідки сей сьпів, звідки жайворо́нкова пісня, хто сьпіває? — Русалка ясних зір у филях Днїпра Славутицї, але десь глубоко, глубоко... Ой а так солодко, так любо, так тихісько щебече, гей втїшена пташка на розсьвітї весняному!... І знов тихо — тихо, хоч маком сїй!...

Нараз щось чути, чути, щораз більше чути — земля дудонить під тупотом кінських копит, дудонить і гуде... хтось летить, гей вітер бурі лопотить!...

Затихло — нї, гуде щось! Загудїв здалеку десь грімкий голос труби, а довгий, потрясаючий хмари. Пішов відгомін по степу, як вітер — заграв ревучий Днїпро. Ой заграв, як нїколи!

Зашумів, заклекотїв, заревів — а филї спінені з берегів зриваються, ся, підносять ся, гудуть, як льви ревуть, наче ревом хочуть досягнути небослону. І чути серед того клекоту симфонїю, що росте, як буря

росте, а музика щораз могутнїйша, величнїйша, піднеслїйша – а як вже досягнула хмар на небі, вириває ть ся з неї слово:

„Де вінець?!“

Хто се крикнув?! — Не Громовик то крикнув, бо грому такого не чули дуби над землею, а відгомін того голосу сто громів заглушив би, тай поламав би дуби на горах на високих.

Тихо — „Де вінець?“— хтож має відповісти?!... Тихо. Тихо — нї, та знов загремів другий раз голос труби, голос, ще грімкійший, ще довший — досягаючий зорі. Пішов відгомін по степу, як туча пішов — заревів Днїпро широкий, тяжко заревів. Ой заковтались филї, затряслись, піднялись у гору, — як не заревуть!... Чи не хочуть ревом потрясти небесами?! І чути серед того реву симфонїю, що росте як ураґан, кинулась вона на хмари, звідтам метнулась на ясні зорі, чіпаєть ся найнизшої з низшої на вищу вистрілює, летить, - все в го́ру та в го́ру. А як досягнула найвищої вириває ть ся з неї слово, велике слово:

„Правда де?!“

Хто вдарив тим словом?! Не Перун то вдарив, бо перуна такого не чули гори в Карпатах, а відгомін того удару Чорногору провернув би і повалив би на доли!...

Тихо — „Правда де?“ — хто має відповісти?... Тихо.

Знов тихо — нї, третий раз заревів голос труби, але такий грімкий, такий могучий, такий пориваючий, що зьвізди з неби посипались метеорами... Пішов відгомін по степу, як труба вітровая, аж застогнав степ широкий — застогнав і Днїпро з филями бовванїючими, аж небосклоном потряс, так застогнав! І серед того стоґону филь днїпрових вдарила симфонїя до небосклону, але така могуча, що зьвізди по дорозї скидала на землю сплакалу. Летїли жбурнуті зьвізди серед гуку і шуму з голубого неба — червоні як кров.

А музика в го́ру, в го́ру понеслась, полетїла геть високо, високо, де людське око догляне, там, за ясні зорі — там, де вже нїяка зоря не блищить, де вічна тайна, там — до неба самого полетїла, там підняла свою скровавлену голову в гору, хотїла ревом льва крикнути та тільки простогнала слово, найбільше слово:

„Де щастє-рай?!“...

Хто се так застогнав?! Не Бог то застогнав, бо стону Божою не чули люди — відгомін Його стону може роздер би небо і вічно тайну відслонив би...

Тихо. „Де щастє-рай?!“—хто на се відповість? — тихо. Тихо хоч маком сїй! — Ну, а хтож то крикнув, вдарив словом тай застогнав так могучо? до кого?!

Голос мілїонів до Бога.

Тихо хоч маком сїй, не чути відповіди, не чути!... Цить, чути, чути щось!... Що? Кутє молотів, вже кують, кують золотий вінець, правду, щастє-рай!.. Чи викують? чи викуютъ всьо?!

Тихо — не питай, земля дудонить під гураґаном, що гуде трубою вітровою зветь ся Духом Богдана...

Сьміхунчик. *(вбігає з лївого боку, біжачи на горб.)*

Гасло дав! Я гонив,
не дігнав, не спинив!...
І на серцю все Кавказ,

(стає на горбі, оглядається, слухає шуму бурі, розпучливо.)

а Богдана Дух нараз
трунув Альпи і Карпати
на мене, на мене —
і нї жити, нї сконати,
Нене моя, Нене!...

(щезає з горба в повалї.)

Шум і тупіт кінських копит тихне нараз.
Входить Демон з лївого боку і свище. — Вбігає Цареслав.

Демон. Ну, де-ж ти був? що дїєть ся, кажи!

Цареслав. Ой горе! се́ла всї мов занялись
пожаром, всї нараз ударили
у дзвони, люд, як бжоли з улиїв,
зі сїл висипуєсь, гуде, валить
з косами в поле, — а нїяк спинить,
бо нїби на роботу в поле йде!...
А хто дзвонив, нїхто вам не повість,
не знає нїби, всьо валить, жене
на поле і чекає на когось
по всїх лїсах, загонах і лугах
на знак якийсь, — всьо дивить ся на шлях!
Ой горе буде горе, — се пожар,
пожар страшний заповідаєть ся!
Ой горе нам, як маси ті нараз
тепер зіллють ся у навалу тьми —
та тьма нас рознесе на прах!

Демон. Тя видиш, до чого твій царський гнет,
твоя рука все сьвіжо мачана
у людській крові довела тепер!
Диви ся навіть, навіть люд тепер, той люд
розсипаний і темний вже почув
тепер, що сила в нїм самім лежить!

Тепер, той люд не спинить ся нїчим —
роздавить, знищить, розідре
царя з усїми кропійцями —
не спиниш військом тих великих мас!
Хто зна', чи військо не отямить ся,
як филя бунту вдарить на серця?!
Ану-ж опреть ся, як дасте наказ
стріляти до тих мас, — то їх батьки,
дядьки, брати, то люди рідні їм —
і місто маси — постріляє вас!
А навіть як би ви спровадили з чужих
сторін війскá, то масам і вони
у бунтї блишї, як твій царь
і всї царята з золотим хрестом
на грудях, а з різками у руках!...
От видиш що з царем ти наробив!..
Ти кропійче, ти як дикий зьвір,
в ту пóру навісну ще точиш кров! —
От що зробив ти тій Україні,
що крови з Неї море наточив —
що я поставив, всьо ти повалив!
Приспав суудентів я — ти побудив,
зневірив я гетьманів духи там,
ти духа їм піднїс, — проливши кров —
навіть облудні подлі плазуни,
інтелїгенти, вже зжахнули ся
на те, як взріли знов на Неї кров! —
А ти ще змусив їх тодї, тодї,
як їх душа потрясена була
до глубини, катами бути Їй,
на силу вирвати Їй воду з рук —
ту воду, що обмиє очи мас!
Хиба вони не знають, що се скарб
народу ти їм вирвав з рук тодї!
Вони се чують, чують, — знаєш ти,
що всї вони, як налетить Богдан,
покинуть вас і стануть серед мас
огненними стовпами, запалять

їм очи, — як розюшені зьвірі,
скажену масу поведуть на вас?!
Переконав ся я, ти сам злякавсь,
як вздрів, що так надслухують вони
чи вже Богдан летить до них — так що-ж
відтак прийшов і душу їм роздер!...
Тепер що буде, що?! Хто є при вас?
Гурток вішателів?! Пропало всьо,
ті маси вас зітруть на порошок!

Цареслав. А що-ж робить? То ти ратуй нас, ти!...

Демон. Не можу вже, не маю сили я!
Я не паную там над масами,
де маси заміняють ся у льви,
у стадо львів, що слїповіч жене
і переверне всьо і вся!... Тепер
ті маси здібні до великих дїл,
як хто промовить їм лиш до душі,
всьо ними може повалить тепер;
а як вітхне в них думку золоту —
за неї порубати ся дадуть,
аби її у чин перевести!

Цареслав. Що-ж буде Пане? Боже мій, ратуй!

Демон. Що міг, зробив я! — От тепер єще
я кинув тїнь на душу України,
підшепнув Їй, що маси ті слїпі —
що хоч Богдана Дух явить ся тут,
хоч той вінець скінчать студенти там,
то всьо надармо!... Люд вінця не взрить,
і не на шлях озорений вінцем
а вибухне як у кождому селї,
як іскри по степу розсипані
саме тодї, як хмаролом паде...
на села впадуть царськії війска
розмають кулями ослїплий люд,
що може кинутись на двори та церкви —
а не піде на шлях, за тим вінцем!

Не вийде сам на шлях, а хто його
спровадить? Всї інтелїгенти — плазуни,
Студенти здáлеку стоять від сїл,
тай люд не вірить „кармазинам“ всїм,
Кроваво всьо розприсне ся у тьмі,
бо люд слїпе дитя, слїпе дитя! —
так голос мій Їй в ухо нашептав!
Як вчула голос той, тай захитала ся,
поблїдла, впала, мов поражена!...
Так духа вбив я знов тепер у Нїй —
та памятай, що я тобі казав,
тепер бодай, тепер здержи свою
жажду керви, не проливай її
з України, бо горе, горе вам.
Тепер остав — найменчий рух і крок
насильства збудить духа в Нїй
і буде зле, як у бурливий час
душа Її вітхне у темний люд
свій жар великий, Прометейський жар!
Се памятай собі, ще раз кажу!...
Іди-ж і військо всьо стерроризуй
присутністю своєю і провадь
на села, окружи як слїд весь край,
аби ті маси злитись не могли
в одну лявіну, що навалою
могла би знищити весь царський лад!
А я іду між маси, може найду щось,
якийсь слабий їх бік і вдарю так,
аби ті маси самохіть тепер
розсипались, не вдарили на шлях
один за золотим вінцем з мечем
на царьство тьми!... Хто зна' чи в війску ти
удержиш лад, — то я введу розлад
в таборі мас!... Чей їх темнота знов
поможе нам, поможе і менї
розбити кольоса на дрібен мак!...
Тодї всьо здусимо — і буде лад!
Та я за те не ручу — ти досить

вже наточив керви з тих мас тепер,
аби вони не взнали, хто той кат,
властивий кат, що душу їх пече!
Лети-ж в свій бік, а я у свій лечу —
не ти, то я табор їх розтовчу!

Демон відходить спішно, розпинаючи чорні крила до лету — щезає зі сцени, за горбом шелестять очерети у провалї — виринає голова русявої русалки і щезає в очеретах.

Цареслав. Кого чекають?!... — Певно, що Її!
Я мушу спретати Її з землї
(оглядає положенє околицї.)
Я тут поставлю лапочку сейчас!
Царя не буде — впаде царство тьми,
Її не буде — впадуть бунти мас!
Не вбю, то затовчу на дно тюрми
Україну і лад зроблю сейчас!

(відходить спішно в лївий бік. За ним котить ся сьміх, з очерету біжуть за ним русалки.)

Русалки. Ха-ха-ха, ха-ха-ха!

Чорняв. рус. То той, що різку ту мав?

Русяв. рус. А чула ти, що він казав?

Біляв. рус. Та він казав щось по царя...

Русяв. рус. Царя, ти кажеш? Ха-ха-ха!

Чорняв. рус. А я там знаю, сьмій ся, я —
я ще настрашена була,
Днїпро так страшно загудів —
ще з того часу я цїла
дрожу, нїма на всьо, глуха —
не чула навіть добре слів!...

Біляв. рус. Що дїєть ся там на земли?!
Не тямлю, аби так коли
Днїпро стогнав та клекотїв —
від хвилї Богдан ляхів
гонив з жидами по степах.
А чули ви у небесах?
Щось крикнуло аж тричи там —

не знаю чи то Громовик,
чи Перун, чи Господь сам —
та слів не зрозуміла я,
я вчула лиш могучий крик!

Чорняв. рус. Я чула, але звідки він
не знала я, не вздріла я,
глядїла всюди по земли
та пусто скрізь! У небосклін
я не дивила ся однак,
бо сього не збагнула я,
не чула я, аби коли
у небі що кричало так!

Русяв. рус. Ой ти, лозиночко моя!
за сильний вітер повіва, —
ти ще нї ме́рва, нї жива!...
На лози за сильний удар,
як трубить гураганів царь!
А що затрубить той трубець —
Днїпро реве, дрожить безкрай,
а в небі відгомін гуде!
А тричи затрубів той царь —
за перший раз кричало з хмар,
за другий раз кричало з зір,
за третий раз кричало з гір —
Із хмар кричало: де вінець?
а з зір стогнало: правда де?
а з гір ревло: де щастє-рай?

Чорняв. рус. Ти чула всьо, а я сей час,
як вчула крик за перший раз —
сховала ся в русло Днїпра,
там де „кертички“ є нора!

Біляв. рус. А я також в Днїпро сей час
сховала ся, як другий раз
ударило із ясних зір —
під сей терем гетьманів тих.
Та третий раз аж там на днї

почула я і жаль менї
стиснув за серце так чогось,
а слів не знаю, слів таких,
аби вам те повісти мож!
То щось, невисловиме щось!

Русяв. рус. А я напудилась також,
як вчула там за третий раз
той стогін з надзьвіздяних гір.
І плач і страх і сьміх і сум
лягли на мене з темних дум —
я хтїла у Днїпро сей час,
аж тут на крилах вітрових
злетїв Сьміхунчик і побіг
норою до печери їх!...
Я гульк! в Днїпро, прийшла аж там —
що там за ко́лот — то не мож
словами розказати вам,
думками здумати не слїд,
очима видїти би тра —
а годї винести на сьвіт,
що дїєть ся на днї Днїпра!

Чорняв. рус. Та чула я, я там була,
підкрала ся під лївий вхід
і бачила усьо, а що-ж!...

Біляв. рус. А я пішла за нею вслїд
на другий бік під правий вхід.
Щось чула я, зак там пішла,
збагнула я, що там зайшла
пригода дивна на весь сьвіт!
Зак царь вітрів тут затрубів,
там гук такий великий був —
Днїпро шалів, коли почув
той гук і каламутний став,
неначе кручі виривав,
усаджені на днї русла —
попав в такий великий гнїв!...

Русяв. рус. А я теремом перейшла
у золотий середний вхід.
А що за блеск в теремі тім,
немов зоря та ясний сьвіт!
Там з діяменту є столець,
на ньому золотий вінець —
а той вінець як діядем,
як сонце ясне, ясний грім
осьвічує цїлий терем!
Хрустальні стїни — аж горять,
склепіннє іскрить ся від зьвізд,
а аметисти меркотять —
сьвітилю блискає поміст!...
А у печері чорний сум!
що за різниця? — — тутки рай,
а там навала чорних дум —
хоч очи вкрий і геть втїкай!...

Чорняв. рус. То шкода, що не взріла я
терему того та вінця!
А то я лиш узріла там,
як той Сьміхунчик там прибіг
і ту нещасну ратував!...
Усї, було там тілько їх —
Її підняти не могли,
а він прибіг, підвигнув сам
і щось Її просив, питав...
Вона нїщо — немов на злість
нїчого вам не відповість!
Я довше би була, коли
ті три нараз як ґримнули,
цїла печера затряслась —
менї аж іскри блимнули
в очах і я втекла тодї.
Дивлю ся — ви вже у водї!

Біляв. рус. Я зараз звідтам подалась,
як та нещасна піднеслась
менї було так жаль Її! —

Русяв. рус. Мене напудили сесї
гетьмани, як ішли в терем
я смик! вікном і в воду бух!
А шкода, так люблю я страх,
як молоти ті бють на дух,
лиш іскри сиплять ся огнем,
а молоти: тарах! тарах!

Чорняв. рус. А знаєш там русалка є —
якась така чудова страх,
така краса від неї бє!
А зорі блискають на нїй
начіпляні на синїй стрій,
як чічки, — а горять, як грань!
Мій Боже, що за красна ткань,
коби так я той мала стрій! —
веселкою сия' на нїй.
А має м у ш л ю у руках,
ту мушлю, що ти берегла,
так дорожила ся, що страх
аж на кінцї й о м у дала!...
А він її тепер віддав
ти думала, що він тебе...

Русяв. рус. Що се тебе?... пильнуй себе,
підлизуй ся, аби тебе
коли в кутку поцїлував!

Чорняв. рус. Або я що, підлизуюсь —
та він цїлує нас усїх...
(показує на білявку.)
Та він її як там допав,
то мало не звалив із ніг —
я видїла, я не боюсь!

Біляв. рус. Мене, мене?... неправда, лож!

Чорняв. рус. Я видїла, так так, а що-ж?...
Ти тиха є лишень при нас —
як нас нема, то ти сейчас

його носила-б на руках,
мало не здусиш в раменах!

Біляв. рус. То ти! як він іде, чому-ж
аж на ногах ціла дрожиш? —
а як нема нікого з нас
і він приближить ся, сейчас
притулиш ся, ціла гориш,
обкрутиш ся на нім як вуж,
цілуєш так, аж луск іде —
він раз тебе, а ти аж три!...
Я виділа — не говори!
як ти його звалила з ніг,
не я! — онтам, на той моріг!...

Чорняв. рус. *(спаленіла, крізь плач.)*
Та де?!

Біляв. рус. Неправду я кажу?!
Де? покажу я зараз, де!

Русяв. рус. Чекайте, я вам покажу,
що він мене, мене, не вас...
Гадюки, він казав менї,
що любить — а вам нї! вам нї!
Я вам се докажу сейчас,
як тільки прийде він до нас!

Чорняв. рус. Менї казав, що любить теж!!

Біляв. рус. Менї казав, менї — не вже-ж
він баламутить нас усїх?!

Русяв. рус. Та де, він вас бере на сьміх,
лишень мене...

Чорняв. рус. Тебе, тебе!
він кращої уже не знав?
а та русалка з ясних зір,
чи з сонця, чи високих гір?
На личку — рожа, око — лань,
а тїло — лебідь, шия — снїг,
на грудях лиш филює ткань

і має крила, злотий сьміх!...
ти краща, що?!

Русяв. рус. Пильнуй себе!...

Чорняв. рус. Чому-ж він мушлю дарував,
гостинець твій її віддав?!

Біляв. рус. Не вір йому, бігме, не вір —
то вітрогон з під ясних зір,
що ради полїлунків лиш
він перли розсипа у ніг —
а хочеш ти зловить його,
то він тебе візьме на сьміх!
Такого пташка, го-го-го,
обіймами не пришпилиш —
він все летить до ясних зір,
а ти не злинеш в той простір!...
Тому над ним не маєш сил —
бо він орел, а ти без крил!!

Чорняв. рус. Ось він іде, обоє йдуть,
у парі ту нїму ведуть!

На горб виходить Сьміхунчик, веде Її, з другої сторони русалка ясних зір з мушлею в руках — за ними Палїй.

(Він дивить ся за ними, як сходять з горба.)

Палїй. *(з горба.)* Ну, я лечу на села, але ти
в Нїй духа конче мусиш піднести!

Сьміхунчик. Йди-ж на дух, стримай рух
темних мух,
ми-ж на дух, пустим в рух
божий хух —
чей воскресне в Неї дух
і натхне серця всїх мух!

Палїй. А скоро, бо великий час тепер,
і горе нам, як дух би в Нїй завмер!

(щезає в провалї, за хвилю з правого боку чути копіт кінських копит постепенно затихаючий в степу.)

Сьміхунчик. Альпи вже понїс Палїй!
Ну ходи, Кавказе мій,

може сьвіжий вітер хоч
скине з тебе зимний снїг —
і промовиш хоч не хоч,
де твій Прометей побіг —
вкрав твій жар, а мій сьміх!

В она іде нїма з ними через цїлу сцену, блудними очима дивить ся проти себе, зупинюєть ся над берегом Днїпра коло верби.

Вона. *(сьпівае безумним голосом, зриваючи листки з верби.)*
Вербо, вербо поламлена,
скинь ті листя кучеряві —
бо то жаль, бо то жаль!
Буйний вітер най розвіє,
най листочки ті розсіє,
геть, у поле чисте, в даль!

Мати, Мати поплямлена,
змий ті плями ті керваві, —
бо то жаль, бо то жаль!
Най несе Днїпро глубокий,
най пірве лиман широкий
кров у синє море, в даль!

Русалка ясних зір. *(держачи Її, до Сьміхунчика.)*
Ой чи держати, чи дати волю,
може у филях втопити долю!

Сьміхунчик. Волю ти сама не даш,
долї не утопить там
бо від Неї утекла,
влїзла в царський патронта́ш,
показавши фігу нам!
Зимної води як раз
треба, аби обтрясла
раз із божевілля нас,
що нас бє в великий час
тим, що гонить нас від Нас!

Біляв. рус. Як на муках знов плете,
хто-ж то зрозумїє те?!

Сьміхунчик. А ти знаєш, хто є ми, —
ми не знаєм, що́ є Ми!
як би ми сказали враз:
Ми! — у той великий час
ми би стали раз людьми!

Русалки. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Вона. *(безумним півсьпівом.)*
Дитя слїпе, като́ване
катоване, знуждо́ване —
ти слїпе на очи?
Ти слїпе?... всюди ніч,
хто слїпо́ту вмиє з віч —
рідний брат не хоче!

Сьміхунчик. Ось оріх лежить як бас!

Вона. *(так само.)*
А голос мій дубровами,
могилами, яровами
по пущі розбиваєсь...
Пусто скрізь! — у всїх серцях
тай нїхто тебе на шлях
вести не приймаєсь!

Сьміхунчик. *(до рус. яс. зір.)*
Ну товчи, бо пізний час!

Русалка ясних зір.
Як полетїти, очи обмити
тою водою русалково́ю,
що я змішала з Її кервою —
а божевільну Її лишити?!

Сьміхунчик. Ти сама мало що,
аби з того стало що
з Нею йди ураз —
треба ще води такої,
що дасть сьвітло, а у Ньої
і така вода була...
Йдїть, бо час, аби раз
межи люд Вона пішла,

зак' Богдан-гураган
налетить на нас!...

Вона вириває і йде назад в ліву сторону, де темніє ліс, за нею іде в слід русалка ясних зір.

Чорняв. рус. Деж Вона іде нараз?

Русяв. рус. Десь до лїса!

Сьміхунчик. Межи люди!...

Біляв. рус. Гей, Матусю, деж ви йдете?!

Вона. *(спішно.)* Йду шукати, йду шукати,
бо вони менї казали

(зупинюєть ся і показує в сторону могили.)

не чекати, не чекати,
очи вмити, не чекати,
бо надходить час...

Біляв. рус. А кого-ж ви там найдете?
В лїсї люди не живуть!...
Киньтесь, мамо, до села —
на селї живуть...

Сьміхунчик. *(впадаючи.)* Шпіони
і слїпенький цареславник.

Вона. Бють, не можна, бють!...

(прикладає палець до уст.)

Я була там, я була —
не дістанусь до села.
Там є пан і піп і справник —
хтось почує, хтось загляне,
хтось почує, будуть бити! —
Маю рани, маю рани!...
Я не можу там ходити —
будуть бити, будуть бити!...

Біляв. рус. Так до міста йдїть хиба,
там є люди, є борба —
тілько гине їх що днини
у борбі за щастє всїх...

Сьміхунчик. *(перебиваючи.)*
І за ордер від царя!

Біляв. рус. В місті...

Вона. В місті чула я,
в місті ходить дикий сьміх!...
Я без'умна, нерозумна —
я говорю лиш по свому,
не на руку се нїкому!...
Скажу сему, або тому —
насьмієть ся і віддасть
їм під нáгляд, їм під власть!...
Я говорю лиш по свому,
так не вільно говорити,
будуть бити, будуть бити.

(сльози котять ся Їй по лицю.)

Біляв. рус. Та не плачте, не журіть ся!
Мамо, плач вам не поможе,
плач вас тільки рознеможе —
там, у гóру подивіть ся:
Бог всьо видить, всьо Бог чує —
правда кривду переможе!

Сьміхунчик. Ха-ха-ха!

Вона. Бог всьо видить, всьо Бог чує!

Сьміхунчик. Ха-ха-ха!

Вона. А царь в хатї бенкетує!
Моя хата — його стóли,
його збіже — моє поле,
моє зéрно — його млин,
його мельник — то мій син!
Він опаслий, я суха —
сьмій ся, сину: ха-ха-ха!
що без'умна я...

(сьміють ся божевільним сьміхом.)

Мої дїти, мої дїти,
жалосте моя!

Русяв. рус. *(тягне Сьміхунчика на бік.)*
Ходи сюди, скажу я щось!

Сьміхунчик. Ну, те щось кажи якось!

Русяв. рус. Е, на те щось, я хочу щось!

Сьміхунчик. На друге щось, що забаглось
тобі — менї знов не пішлось!
чей перше щось є до чогось —
кажи, най бачу теє щось!

Русяв. рус. Скажи се їм тепер якось,
що ти казав, як мушлю брав
край жерела із рук моїх —
скажи ще раз, що ти сказав,
що любиш ти мене за всїх,
а розкажу тобі те „щось!“

Сьміхунчик. Фі, фі, фі! Ева знов —
не Ада́м я, тай не в ра́ю —
аби я за ябком біг!
Не султан я на Сераю,
аби я в гаремі спав —
як по сьвітї ллєть ся кров!
Не слимак я, щоб залїз
в шкаралупку і дрімав
при самичцї серед слїз
з радости, що буду знов
слимачатко сьвіже мав —
хоч на сьвітї перун тріс,
дощ із градом будé йшов!
Ось де щось твоє — чогось
кликала на теє „щось“!
(показує в даль.)
Мушу бути там сейчас,
аби всї були вже раз!

Вона стояла весь час як скаменїла, вкінцї говорить стиха щораз сильнїйшим голосом. Чорнява русалка дивить ся на неї.

Вона. Ви не сьмійтесь, що мій ум
є помішаний від дум,
бо я маю жаль на вас,

мої дїти! — ви змії!...
Ви кусаєте слїпого
свого брата раз-у-раз —
тая рана все щемить!
Ви не сьмійтесь з його слова,
бо ви дїти всї мої!
Ви не сьмійтесь з його слова,
бо то ваша рідна мова!
ви не сьмійтесь — то болить!
Не здирайте тої рани
в са́мім серцї серця мого --
не шарпайте, то болить!!...

Русяв. рус. (*до Сьміхунчика на боцї.*)
Скажи лишень їм те слівце,
а щось тобі скажу за це,
що грозить вам тепер усїм.

Сьміхунчик. Що? кажи, нам усїм?!
що хоч їм наповім —
лиш кажи, що за грім!

Русяв. рус. Коли ти здуриш?!

Сьміхунчик. Та кажи!

Русяв. рус. Ти перше їм слівце скажи!

Сьміхунчик. Ти скажи, я скажу!

Русяв. рус. Я не скажу, я покажу,
що не скажу, скажи їм ти,
що любиш ти мене за всїх!
Скажи се їм! — бігме повім,
який се грім, а ти би міг
Її тепер ще зберегти!

Сьміхунчик. Грім — то прім, то як грім
їх сюди приведи!
Ану гей, ходїть сюди,
розгризу вам той оріх
за твердий на бабський зуб!
В тім орісї я — не я,
а душа цїла моя —
що так дуже вас пече,

аж вам серце ся товче
і берете ся за чуб!...

(Дві русалки приходять, приведені русявою.)

Русяв. рус. Ну, розгризи їм той оріх,
скажи при них, що ти за всіх...

Сьміхунчик. Ось, вам ро́згризка моя:
визнаю прилюдно вам,
що люблю її за всіх!...

(показує пальцем на русяву русалку. Русявка плеще в долонї, не слухаючи далї.)

А що всіх люблю нараз
більше, як її, сторáз —
то й за всіх її віддам!

(показує на долонею над] землю попід небеса в даль. Білява плеще в долонї, не слухаючи далї.)

А що ви є серед всіх —
то люблю також і вас,
більше, як її стораз!

(показує на обі другі русалки пальцем, сьміючись — Чорнява плеще в долонї, сьміючись радісно.)

Русяв. рус. Ха-ха-ха! а що? а що?!

Біляв. рус. Ха-ха-ха, та чуєш, що!...

Чорняв. рус. Ха-ха-ха, і нас, а що?!

Сьміхунчик. Ну, кажи, що є те щось!

Русяв. рус. А видите, мене за всіх!...

Біляв. рус. Признав ся сам, усіх нараз!

Чорняв. рус. Та він казав, що любить нас
ще більше як її стораз!

Сьміхунчик. *(затикає їм губу на переміну.)*
Ану гей, три Еві в міх!
Їм тепер на крик пішлось!
Най почую тоє „щось“ —
може твердший се оріх,
як той розум Ев усіх!
(до русяв.) Ну кажи.

Русяв. рус. Та Цареслав,
казав, що буде чатував
і прийде з лапкою сюди
на Неї тут, аби зловить
Її десь до дюрми, чи десь,
тюрми, тюрми — таке якесь
те слово, що воно значить?!...

Сьміхунчик. Гей русалко ясних зір,
хап! за руку і веди
звідси жаль, бо прийде зьвір
і на жаль накине жаль!...

Русалка ясних зір.
Ой ходїть, Мамо, на ясні зорі,
бо вас утоплять у синїм морі!

(бере Її за руку, Вона стоїть непорушно.)

Сьміхунчик. Не на зорі, а на села
йдїть, бо треба там води,
очи вмийте! — а весела
стане сплакана печаль!

Русалка ясних зір.
Та я полину, як соловейко,
очи обмию всїм поранейко —
маєм дві во́ди — у мене врода,
а в Неї сьвітло, буде погода!

(хоче Її вести — Вона стоїть непорушно.)

Сьміхунчик. Не погода, але туча
най заблисне — впаде круча!
Кнньте порох, киньте жар
з го́ри в дїл! — як зі сїл
в гору бухне самостріл!... —
впаде царь!

Русалка ясних зір.
Вітер повіє, хмари розвіє!
Мамо, ти чуєш? чого бануєш? —
Сонце заблисне, крига розприсне!

(тягне Її, — Вона опираєть ся і водить блудно очима, висилаючи їх у даль.)

Сьміхунчик. *(накивує Її пальцем серіознъ.)*
Ну, кохасю, а пильнуй
Мами добре від зміїв!
очи вмий муравлям,
аби закусали там
всїх зміїв та царів!
Не лети тепер до зір!
памятай, що треба з гір
хмари звіяти тепер,
аби зорі блисли нам!...
Маєш серце місто слів
на пращаннє поцїлуй —
то України ордéр!

(цїлує русалку ясних зір.)

Чорняв. рус. *(торкає русяву русалку.)*
Ти видиш, руса кавочко?...

Біляв. рус. *(до русалки ясних зір.)*
Не вір йому, русалочко,
бо він цілує так усїх,
а всїх бере відтак на сьміх!...

Русяв. рус. *(підходить до русалки ясних зір, простягає дрожачу руку, блискаючи очима.)*
Віддай менї, а то моя,
моя то мушля, не твоя!...
(Сьміхунчик відтручує її.)
Менї він вкрав, дає тобі,
віддай менї, бери собі
його, віддай менї, що є
моє, віддай менї моє!!...

Сьміхунчик. *(відтручуючи знов русяв. від мушлї.)*
Гов, Медеа, гов!...
в мушлї кров, виллєш кров —
виллєш кров рідну знов!...

Русяв. рус. *(до нього.)*
Де твоя любов?!

Сьміхунчик. (*втихомиримо, з відтїнком саркастичного усьміху.*)

Сьмій ся з неї, буду твій,
буду твій, а чомуж?!
а любов моя на щож?!
Байрон був добрий муж,
а Христос слухав мрій,
що шептав серед рож
Магдалєни злотий вуж!
Сьмій ся з неї, а чогож?...
Їй дав мушлю, а я твій!

Русалка ясних зір. (*сьпіває, держучи Її зи руку, дивлючись своїми великими чорними очима на Нїї.*)

Жайворо́нкова пісня.

Ой там го́рі не ясні зорі,
а царь-зміюка сїв у наметї,
на трубку грає, раду скликає —
радоньку радить, а що він радить?
як Україну зі сьвіта згладить!
А Україна — красна, як сонце:
як засьмієть ся — золото кане,
а як заплаче — то перли ллють ся,
а де гуляє, — там цьвіти сходять!
А царь-зміюка правди не знає:
де він гуляє — там травка вяне,
як він сьмієть ся -- люди заводять,
а як заплаче — гори трясуть ся!
Ой затрясуть ся крутії гори,
затрублять люди — збурить ся море,
що перли має, а царь-зміюка
впаде на землю, стрілений з лука!
Блиснуть на го́рі яснії зорі,
а у наметї не сонце сходить —
а Україна, як сонце, ходить,
золото сипле, перли збирає
тай за рученьку Правдоньку водить,
а слїд за Нею цьвітами сходить!

Вона. (*розкладає рамена, гей би до лету.*)

Ой лечу я, доню, доню,
сизим орлом в оболоню
тай розвію, тай розсію
своє щастє, свою мрію
в чистім полї гей! гей! гей!

(ідуть у лївий бік обі з русалкою ясних зір.)

Сьміхунчик. (*скаче з радости.*)

Прометей, Прометей!
Ну, як засвистала та
кавка синьозолота —
то і Прометей прибіг
і віддав те, що вкрав:
Її жар, а мій сьміх!

(*прискакує і цїлує біляву русалку.*)

Біляв. рус. Та йди від мене, ти такий!...

Сьміхунчик. Ха-ха-ха!

(прискакує до чорнявої, — вона обгортає його раменами і цїлує.)

Русяв. рус. *(відтручує.)*

А проч від мене, не дурій!
Гадаєш ти, що що́ я є,
я... я — не помело твоє!...

Сьміхунчик. Ет, сховайте де мене,
бо хтось тут ся навине!
аби щось я якось
видїв, чув, як прийде хтось,
зрадить щось до чогось!...

(до русявої русалки.)

Ну, сховай мене як слїд,
де не взрить мене весь сьвіт!
Тїлом най іду під спід,
коб лиш оком взрів весь сьвіт,
ухом вчув усї серця!...
А як сповню свій обіт:
льва зроблю із баранця —

можу йти на другий сьвіт!
спати в ваших раменах
в вічнім щастю, ох і ах!...
Сон наш є в тих словах:
ох! — то мир, ох! — то страх!

(по хвилї внов до русявої русалки.)

Ну, сховай мене якось —
зак' засну, най зроблю щось!

Русяв. рус. Та йди, де та кохася є,
най сховок свій тобі дає!

Чорняв. рус. *(хапає його за руку і тягне до верб.)*
Ходи, криївку маю я
під вербами...

Біляв. рус. *(хапає за другу руку і тягне в другу сторону.)*
Нї, та моя
є лїпша там в руслї Днїпра!

Чорн. рус. Та де така нора стара!

Біляв. рус. Та лїпша, як твоя дїра!

Русяв. рус. *(кидаєть ся до нього, обіймаючи раменами.)*
Найлїпша в мене є нора,
ходи між очерети, там —
стрібуєш, а побачиш сам!

(Всї рвуть Сьміхуньчика.)

Чорняв. рус. Ходи в мою!

Біляв. рус. Ходи в мою!

Русяв. рус. Я найлїпшу ще даю!

Сьміхунчик. Я не годен всі нараз!
тут нора, там дїра,
ну, а там також нора,
тілько дїр є нараз —
маєш, хлопе, перелаз!...

Чорнав. рус. Усї трібуй!

Сьміхунчик. Як буде час!...

(Іде, тягнений русявою русалкою в очерети, за ними вслїд ідуть чорнява і білява.)

На сцену вганяєть ся Цареслав і Офіцир поліцейський з гурмою салдатів.

Цареслав. (*до офіцира*).
Ну, гаспадін Паненко, ту гніздо лежить,
де та безумна крутить ся і сіє бунт.
Як вилізе з криївки зі студентами
Її кажи усіх закути і сейчас пристав
менї в тюрму Її! — се царський мій указ!
Як сповниш се, ту „глупость“ я тобі проіцу,
а нї — ти знаєш, що се зрада зрада є —
під суд і кулька в лоб! лиш пирхне з тебе дим!
Ти там, в норі, не тільки не грозив усім
ще сам горлав ті самі оклики дурні,
що пяна чернь-товпа реве по улицях!...

Офіцир. (*випростовавшись*).
Єво Превосходітєльство, сейчас
сповню Превосходітєльства указ!
Як вийде та безумна лиш на сьвіт,
сейчас Її в окови закую,
відставлю салдатами у тюрму!
То божевільна, робить властям встид,
компромітує нас перед царем!

Салдат. (*до другого*).
Божевільна... як то брать?!...

Офіцир. Мовчи, дурак!

Цареслав. Паненько, як то? що?
а в морду бить такого дурака!
а як зовуть його?!

Офіцир. (*бє його в лице*). Як звуть тебе?! кажи!

Салдат. Я... я Люд... Люд...

Офіцир. (*до другого салдата.*) Ну, ти кажи, як звуть його,
ну, говори сейчас!...

Друг. салд. Я не знаю, як звуть —
я щóйно...

Цареслав. В морду бий бунтовщика! то що?!

(Офіцир бє в лице другого салдата, кров йому пускаєть ся з носа.)

Офіцир. А ти скажи, як звуть його!...

Цареслав. Тих драбів двох!

Трет. салд. Тамтой — Люденко, сей — то Косоріз Іван.

Цареслав. Я покажу, хахли, вам бунт сейчас!

Офіцир. Габт ахт!
хахли! Єво Превосходїтєльство Цареслав
зробив вам ласку, і заговорив до вас —
Хахол, ти як стоїш? Хахол, стій просто, ти!...

(бє в лице четвертого салдата.)

Цареслав. А то хахол, не знає, хто є Цареслав.

Офіцир. За те дурний хахол бере по пиці так!...

Цареслав. Най знає — ну, зроби-ж, що я тобі казав!

Офіцир. Я знаю, Ваше слово — заповідь моя,
я буду ждав, хоч би до смерти тут,
аж доки сам Її не приведу
і не віддам Єво Превосходїтєльству!

Цареслав. Ну, ну, побачу, а ти знаєш, я
почую на сто миль, що робиш ти!

(Цареслав відоодить.)

Офіцир. Рабята, скрізь дивіть ся тут,
чи де не вийде женщина така
у білім строю з плямами
червоними — сей час збудїть
мене! Я змучений такий,
не спав цїліську ніч — засну
на хвилю... Памятайте же,
збудїть мене, як зближить Вона!

Кладеть ся під горбом і засипляє. Салдати сїдають та кладуть ся на земли з другого боку, деякі стоять, між ними понурений Люденко, схиливши голову.

Люденко. Не знати, як там наш Козак?
Чи духа Богови віддав?!

Менї чогось на серцю так,
так жаль що страх — він десь умер!

Косоріз. Та жаль, а щож, мабуть умер,
деж-то калаткнув в груди так...

Люденко. Ми жили так, коби ти знав,
як братя! де? таких тепер
на сьвітї мало — то був друг!!...
Кажу, два тїла, один дух —
та він за мене-б душу дав!
Пропало всьо! Ох, коб я міг,
я би на крилах там побіг
до нього! — може він жиє
ще, може там прочуняв десь
десь хоче пить, жагу дістав,
на ноги сам не піднесесь...
та добре, що роса хоч є!...
Така менї за ним нудьга,
що страх! — цїла душа моя
за ним пішла там на той лан,
де він упав від кольби...

Косоріз. Ну, що-ж робить?! За який гріх
так Бог нас покарав усїх
тим унтерофіциром?! Га,
він в ласках ще!...

Трет. салд. Де-ж він тепер?!

Хахол. А во, не чув ти, як той пан
ще вищим шаржою зробив
за те, що він тарахнув так
Федька!... Дай Боже, як умер,
йому там царство, ну а як
живий, бодай здоровий жив!

Косоріз. А де-ж той пан його післав?
такого зьвіра?!

Хахол. Ти-ж не чув?!
На села, аби товк людий
і душу виривав з грудий!...

Трет. салд. Бодай в дорозї там сконав!

Хахол. Лихо не згине, бо нема
на сьвітї правди, то дарма —
тепер і Бог на нас забув!
Усюди кривда є тепер,
а царь не чує, гей умер!

Трет. сал. Не знати, що то буде вам?!
питав ся, як зовуть вас двох!

Косоріз. Га, воля Божа, то вже Бог
розсудить, я на себе там
не хтїв Людeнка душу брать!

Трет. сал. Ну ба, а як-же не сказать —
я видїв, що прийшло на вас!
Не знати, що то буде вам?
той пан собі десь записав:
Людeнко Гриць і Косоріз
Іван, а потім тільки черк!
пером, — вже вас нема у нас!!

(Очерети зарушались, зашелестїли, наче зняв ся легкий вітер.)

Пят. салд. Та хто?! (*оглядаєть ся в очерети.*)

Шест. салд. То вітер там
десь трощою так захитав!...

Тиша. Людeнко ходить понурений поза ними сям то там. Довгий час усї мовчать, тільки часом зітханнє прошибле повітрє, як тяжка стріла і знов тихо.

Косоріз. Кажіть що, гей бо так чогось...

Хахол. Гай гай!...

Косоріз. Та щож...

Трет. салд. Та вже якось...

Знов тиша.

Хахол. Га, так то, так, нї Бог, нї біс
вам не поможе — черк! пашол —
на сївер помахав хахол!!
Відставлять на кацапський смерк —

снїги завіють очи вам,
мороз порозсипа' кістки,
зак сонце твм побачите!

Трет. сал. А лють там, лють така що страх!

Люденко. Менї одно, я в сьвітї сам,
як та билинка на степах!...

Хахол. Та добре, але все таки
свої тут люди і свій край,
а там.., нераз заплачете!
Та там і зїллє не росте,
а сонечка нема, нема,
лиш капапи, снїги і тьма!...
ще й вовк до того — маєш рай!
А кацапи ті — Боже заступи
хрещений мир від тих людий!...
Що за народ ті кацапи —
геть душу вирве вам з грудий!!

(Входить салдат.)

Козоріз. А во: Козак!

Люденко. Ти ще не вмер?!

Козак. Вмер Козак та блис тепер
аби вмер той тепер
через ко́го він умер!...

Салдати. Сьвят, сьвят, сьвят!

(Усї зривають ся з місць.)

Козак. Ну, не бійтесь, я не вмер —
я воскрес як раз тепер
і прийшов вас воскресить,
очи сплячим отворить!

Люденко. Ти так змінив ся, мов не той!...

Козак. Ну, на другім сьвітї був —
що я видїв, що я чув!

Хахол. Ну, розкажи нам що, тако́й
там лїпше що?!

Козак. Ну, а що-ж,
але й тут зробити мож
лад такий, який є там —
тільки треба встати вам!
Покажу вам, як там є,
всьо до чиста розкажу,
аби ви і тут назад
завели Божий лад!
Гляньте, що вам покажу:
хто кого з них пізнає?!...

(*показує їм зерна на долони. Всї здалека дивлять ся здивовані.*)

Люденко. А що-ж то зерна жита є!

Козак. Бог менї ті зерна дав,
аби я вам показав,
щó се голі люди є!...
Бог казав: „Люди сплять
і не видять, хто їх бє —
йди, збуди і отвори
очи, най вони узрять,
щó се голі люди є —
аби раз зробили лад
Божий на земли назад,
а той царський — чорт бери!“
Бог казав так — я нїщо,
сїв на зьвізду, а зьвізда
кинула мене сюда!
І я виджу: ви спите!
Ну, чи теє узрите?!
зерна ті — то люди є,
хто кого з них пізнає?!

Косоріз. (*приступивши блище до нього.*)
Та де-ж то люди — тобі що?!

Козак. Бог казав так — ну а що,
видите, що ви спите,
ви не бачите нїщо! —
Подивіть ся, всї тут є,
що на сьвітї сїм жиють:

ті, що пють, їдять і бють —
і сесї, що всьо терплять,
не їдять, не пють, аж мруть —
всї є, а всї голі є,
хто кого з них пізнає?!

(Всї окружають його, як пчоли очка, вдивлючись в його долоню.)

Пятий салд. Коли бо тут не видно, хто
котрий є, то скажи нам то!...

Козак. А я виджу, пізнаю,
Ну, від себе буду йти:
то Федько Козак!...

Косоріз. То ти?!

(показує зерно на долонї.)

Козак. То є той, що кольбою
вбив Федька козака!

Косоріз. То наш унтер'офіцир!

Козак. Де-ж він наш — уважай!

(Киває пальцем до Косоріза.)

Царь в руках тримає мир,
царь той лад установляв,
лад такий, як хоче сам...
царь також такого дав
унтер'офіцира нам!
Деж він наш? він від царя,
царський, царський, уважай!

(підносить палець у гору.)

Царський унтер'офіцир
бє людий, аж луск іде! —
царське є — те, що бє,
що терпить — наше є!

(знов показує на долоню)

А тут вже між ними мир:
Федь і унтер'офіцир
тут, як братя, вже стоять!

Косоріз. *(з вервою підняв руку з виткнутим вказуючим пальцем.)*
А то раз красний мир!
Федь і унтер'офіцир
тут як братя вже стоять!

Козак. *(впадаючи.)*
Бо — оба голі є,
хто кого з них пізнає?!

Хохол. *(розкладає руками.)*
Ну як голі — не пізнасть,
хто є Федь, а хто є власть —
оба рівні собі є!

Козак. *(знов показує зерно.)*
Се зерно́ — то наш Люденко
а те — той, що його бив
в писок, я до неба чув!

Косоріз. Офіцир наш!

Козак. *(здивовано.)* Наш? та де?!
чий він офіцир, як бє —
хто його установив?

Косоріз. Царь!

Козак. *(розкладає рукою.)*
Як так, то він не ваш!

Косоріз. Царський!

Козак. *(підіймає палець в гóру.)*
Царський, а не наш!
Отже царський офіцир
бє людий, аж луск іде! —
царське є — те, що бє —
що терпить — наше є!

(знов пальцем на долоню.)

А тут вже між ними мир,
хлоп Люденко, пан Паненко —
Гриць і пан офіцир
тут як братя вже стоять!

Косоріз. (*знов підіймає з вервою руку з витнутим вказуючим пальцем.*)
То раз мир, красний мир!
Гриць і пан офіцир
тут як братя вже стоять!

Козак. *(впадаючи.)*
Бо оба — голі є,
хто кого з них пізнає?!

Хахол. *(відхилившись в зад, рукою розкладає.)*
Та, як голі, не пізнасть,
котро хлоп, котро пан,
бо оба люди є!

Козак. *(піднимає в гору палець, на дві сторони обертаючись до всіх — пальцем до кождої.)*
Голі люди — рівна власть,
голий пан є людьми,
як він голий так як ми!
голі люди — рівний стан,
пан є люди — голий пан,
пан є люди — голий пан!
як всї люди голі є,
хто в них пана пізнає?
голі люди — люди є,
такі люди — братя є!

Хахол. (*в гóру рукою махнувши.)*
Ну, як голі стануть всї:
пан і хлоп — то рівні всї!

Козак. *(в гóру рукою, звернувши до себе долоню з виткнутим пальцем.)*
А тепер — який той пан,
той Паненко, був для нас?
чи він сам бє наш люд —
чи його гонить стан,
вища власть?...
(*рукою повівши по усїх.*)
та ви тут
видїли, як гнав той пан —
гнав Паненка бити вас!

Трет. салд. *(з заложеними руками в зад, махнувти головою.)*
Ну та так, що хто з нас...
пан кричить: в морду бить!
сам не бив би — мусить бить!

Козак. (*пальцем вказує на свою грудь.*)
А то серце не болить?!...

(підійшовши до сплячого офіцира, на його грудь пальцем вказуючи.)

А те серце не болить?
ой болить, — він терпить,
як він мусить люд наш бить!

(підіймає у гору руку з виткнутим пальцем.)

Царське є — те, що бє,
що терпить — наше є! —

(показує пальцем на сплячого офіцира.)

Він терпить — наш він є!
Хоч він пан, але тут

(показує на свою долоню.)

голий став, як весь люд —
не пізнати, що то пан,
голі всї — рівний стан!
пан є люди — голий пан!
Як він люд сам не бє,
як мав серце все для вас —
чи най в людї остає
тут, осьтут коло нас?

(пересуває зерном.)

чи най геть іде від нас?!

(пересуває назад зерном.)

Косоріз. Та він пан?

Козак. Вже не пан,
голий тут, як весь люд —
голі всї є — рівний стан,
чи він пан був, чи не пан.

Хахол. *(руку віткнувши в середину, проєктує.)*
Ну, як голий став він тут,
то приймім його між люд,
бо він серце мав для нас...

Трет. салд. Сам не бив, лиш на розка́з!

Козак. Ну, коли він сам не бє,
сам не бє, лиш на розказ —
най між людом остає,
добре? нї? *(питаючим зором до Хахола.)*

Хахол. Та добре, всї
рівні тут — бо голі всї!

Всї салд. Ну, та так, тут рівні всї!

Козак. Ну, візьмім його між нас —
тут, осьтут, він — голий пан,
то він з людом рівний стан —
коло него є Люденко,
я і ти, се ти!...
(показує на третого салдата.)

Третий салд. То я?!

Козак. *(без перерви, нїби перелетом.)*
Як тобі там на імя?

Трет. салд. Ну та я, Яким Нужденко!

Козак. *(показуючи на зерно і на пятого салдата.)*
Ну і він!

Трет. салд. Трохим Неволя!

Козак. *(посуває зерно і показує на шестого салдата)*
При нїм ти!

Шестий салд. Гриць Безполя!

Козак. *(посуває зерно і показує на семого салдата.)*
Ну і ти!

Семий салд. Йоан Штундарь!

Козак. *(посуває знов зерно і показує на осьмого салдата.)*
Ти також!

Осьмий салд. Павло Бродяр!

Козак. *(посуває зерно і показує на девятого салдата.)*
А се ти!

Девят. салд. Олекса Піп!

Козак. *(посуває зерно і показує на десятого салдата.)*
А тут ти!

Десят. салд. Микола Цїп!

Козак. *(посуває зерно і показує на одинайцятого салдата.)*
Ще і ти!

Один. салд. Петро Салдат!

Козак. *(посуває зерно і показує на дванайцятого салдата.)*
Ну тай ти!

Дван. салд. Василь Фабрика!

Козак. Разом гурма є велика!...
а всї л ю д и — рівні є! —
Ну, бо хто з них пізнає,
хто Люденко, хто Паненко;
хто Неволя, хто Безполя,
хто є Піп, а хто є Цїп,
хто Бродяр, а хто Штундарь,
всї рівня, всї г о л і є,
пана хто в них пізнає
г о л і люди — люди є,
т а к і л ю д и — братя є!

Хахол. *(вдарює себе пальцем в чоло, міркує.)*
Голі люди — люди є...
Правда, що хто бідний є,
то ще й другому дає!

Козак. Видите, який тут мир,
бо всї люди — л ю д и є,
тут як братя всї стоять!

Косоріз. То раз мир — Божий мир!...

Козак. *(пальцем вказує по долонї.)*
Ну тепер ще тих штирох —
перше гляпем на тих двох!...

Вони також голі є,
хто кого з них пізнає?!

Косоріз. То вже я десь і Хахол?!...

Козак. Так, то Косоріз Іван,
але се — то ясний пан!

Косоріз. Ха-ха-ха! то ясний пан
до Івана, що за пан?!

Безполя. Ясний пан і Іван?

Хахол. Що за пан?

Люденко. *(протискаючись вгурму.)* Де ясний пан?!

Козак. Ну пізнай котро Іван,
а котро той ясний пан
як оба тут голі є,
той терпить, а сей лиш бє!
То Іван, се — ясний пан,
що так нині гнав Паненка
розбивать до крови ніс
Косоріза і Люденка —
видиш то Косоріз?!
Хто-ж то є той ясний пан,
генерал сам від царя —
царь йому надав той стан —
ріже люди як зьвіря —
хто-ж він є?!

Офіцир. *(крізь сон тяжко.)* Ріже люд!...

Косоріз. *(одночасно.)*
Ясний пан наш Цареслав!

Козак. *(показує на офіцира.)*
Чули ви, що він казав,
Ріжелюд — його імя!
Сам Паненко офіцир
каже, що він Ріжелюд!
чоловік усе у снї
скаже правду без брехнї —
отже хто се є той пан?

Косоріз. Цареслав... *(замовчує.)*

Козак. Ріжелюд,
Ріжелюд — його імя!
Цареслав — то від царя
він титу́л такий дістав!
Той титул: Цареслав
цїлій гурмі царь надав,
цїлій гурмі тую честь
царь у купі надає —
всї мінїстри, ґенерали,
надпрокурори Синоду,
де попи позасїдали —
не один там архірей,
Оболенський губернатор
не один між ними є —
всїм їм русский імператор
такий гонір віддає!

Косоріз. *(скрикнувши з подиву.)*
Оболенський! а то гей,
та то кат був на весь люд
і він гонір ще дістав?!

Козак. *(до Косоріза.)*
Всїм таким панам, як сей
Оболенський, царь надав
той титул: Цареслав –
ще й на груди злотий хрест!
А за що їм царь се дав,
(до Йоана Штундаря.)
бо Христа чах і мах!
з серця вирвали — на хрест
плотських похотий й гріхів
а поставили божків,
а поставили в церква́х
на пре́стол ц а р я — і щож
нема правди, а є лож!
кривда бє людий тепер!
царь жиє, Христос умер!

Штундарь. Правда, нам Христос умер!

Хахол. Кривда бє нас, ну а щож
жити на землї не мож!

Козак. Кривда бє, чия-ж є
царське є, те що бє —
царська кривда, царський лад!
Ну, зміркуйте, хто наш кат,
(підіймає руку в гору з виткнутим пальцем.)
царське є, те що бє —
що терпить, людське є!
(змінивши тон голосу.)
Отже і той ясний пан
від царя дістав той стан,
де би різав дурно люд
то імя: Ріжелюд —
так як би припасував!
отже хто то зерно є?!

Косоріз. Ріжелюд наш Цареслав!

Козак. *(киває пальцем до усїх.)*
Уважайте добре тут —
Ріже люд наш Цареслав —
він є наш Цареслав,
бо царя нам вислављяв,
ну, а чий він Ріжелюд?...
царське є — те що бє,
що терпить — людське є —
хто-ж післав його аж тут?!

Пят. салд. Царь!

Штундарь. Та царь!

Всї. А вжеж, що царь!

Козак. Чий же є він Ріжелюд?!

Неволя. Царський...

Козак. Царський Ріжелюд
ріже люд, а чий то люд?!

наш люд ріже! — уважай!...
отже наш Цареслав
є лиш царський Ріжелюд,
бо він наш ріже люд!
Царське є — те що бє,
що терпить — наше є!
Ну, а тут він голий є,
хто його тут пізнає?!
Косоріз наш Іван,
Цареслав, ясний пан
рівні люди — рівний стан
тут як братя вже стоять!

Косоріз. (*здивований.*)
А то раз — рівний стан,
хлоп Іван і ясний пан
вже як братя там стоять!

Козак. Ну, а хочете ви так,
аби той ясний пан,
ясний пан: Цареслав,
що є царський Ріжелюд,
що він ріже бідний люд —
коло нас тут місце мав? —
хочете, кажіть менї,
Ріжелюда в нас, чи нї?

Неволя. Нї, не хочем, Ріжелюд,
пси пай ріже. а не люд!

Всї. Пси най ріже, а не люд!

Козак. (*пересуває зерно на кіпець середнього палця.*)
Ну то Косоріз ось тут
най іде до нас між люд,
а пан ясний Цареслав,
що є царський Ріжелюд...
ріже люд він — то пашол!
там на бік!...

Косоріз. Бодай пропав!

Козак. (*показує пальцем на долоню.*)
Ще два зерна — то Хахол!

Хахол. Я, ага!

Козак. А хто-ж є то...
хто з вас відгадає, хто?
Він такий нам лад завів,
він братів жене, синів
різати братів, батьків —
він дав Ріжелюда тут,
аби різав бідний люд!
Його є — те, що бє,
він нас бє — хто-ж він є?
Тут весь люд — хто-ж той зьвір?!

Офіцир. *(крізь сон придавленим голосом.)*
Той зьвір жене на гріх мене!

Козак. *(показує на офіцира.)*
Чуєте, він каже: зьвір —
сам Паненко офіцир
каже, що він зьвір — то вір!
Чоловік усе у снї
скаже правду без брехнї!
каже сам пан офіцир,
каже в снї — тому вір!...
Каже: він жене на гріх —
правду каже! Чи не гріх
різати братів, синів,
гнати військо на батьків? —
та то гріх, великий гріх!
На той гріх він гонить всїх —
то він зьвір, — дикий зьвір!
Хто-ж то є, хто прозрів
з вас усїх і зрозумів?...
хто з вас скаже нам, чиє
всьо те є, що нас бє?!

Косоріз. Царс... *(замовчує з переляку.)*

Козак. А видите, той звір
царь є, царь, бо він усїх
на великий гонить гріх:
різати людий своїх!...
і його всьо те є,
що болить нас і бє!
А погляньте на той бік:
ось він тут голий є —
хто царя в нїм пізнає?!
Царь такий сам чоловік,
як Хахол, що тутки спить
і нїхто його не бє,
що він просто не стоїть,
бо тут царь, сам царь лежить!

(*Салдати з виразом здивованя і переляку.*)

Так то, люди, правда є,
ви не витріщайте віч —
а ну, люди розберіть
тут хахола і царя —
подивіть ся ви на зад,
чий білїйший зад?!..

Салдати. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Козак. Видите, однакий зад —
ну, а гляньте на перед,
що вас в очи зараз бє,
протріть очи і дивіть:

(*протирає собі очи і дивить перед себе.*)

у царя душа як ніч,
у хахола — наче снїг;
на душі царя є кров
різаних людий усїх —
на душі хахола плач,
а як сьміх — гіркий то сьміх!

(*звертаєть ся до Хахола, сердечно.*)

Ну, Хахоле, сам побач,

чи до правди я дійшов!
Чого плачеш, та не плач!

(Хахол вибухає плачем.)

Люденко. Боже, Боже!

Штундар. *(киває головою).* Правда є!

Всї. *(чергою ріжними голосами.)*

Тó раз царь!

Козак. *(твердим потрясаючим голосом.)*

Той царь нас бє!

Косоріз. Жити людям не дає!

(Всї вибухають плачем.)

Козак. *(втихомиримо.)*

Ну, не плачте, подивіть:
білий царь наш чорний є;
чорний від плачу хахол
білий на душі як снїг,
як же походити їх?!
і Хахол і сам царь
тут як братя в снї лежать!
Що за братя вони є —
як той плаче, а той бє?!
Ну, чи хочете ви так,
аби зьвір той, що з усїх
точить кров, а чорний гріх
звалює на душу всїх —
хочете, аби він був
в нас і душу в гріх тягнув,
коло нас усїх сидїв —
хочете, скажіть менї,
зьвіра межи люд, чи нї?!

Косоріз. *(підіймаючи кулак у гору.)*

Нї, не хочем, коли зьвір,
най зьвірі бє, а не люд!

Всї салдати. *(чергою.)*

Най зьвірі бє, а не люд!

Козак. *(пересуває зерно на середину долоні.)*
Ну, то йде Хахол наш тут,
бо він плаче за свій люд,
(пересуває останнє зерно на кінець середнього пальця.)
а на бік від нас той царь,
бо він зьвір, що чорний гріх
звалює на душу всїх!
Зьвір він — то пашол! осьтут,
де його є Ріжелюд!
(показує усїм долоню.)
Ну і видите, тут всї
люди, всї, що не їдять,
і не пють і всьо терплять —
(показує пальцем там то сям.)
тут всї люди, цїлий люд!
ну, а тут — сесї змії,
що їдять і пьють і бють,
людям жити не дають!
Тут є люд — там змії:
царь і парський Ріжелюд —
вас є тілько, кілько-ж їх,
що ви боїте ся їх?!
(наставляє усїм до очий долоню.)
подивіть ся — та то сьміх,
аби ви боялись їх!
Ви всї боїте ся іх?
(прошибає їх докірливим зором.)
а на душу брати гріх,
забивать людий своїх
ви не боїте ся?! — гріх
маєте, великий гріх!..
подивіть ся, кілько їх —
і ви боїте ся їх?!

Косоріз. Нї, я... все одно менї!...

Козак. Ну, а ви всї боїтесь,
боїте ся, ви чи нї?

рознесем їх на прах,
як ми всї по касарнях,
як ми всї і люд увесь
скажем раз собі: ми люд,
. . . ! . . . . . !! нас більше тут!

Всї салд. *(чергою викликують з запалом.)*
. . . ! . . . . . !! нас більше тут!

Козак. Ану, гей візміть но їх!
гоп! усї — дивіть ся, що:
(підкидає долонею зерна, підносять ся в гóру.)
Косоріз косу піднїс
Цїп за цїп, Салдат баґнет,
Неволя ніж, пістоль Козак —
всї за ними на бенкет:
Гурра гоп! пігнали так,
ну і що? — той звір на люд,
Царь і царський Ріжелюд:
(знов підкидає долонею.)
Кві, кві, кві! — на землю геп! —
(два зерна падуть на землю.)
засьміяв ся вольний степ!

Салдати. Ха-ха-ха, ха-ха-ха!

Козак. А ви що? дивіть ся, що —
як не стало тих катів,
рівні люди — більш нїщо!
Ну, а хто з вас більше хтїв?!...
А чому всї рівні є?
бо всї голі, правда є! —
голі люди рівні є,
хто кого з них пізнає?
голі люди — люди є,
такі люди — братя є!
Аби з сьвічкою шукав,
то таки би не пізнав —
хто з них унтер'офіцир,
хто хахол, хто офіцир,
хто є хлоп, а хто є пан,

рівні люди — рівний стан,
мир хрещений, Божий мир
всї як братя, люди всї!

Косоріз. *(з одушевленєм.)*

А то раз блиснув мир:
всї як братя, рівні всї —
люди всї, хрещений мир!

Штундарь. Блиснув мир Божий знов —
Правда є і любов!

Козак. Блиснув мир, гей зоря,
як ми стратили царя —
всї, як братя, всї рівня!
всї рівня, бо голі є,
пана хто в них пізнає?
голі люди — люди є,
такі люди — братя є!
А у Бога в небі, як?

(показує на небо.)

сам я видїв, що там так:
рівні всї, добрі всї —
а чому? — бо голі всї,
бо нїхто там не занїс
золота, ні землї -
кождий лиш там принїс
ясну правду на чолї!
голий сам як сьвятий,
а у Бога золотий! —

(підносить руку в гóру з виткнутим пальцем, урочисто.)

Голий мир — Божий мир!!
Будьмо голі, я назад
заведем Божий лад!
Як то голі?! — що значить?
Всїх людий розберім,
розберім і досить!
Ну, а що-ж воно значить?
Цїлу землю відберім
і між себе не дїлїм —

кождий голий стане з нас!
Будьмо голі — а назад
заведем Божий лад!
Голий мир — Божий мир!
Ну, а як се уложить?
ми-ж не в небі — голим так
жити на земли ніяк,
духом чей не будем жить!
Поміркуймо всьо ще раз:
Всїх людий розберім,
цїлу землю відберім,
а що зробим — те зберім
і до купи всьо зложім!
Правда каже: „тут я є:
всьо є всїх — не твоє!
тре тобі що, то візьми,
а не тре — будь людьми:
будь не „я!“ але „Ми!“
Правда, братя, каже так,
ну, а правда то наш знак!
Будьмо ми всї людьми —
кождий з нас буде мав
тілько все, аби жив,
вольний сам, рівний всїм.
Кождий з нас буде мав
рівну вартість, а свій шлях.
Кождий по шляху своїм
буде йти, куди його
тягне серце, пхає ум!
Всїх шляхів єдина цїль:
дати рай, відняти біль!
Кождий з радістю в очах
щось доложить зі свого́:
з камнїв рук, чи з сьвітла дум —
а поставим сонця храм,
що потїшить душу нам!...
Кождий з нас буде мав
тілько все, аби жив,

що до неба би узяв,
але й на земли лишив!

Люденко. Правда се, діло се,
що і добре для усїх —
то й до неба занесе
і оставить на земли!
Кривду має Бог за гріх,
ну і люди прокляли!

Козак. *(підіймає руку з виткнутим пальцем в гору, урочисто.)*
Всїх людий розберім,
цїлу землю відберім,
нашу працю всю зберім
і до купи всьо зложім —
заведем так назад
наш козацький, Божий лад! —
так утворим на кінець
вколо: золотий вінець —
той вінець: то наше царство,
вольне, людське господарство.
Воно каже: „тут я є:
всьо є всїх, не твоє!
тре тобі що, то візьми,
а не тре — будь людьми,
будь не „я!“ але „Ми!“
А той золотий вінець
назвім: Вольна Україна
і на тім кінець!

Косоріз. *(з одушевленєм.)*
Ось вінець на кінець —
то́ раз золотий вінець!
Вольна Україна:
золотий вінець!

Козак. Гей наш золотий вінець:
Вольна Україна,
Многая лїта!

Косоріз. Вольна Україна,
многая лїта!

Салдати. Вольна Україна,
многая лїта!

Козак. Україна, наша Мати,
многая лїта!

Всї салдати. Україна, наша Мати
многая лїта!

Козак. Ну, тепер ви заберіть
тії зерна, що Бог дав,
і всїм людям покажіть —
так їм очи отворіть,
аби лад такий настав!
Хто з вас візьме?!

Косоріз. Я!

Всї салдати. Ми всї!

Козак. Ну в хустинку завинїть,

(Косоріз шукає по кишенях, Хахол подає йому свою хустину.)

а зміїв тих піднесїть
тай осібно завяжіть,
аби Зьвір і Ріжелюд
не вмішав ся поміж люд!...

(віддає Косорізови сей завязує в хустину зерна, відтак підіймає і два зерна з землї і завязує у другий Гудз.)

(по хвилї.) А я мушу в го́ру знов —
чую в серцю Божий зов!
Попращаю вас тепер —
ну, Люденко будь здоров,
не гризи ся, що я вмер,
я не вмер там, а воскрес —
я вас виджу всїх з небес!
Дай вам Боже, аби раз
вже воскрес тут кождий з вас,
аби цїлий люд воскрес,
а царь-нелюд бодай щез!

(Всї салдати плачуть. Козак з Люденком, що закрив очи рукою, узяв ся за за руку.)

Козак. Дух мій буде все над вами,
як зазулька, вилїтать,
чи у бою, чи в спокою
буде голос мій кувать!
Линьте, братя, в край забутий
сьпів мій Божий рознесїть,
очи вмийте, уха справте,
мир хрещений побудїть!
І вставайте, — а над вами,
дух мій буде соловій —
як заблисне край веселий,
там я буду мав спокій!

(показує на небеса, відтак цїлуеть ся чергою з усїми.)

Косоріз. Будь здоров!

Хахол. Будь здоров!

Всї салдати. Будь здоров! Будь здоров!

Офіцир зривається ся. Всї поривають за баґнети і стають. З лївого боку вбігає Вона. Козак гей остовпів.

Вона. Ти тут? Менї взяли в печері воду там,
забула я! русалка чей поможе нам!...

Офіцир. *(рівночасно.)*
Се що?! Вона, ану скувать!

Вона. О дїти, дїти, Матїр ви скувать?...

Козак. *(що за Косорізом стоїть.)*
Чуєте, то наша Мати!

Офіцир. Скувать безумную, чого? ви що?!

Всї стоять, блїді як стїна. Косоріз підносить блискавично ружє і випалює. Офіцир валить ся на землю, затиснувши груди. З лївого боку чути: гей вітер шумить а земля дудонить, з правого свист. Всї як поражені, блїді як смерть.

Козак. Не лякайтесь, правда в нас
нас є більше, всї ми враз!...
Будьмо ми раз людьми!
То є Мати, наша Мати!!
Ми за Неї мусим стати!

Бог за нами, будьмо: Ми!
Правда з нами, я при вас,
дух воскресний із небес!
Будьмо ми раз людьми —
Нелюд най здиха' як пес!!

Бродяр. Хтось свистав, братя, гей
тре сховати трупа десь —
у провал там киньмо сей
бо, до дїтька, донесесь!

(Салдати всї крім Косоріза хапають офіцира і кидають з горба в провал між очерети.)

Козак. *(до них вибігаючи на середину.)*
Ну то що, що дїтько вчув,
так зробім, аби не був —
дїтько серед нас!
куля чей не відібєсь —
як між люди приженесь
паль! його сейчас!....

Ледво злїзли салдати з горба з правого боку зараз попри них вганяєть ся панок: Шпіон, за ним Цареслав. З лївого земля гуде а шум росте.

Шпіон. Єго Превосходїтєльство,
я чув тут стріл, щось ті хахли
стріляли — бунт, чи щось!

Цареслав. Ага́, собаки, що ви? що?!
бунтовщики, хто стрілив з вас?
Хто з вас, хахли?... Ви мовчите?!!
Чого? а де ваш офіцир?!

Козак. Паль! його! — ну чого?!

Бродяр. Та він пішов кудись, а нам
казав приставити Її,

(показує на Неї, Цареслав, що Її не бачив, жахнув ся.)

казав, що буде ждав нас там
за містом край порохівнї!
А курок хтось менї піднїс —
я взяв ружо́, а курок тріс!

Цареслав. Чогож мовчиш, дурний хахол,
як я питаю, дай отвіт!...
Скувать менї сейчас Її,
сейчас! чого-ж ви стоїте?
сейчас, собаки, що-ж то є?!

(салдати отягають ся.)

Козак. Будьмо ми раз людьми,
Ріжелюд, він ріже люд,
бий, мордуй, нас більше тут!

Цареслав. Собаки, подивіть, хто я!!

(розгортає перевіс і наставляє грудь з ордерами та золотими хрестами — показує на Неї.)

Сейчас менї скувать Її,
а нї — повішу вас усїх!..
сейчас скувать Її, кажу!

(Салдати подають ся до Неї — Голос Її здержує їх.)

Вона. *(могучим голосом, з палаючим зором, блїда як смерть.)*
Мене не сьмієш! Мати, Мати я!
народ за мною, мілїони мас!!
Не сьмієш! ну стрібуй!! А мій народ?!
Могили всї отворять ся сейчас!
Богдан, народ!!.. Ти знаєш, хто є Я?!!

(Вона стоїть гордо, опромінена фосфоричним сьвітлом.)

З лївого боку загремів могучий голос труби. У повітру шум, вітер, дзенкає шабель, а земля аж трясеть ся, так гуде! Днїпро заклекотїв, зірвав ся, дивить ся — реве як скажений. Цареслав зблїд. Шпіон поглянув в лївий бік і втїк наляканий у правий бік.

Цареслав. *(до салдатів.)*
Пашол, наказу мого ждать
на стійцї, ну, пашол туди!

(всї салдати йдуть в правий бік і щезають зі сцени, остає Козак.)

Цареслав. Чого-ж, хахол, стоїш?! Пашол!
ти той бунтовщик, я тобі!...

Козак. Не пашол той хахол!
той хахол куля є,
влїзла в ваш патронта́ш —
куля є, аж забє!...

Що за куля, подивись:
куля слова на тепер,
куля дїла на колись —
з тої кулї дїтько вмер!

Розгортає плащ, вискакує — Сьміхунчук. Цареслав відступає скоро в правий бік. З правої сторони в'їзджає на спіненім кони **Дух Богдана** в червонім жупанї, в золотистій шапцї з перами. Через плече перевішений червоний, горносталями підбитий плащ. В правій руцї меч, в лївій золота труба. Стає опроміннений місячним фосфоричним осьвітленєм.

Дух Богдана. *(до Сьміхунчинка.)*
Де вінець? я трублю вже четвертий раз,
дав гасло до борби, іди, нехай сейчас...
там вибухне народ, розприснесь в туманах —
сейчас вінець-зоря най блисне понад шлях!!

Сьміхунчик.
Ти завчасно налетїв —
на орлів і слимаків!
Слимакам відняло слух,
а орлам відняло зір —
всї зірвали ся на дух:
леди повалити з гір!
а не мають в собі сил:
хто без віч, а хто без крил!
Та Палїй понїс їм зов —
а той зов зоветь ся: гов!

Богдан задержуєть ся коло горба обертаєть ся з конем на північ. Навальна музика филь днїпрових. На сцену валить ся тьма духів козацьких з шаблями в руках. Сотники полковники, рядівцї в синіх, жовтих, червоних, зелених жупанах так, що виднїє за ними тьма голов закритих кулїсами тїл. Всьо обсипане місячним промінєм.

Голоси.
Станув, станув батько наш!
Де?! Аво! Онде!!
Станув, станув, батько вже!

І козак з товпи. Чого трубиш?!

2 козак з товпи. Чого кличеш?

3 козак з товпи. Чого в гробах будиш нас?!

1 козак з товпи. Чого собі, батьку, зичиш?!

4 козак з товпи. В гробах провертаєш нас!

2 козак з товпи. Я могилу провернув,
як твій голос тільки вчув!

5 козак з товпи. Я аж голову розбив,
ледво камінь відвалив!

6 козак з товпи. Я ляхів у гробі мав,
кождий лях мене тримав —
я всїм пики постовкав!!

(Сьміх серед товпи.)

Нараз з під могили чути шум — всї стали тихо. Що се шумить, що степ дрожать, могила трясеть ся! Чути:

Баумм! баумм!... Баумм! баумм!... Баумм! баумм!...

То ударив Вічевий дзвін могил, а відгомін іде по степу, як филя. Земля филює, стогне, розпукає, хто почує, най встає, могилу розбиває.

Буря йде, дзвін гуде, аж по Сян і Кавказ дзвін великий кличе — до могил вдарив дзвін; Грім гуде, на віче! — в степ іде відгомін аж по Сян і Кавказ: Віче, віче, віче!

Дух Богдана. *(на кони, могучим голосом.)*
Чи чуєте, Вічевий дзвін могил гуде!
Ідїть і виходїть сейчас, бо грім на вас!
Народ готов стоїть, чекає, сьвітла жде!
Кажіть Мазепі, аби нїс вінець сюди сейчас,
вінець, зорю народу, бо навала йде!
Я ждав так довго, ждав, глядїв на шлях:
народ по селах встав і очи видивля' —
та всюди тьма важка, аж ваготить земля,
нема зорі, зорі в тих чорних туманах!
Кажіть, най громами запалюють зорю!
Підéмо всї ураз на прю, кроваву прю —
мечі у гору знов, най рознесуть на прах
московського царя і всїх панів ляхів!
Мечі у гору знов, най блискає з мечів!!

(Богдан підносить меч. Козаки підносять мечі в гору серед дзенькоту.)

1 козак з товпи. Най блискає катам на страх!
на прах ляхів, царя на прах!!

Товпа. На прах, на прах! катам на страх!!

6 козак з товпи. На прах царя, ляхів на прах!
бо царь збрехав, а лях все лях!

Товпа. На прах царя, а лях все лях!
Нас більше тут, побєм на прах!

5 козак з товпи. Царь душу бє, а серце лях!

3 козак з товпи. На прах царя — ляхам на страх!

Товпа. Ляхів на прах, царя на прах!!!

Виходять зі сцени в зад серед дзенкоту шабель та отсих окликів. Богдан очима звернений до козаків стоїть на кони на середині, Сьміхунчик перед ним з боку. Вона край горба.

Дух Богдана. А де-ж Вона?!

Сьміхунчик. Хто?

Дух Богдана. Мати Україна.

Сьміхунчик. Ти-ж не знаєш, де продав?!

Дух Богдана. Ого! продав, продав Її, продав!
На мене всї, усї змовляють ся
і кождий в серце ніж менї би пхав —
усюди чую голос той проклятий!
В Днїпрі всї филї спінені шумлять
і те саме ревуть, питають ся:
„Де Мати Україна? — ти продав?!“
Де-б я не крив ся, де-б я не втїкав,
за мною всюди голос той жене,
всї те саме питають ся мене!...
У лузї лози гнуть ся шепотять,
у полї кожда травка мерехтить,
у лїсї кожде листє шелестить,
роса паде і склить ся і тремтить —
усюди чути голос той проклятий:
продав її, продав! А де-ж я знав,

що православний царь так буде розпинав
сестру свою по вірі — де-ж я знав?!
Кому-ж я мав Її тоді віддати?
Турчин, невіра, бісурман завзятий —
лях-єзуїт їй душу виривав,
а дїти бив, смолою обливав,
живцем палив, сьвічки собі робив,
на бенкетї унії... Тільки царь

Сьміхунчик. Тільки царь ждав на дар!

Дух Богдана. *(безпроривно.)*
не мав ще рук обризканих кервою,
був православний, як і наша Мати,
міг сотворити рай Її зі мною
міг помогти менї, я був слабий...

Сьміхунчик. Ти слабий був — він лїкарь,
а за те, що він дав лїк,
хоч той лїк тебе попік —
Матїр дав ти в гонорар!

Дух Богдана. *(через хвилю.)*
Що міг я сам, то Матері зробив,
розпусти ляцьке царство повалив
і рай спустив на нещасливий край —
глядїв вперед, хто стане враз зі мною.

Сьміхунчик. А не взад, хто за тобою.

Дух Богдана. *(безпроривно.)*
і рай Її злелїє золотий,
а білий царь удержать міг той рай —
та рай у пекло замінив страшне!

Сьміхунчик. Чах! і мах! пекло в рай! —
наш Богдан за скоро біг:
там де чах! там мах! не міг —
чах! пустив в великий страх!
мах! розбивсь на вітраках,
що зовуть ся: круть! і верть!
Круть! і верть! в пекло край! —
царь Петро поволї йшов,

де не круть, там верть! найшов:
круть! кістками змела путь! —
верть! зробила волї смерть!
дурно був чах! Твій і мах!

Дух Богдана. О Мати, Мати, чуєш голос мій?
Я хтїв для Тебе сотворити рай,
а пекло сотворив, віддавши під царя...
Прости менї, що винен, Мамо, я?
Я душу був би дав, та я не ворог Твій —
О Мати, Мати, вислухай мене!

Вона. Чого ти хочеш?

Дух Богдана. (*обертаєть ся до Неї*).
День і ніч блукаю
і день і ніч з коня зіступаю,
бо не прийма' нї небо нї земля
мойого тїла, горло менї схне,
вода всиха' від спеклих уст моїх!...
Земля палить ся, де поступлю крок,
палає сїрка по моїх слїдах!
Лиш на кони степами пробігаю
і трублю дармо серед тих пусток,
бо голос мій ламаєсь по лїсах...
Коли-ж, коли-ж я Мати буду міг
спочинути?!

Вона. Я вже тобі казала,
що Дух Богдана доти не спочине,
доки народ зі сну ся не прокине,
не кинеть ся на ката і оков не скине —
а доти не потахне та борба
пок' не осягне того всього люд,
чого сподївав ся, йдучи за Богданом!...
Богдане, не бій ся, не даремний труд
поборе море в боротьбі з вульканом!

Дух Богдана. Оох, коли настане час той Нене?...
я трублю, та не чують всї мене!...
Мій люд почув, збудив ся, встав, іде,

аж степ гуде, так щож... Над ним гуде
зловіщий грім, а чорна тьма
йому знов сонце ясне заступає,
Див пав на землю, ніч глуха, нїма
так стогне, стогне!... Я бою ся знов,
аби на манівці люд не пішов,
аби він не розприс ся в туманах!...
Хоч вийдеш Ти вкінцї на чорний шлях,
а той вінець, як сонце засияє —
то все-ж той люд, що в тьмі так довгий час
плазує, сьвітла може не пізнає!...
Хто зна', чи вийде сам той люд на шлях,
чи він упаде нинї, чи поборе?!
чи не розприснеть ся на дрібен пил
і знов його кати ті закатують —
на довгий час, на довгий бракне крил
а може і сконає у тюрмі!...
Менї чогось так тяжко, дуже тяжко
я чую горе понад людом, горе!...
Не знаю, чей мене се обмине —
над людом горе вітром прожене!...
Та ба, хто шлях покаже, моя пташко?!
Ті, що його вели би до борби,
немов оглухли! слухають — не чують,
не чують Богданової труби!...
А вчують — не послухають мене —
утратили велике серце, Нене!...
Проклятий той, що будить карли в тьмі
провадити слїпого великана
щоб відвалив скалу!... О Нене, Нене,
здійми, здійми ти те прокляттє з мене!
Боять ся карли сплячого титана,
лякають ся, що він скалу розкрушить,
але і їх відломами придушить,
коли відкриє скарби під скалою!...
Здійми прокляттє! — Дух мій за Тобою
все буде, Мати, та позволь спочить
менї без муки на шматку землї!...

Колись я мав широкий степ, як море,
від Дону по Карпати у руках —
а нині пядь землі менї досить!...
Дай вольну пядь землї, що не палить
мене! — цїла земля, від Сяну по Кавказ
мене відтручує, палить, горить
та димом бухає — бо на чолї
Твоє прокляттє ношу! Горе, горе
менї! — дай Мати вольну пядь землї,
маленьку пядь землї на тих степах —
де я був царь колись і ними тряс!...
Який тепер я царь? — тепер, тепер
я царь коня, що рже по пустарах,
царь голосу, що трубить по лїсах,
віками трубить — гори, круті гори
потряс розтрошив, повалив, роздер —
а серць не побудив єще зі сну!...
Хто зна', коли побуджу і засну,
коли спочину раз на тій земли —
а нині, нині ступлю де коли,
мій слїд розпукнеть ся і буха' дим,
а в димі — Боже, Боже, Боже, не пали
душі менї тим явищем страшним!...
О Нене, Нене, зжаль ся надімною,
спокою дай менї, на день спокою...
дай, Мати, вольну пядь землї менї,
бодай на час, зак' блисне Твій вінець!
Нехай спочину хвилю хоч у снї —
а встану знов і за Твоїм вінцем
проверну круті гори тим мечем!

Вона. Чекай, тій муцї буде вже кінець,
як блисне лиш мій золотий вінець,
я йду до них, аби несли вже раз
вінець менї, я твій спокій сейчас!

(Вона іде на горб і дивить ся в провал.)

Ах, труп лежить!

Дух Богдана. А хто-ж то трупом пав?

Сьміхунчик. Як звичайно, впала та
середина золота —
і тепер мій шепче дух,
що звалить ся звала мух
нині лиш на мéртву ту
середину золоту —
мушу спрятати її,
аби блиснув Твій вінець.

(Скаче в провал і кидає трупа в Дніпро.)

Вона іде в підземну печеру — за хвилю виходить з під землї Кальнишевський, за ним Сьміхунчик.

Кальнишевський. (*на горбі.*)
Богдане, дзвін великий залунав,
до всїх могил, та всїх не поскликав —
з'явились хмара вольних козаків,
коли вема нїкого з мужиків —
нї вольних, нї невольних межи нами!..
Що віче наше, що цїла борба,
як ми не підем разом з мужиками?!
Та-ж побудила всїх твоя труба —
чому-ж вони не йдуть тепер за нами?
Хиба могили їх не потряслись,
хиба вони єще не піднялись
за наш вінець, за нашу Україну?!
Руїну се віщує, навісну руїну —
як маси ті за нами не підуть!
Труби на них, труби, ще раз труби —
чей піднесуть ся раз і піднесуть
Україну озорену вінцем
тай повалять ся за Її мечем
за нами до навальної борби!

Дух Богдана.
Га жертви конче треба ще, іди
і задзвони у дзвін могил ще раз --
а мужики являть ся там сей час!
Ой не трубою мертвих мужиків
з могил я кличу, викличу сюди —

а димом, димом зі своїх слїдів!!
Най буде так, що жертви конче тут,
Та чей останнїй раз!... — Чей за той час
за час той я засну, як цїлий люд
збереть ся там на вічу коло вас!...
Іди і стань, дзвони в великий дзвін —
нехай від Сяну по Кавказ гуде
великий дзвін, великий відгомін:
„На віче! грім гуде! — то буря йде!!“

Кальнишевській.
Сейчас іду, та не задзвоню я
сейчас! — ти знаєш кілько треба сил,
щоб серце трунула рука чия —
те серце, що ударить в дзвін могил!

(*щезає під землею.*)

Сьміхуньчик. (*виступає ізза горба над провалом, зсхибнувшись, блискавично хапаєть ся за моріг і паде.*)
Ой зсуваєть ся нога:
мало я в провал не впав
через трупа того знов! —
Се значить: паде вага —
Кальниш тягарець додав!
там і тут запахла кров!

Богдан зіступає з коня і ступає по земли до горба. По слїдах його блимають синї огники, а потім димить ся. На лицю Богдана видно страшенний біль і розпуку. Сьміхунчик зіскакує з горба і припинає його коня до верби, гласкаючи його.

Сьміхунчик. (*до коня.*)
Пан твій трубить по лїсах,
ти іржеш по пустарах,
Вона кличе по степах,
я сьмію ся серед скал —
всї поплатний маєм фах,
в слимаках будить запа́л!

(*З Днїпра серед сріблистих филь виринають русалки.*)

Сьміхунчик. Три богиньки пізнаю!
Як мій Парисовий суд

в очеретах смакував? —
ябка нї одній не дав,
не попав за ябко в блуд,
як Ада́м колись в раю!

Чорняв. рус. Ми гнїваєм ся всї ураз —
чого ти втїк тодї від нас?!

Сьміхунчик. Евин гнїв — то є снїг!
прийде час, припече́ —
поцїлуй гнїв той раз,
снїг пропав, мов на сьміх,
кличе гнїв той сейчас:
„Ану ще! ану ще!“

Чорняв. рус. Стрібуй, почуєш поцїлуй!

Сьміхунчик. Ну, оввa, що за страх,
бух! і ти в раменах!
(*лапає її і цїлує.*)

Чорняв. рус. Ха ха ха! не цїлуй!
чого ти втїк тодї в обрій,
Сьміхунчику коханий мій!
(*цїлує його.*)

Біляв. рус. То так? а слово де твоє?!

Чорняв. рус. Та то не я, він сам мене...

Сьміхунчик. Ну й тебе се не мине:

Біляв. рус. О нї, я нї! го, я не з тих,
що слово ломлять все своє!...
(*він лапає її за стан.*)

Сьміхунчик. Пчих! диви ся на мій пчих!
(*цїлує її.*)

Біляв. рус. Ой ти, пустинчику, твій сьміх
мене убє, бігме, колись!...
(*цїлує його.*)

Сьміхунчик. (*до русяв.*)
Ну хоч ти будь як скала —
гнїв твій буде бурий рись!

Русяв. рус. О, не скали ся, не скались,
бо кров з-під скалки потече!
я не така вже, як була —
а ти мене не знаєш ще!

Сьміхунчик. Го го го! від чого
ти моя, а я твій!
будь здорова, скарбе мій,
в го́ру я лечу як стій!
Там русалка ясних зір,
чей заступить ті уста,
звідки заздрість бє пуста!
будь здорова, вір, не вір —
я не твій, а ясних зір!
(бере її за руку, мов пращаєть ся.)
А тепер, менї повір —
думка там моя пішла,
де русалка ясних зір
твою мушлю понесла —
в нїй надія є цїла!

Русяв. рус. Ти мій, ти мій, а я твоя,
ти мій, ти радосте моя,
не йди до неї! згину я!
(паде йому на груди, раменами обгортаючи.)

Сьміхунчик. Ха-ха-ха! де скала?
присла, щезла, прилягла!
рись змінив ся в мотиля,
руки оплелись, як вуж,
як вуж бо́а — бій ся Бога,
та задусиш, як теля —
вирвати ся анї руш!...

Русяв. рус. А де-ж ти був, куди лїтав,
чи не до неї ти помчав?!
Скажи менї, чи так, чи нї,
бо серце розпука', менї!

Сьміхунчик. Я лїтав у царський полк,
але камінь мене стовк —

я утратив ясний толк,
де ягня є, а де вовк!

Русяв. рус. Чому-ж ти втїк від мене там,
та я житє тобі віддам —
для тебе всьо, для тебе я...
ти мій, та жалосте моя!

Сьміхунчик. Ну, трагічний сентімент! —
сьмій ся, серце, в сей момент,
як сьмію ся ясно я,
бо душа цїла моя
збігла ся у зерня перцю
тай підскакує у серцю —
скікне там попід ребро
(*показує на Днїпро.*)
тай поперчить ся Днїпро —
всї гетьмани впадуть в страх,
впадуть — а вінець на прах!!

Чорняв. рус. *(тяне його від русявої.)*
А знаєш що, Сьміхунчику?
ходи сюди, пустунчику,
а розкажу тобі я щось —
що у гетьманів піднялóсь!

Сьміхунчик. Що таке, малпочко?!
(*звертаєть ся до неї).*

Чорн. рус. А дзвін такий там загудїв,
а так гудів, аж степ шумів —
а потім у печері тій,
що під степами розляглась,
підняв ся шум такий як стій
і гамірня така якась!
Я там бояла ся іти,
та видїла, як там ішли
ті козаки, що тут були,
вони такі вусаті страх —
се ті, що гнали по степах
давно колись... а чув се ти?!...

Русяв. рус. Овва, то розказала страх —
дітвак в думках, вітрак в словах!

Біляв. рус. А ти не видїла вінця?!
Е, було бути до кінця —
Мазепа нїс, усї несли...
Я думала, що то зняли
гетьмани сонце і несуть —
так ясність била з нього там,
що я не вірила очам!
Де золото таке взяли? —
та іскри в нїм за очи рвуть!

Чорняв. рус. Та де? о шкода ну, і що-ж?...

Русяв. рус. Розказуй же те „щось“ — нехай
він чує щось, а не питай!

Біляв. рус. Та потім, я пішла також!
ага, ще меч там понесли
такий червоний, як огень!

Русяв. рус. Ви тілько бачили лишень,
а видите, я там була,
я в середину там пішла!
Там Гордієнко меч підняв
і як промовив кілька слів
то блисло тисячо мечів —
де тисячо? — велика тьма
і лїку тим мечам нема!
А як у го́ру піднялись,
мов блискавиці понеслись;
а ясно там було, як в день,
бо той вінець, ген, ген сияв,
далеко в тій печері десь —
а всюди тьма голов лишень!
А оклик з уст усїх лунав,
аж задрожав десь степ увесь:
„На прах царя, ляхів на прах!“
Ех, як люблю я тоє страх...

Чорняв. рус. (*мов наполохана, показує пальцем.*)
То що за кінь? — не вздріла я,
а дим, то що? горить земля?!

Сьміхунчик. Пегаз той — то кінь Богдана,
а той дим — то слїд Богдана,
а той дух — то тїнь Богдана,
а труба — то сьвіт Вогдана!

Чорняв. рус. То Хмель Богдан, що бив Ляхів?!

Сьміхунчик. Той, що сам себе не взрів!

Богдан стоїть понурений в задумі, задивлений непорушно в дим своїх слїдів. Всї три русалки сьпівають дзвінкими голосами жіночими слїдуючу мельодийну пісню. Шумна музика филь днїпрових.

Сьпів русалок до Богдана.

Ой чи той то Хмель, чи не той то Хмель,
що на пики вив ся;
ой чи той то Хмель, чи не той то Хмель,
що з ляхами бив ся,

Ломив тики хмель, ломив тики хмель
тай з тик похилив ся;
побив Польщу Хмель, побив Польщу Хмель
тай сам зажурив ся.

Похилив ся хмель, похилив ся хмель,
осики вчіпив ся;
зажурив ся Хмель, зажурив ся Хмель,
з царем подружив ся.

Вянув в тїни хмель, вянув в тїни хмель
тай вже розцвив ся;
гнув ся Москві Хмель, гнув ся Москві Хмель,
волї не добив ся.

Музика филь у Днїпрі уриває ся разом зі сьпівом. Зі слїдів Богдана димить ся на сценї, так що дим залягає передній беріг і валить ся навкруги Богдана, закриваючи постати здивованих русалок. Сьміхуньчик, узрівши слїдующе явище закриває собі лице. Серед диму виринають тїнь мужика у білій сорочці, поплямленій кервою і звертаєть ся до Богдана. Тихо, хоч маком сій...

Перша тінь. *(осьвітлена місячним сьвітлом.)*

Мою маму Турок взяв...
ти, Богдане, дозвіл дав,
Турок їхав на конині
тай вів маму по тернині,
кровю слїдки заливав —
а я мами не давав...
Мене турок порубав,
маму у полон пігнав,
а мене у пень рубав,
від Богдана дозвіл мав,
порубав, порубав!.,.

З диму вириває друга тїнь: Мужик в сорочці кервою обризканій на передї, осьвітлений зеленим сьвітлом.

Друга тінь. *(показує на Богдана.)*

Де Богдан? — то Богдан?
змий ту кров з її ран! —
ти її запродав,
мою дочку запродав,
мою дочку, мою Галю
бісурманови продав!
Турок з хати її взяв,
взяв у мажу — я не дав,
я не дав, зарубав...
Батько дóчку зарубав,
своє сонце, свою кралю
рідний батько зарубав!...
а води не найшов,
що би змила тую кров,
змий ту кров, змий ту кров!...

(показує плями крови з переду.)

З диму виринає третя тїнь: Мужик блїдий на лицю, блїдий аж посинїв — при зеленім осьвітленю.

Третя тїнь.

Мене жид отруїв,
у горівцї отруїв
я ключів не давав...
Ой Богдане, батьку наш,

де-ж ти вигнав всїх жидів?
Пан назад на свій лад
церкву жидови віддав!..
Чи ти чуєш? — я не дав,
я не дав йому ключів,
я не міг, менї встид,
песя віра, підлий жид
аби церкву нашу мав...
Я народ бунтував,
а він мене отруїв,
як ту муху отруїв!...

З диму виринає четверта тїнь: Мужик цїлий обкиптїлий, аж чорний в фосфоричнім осьвітленю.

Четверта тїнь. А мене не поганин,
ані жид, нї турчин
тільки пан, тілько лях
там до сосни привязав,
так смолою обілляв,
я був сьвічка, я палав.
Ой Богдане коб ти знав,
я палав, я палав!
чи ти чуєш? я палав!

З диму виринає пята тїнь: Мужик в сорочцї в лонї обкервавленій стає під місячним осьвітленєм.

Пята тїнь. Ой Богдане, чуєш ти,
я не хтїв на паньске йти —
тай на паль мене лях,
вбив на паль, як цьвях!
Чи то правда, що ти дав,
нас назад запродав?!
Ой Богдане, чи не жаль,
вбив на паль, вбив на паль!

З диму виринає шеста тїнь: Мужик, котрого обшивка і спина обризкана кервою, стає під зеленим осьвітленєм.

Шеста тїнь. А менї ані пан,
ані турчин, ані лях,

тільки батько наш Богдан
стяти голову казав. —
Я стояв за людьми:
вольні всї — вольні ми,
проч пани!... А Богдан
стяти голову казав!
А я сїм синів мав,
всї у битвах потеряв,
а він стяв, а він стяв
голову менї...

З диму виринає сема тїнь: Мужик обмузаний болотом, як з багна стає в зеленім блеску.

Сема тїнь. Дїду, дїду, що то стяв -
коб я смерть був вашу мав,
а я жив — тай не жив,
я живцем в болотї гнив,
я фортецу будував,
бо мене царь гонив...
Йому батько наш Богдан
волю дав... нас продав,
нашу волю запродав!...

З диму виринає осьма тїнь: Мужик припорошений снїгом, що мерехтить в місячнім сьвітлї, все трясеть ся.

Осьма тїнь. А я змерз, дуже змерз,
та за теє мерзну я,
що спеклась дочка моя!
Царський дука менї взяв,
єдиницю мою взяв,
менї дочку зґвавтував —
як утїкла, видер тварь,
як той лях, як той зьвір,
видер молочницї з перс,
в родницю насипав жар...
Жар горів — я шалїв,
я убити дуку сьмів!..
і москаль, білий царь,
у Сибір мене завдав...

Україна — не Сибір:
я там змерз, дуже змерз,
я замерз серед гір —
як ту тепло! там я змерз!...

З диму виринає девята тінь: Мужик обкервавлений вздовж на плечах стає під зеленим місячним осьвітленєм.

Девята тінь. Я знешкірений умер,
з мене лях шкіру здер...
Я не різав сам ляхів —
то цариця наказала...
Я утік до москалів,
а цариця, суча дóчка,
мене взяла, їм віддала!...
З мене лях паси дер,
паси дер, шкіру здер...
Як болить ще тепер,
як болить!...

Дух Богдана.

Ідіть від мене геть, там кличуть вас!
ідіть, будіть своїх братів, сейчас
ударить дзвін, вічевий дзвін могил...
там кличуть всіх на віче, ну, їдіть!
Не чуєте мене?! народ знов повстає —
менї потреба сил, великих сил!...
Я хочу вснути хвилю, — опустіть
мене, прокляті мари... раз бодай —
тепер бодай!... най серце спить моє!...
Щезайте, проч!... там кличуть весь народ...
ідіть, будіть братів і там ведіть —
підем у бій, поборем, буде рай!...
Ідіть від мене геть, ідіть, ідіть —
я змучений, я мушу вснути раз...
хоч раз склонити голову з негод
і жалости пониклу через вас!...
Ідіть щезайте, хоч на хвилю, хоч
тепер в великий час від мене проч!...
Коли-ж, коли-ж ударить раз той дзвін? —
Га, щезніть раз, проклін на вас, проклін!...

Криваві тїни мужиків витягають до Богдана руки і сьпівають слїдуючи пісню, осьвітлені фосфоричним блеском місячного проміня

Сьпів мужиків до Богдана.

Богдане, Богдане, великий гетьмане,
отри наші рани, отри нашу кров!
Ми йшли за тобою, ми гинули в бою —
ти кров лив рікою, не скинув оков!

Ми чуємо стони і плач і проклони,
нам серце холоне, кайдани брящать!
Там наші пістолї в царя на престолї,
а дїти в неволї ячать і мовчать.

Могили стрясаєм, рамѣна знимаєм
і Бога благаєм за волю дїтей! —
Ой Бог без сумлїння глухий на терпіння,
а там поколїння падуть, як іней!

Сьпів той і музика филь днїпрових, степенуєть ся у щораз сильнїйший хор. Розпучлива молитва покривдженого люду. В Днїпрі шум клекіт, гук, рев росте, як лоскіт лявіни, що котить ся з лопотом на доли... Нараз тихо — шум, що за шум?

Баумм! баумм! Баумм! баумм! Баумм! баумм!

А відгомін іде по степу як филя. Земля филює, стогне, розпукає — хто почує, най встає, могилу розбиває!

Буря йде, дзвін гуде, аж по Сян і Кавказ дзвін великий кличе — до могил вдарив дзвін: Грім гуде, на віче! В степ іде відгомін аж по Сян і Кавказ: Віче, віче, віче! Тїни мужиків стоять, гей зачаровані.

Голоси тїний. Віче, віче! грім гуде —
гей ходїм, буря йде!!

Криваві тїни щезають, за хвилю чути голос тримбіти в степу, довгий, потрясаючий голос:

Голос. Віче, віче! грім гуде,
встав Богдан, буря йде!!

В степ іде відгомін аж по Сян і Кавказ: Грім гуде - буря йде!

Дудонить земля потрясена, земля гуде, чи військо йде, чи буря лопотить?! Хто се, що се так жене, аж земля дрожить?!...

З лївої сторони валить ся тьма мужиків з косами в ріжнородних своєсторінних строях.

Серед дзенкоту кіс завалюють половину сцени так, що видно тьму голов закритих кулїсами тїл, усї їх лиця бліді. — Над головами у місячнім фофоричнім блеску поблискують насторчені коси.

Перші ряди. Богдане, великий гетьмане ти встав?
послухай, тебе весь народ ожидав.

Уся товпа. Послухай, тебе весь народ ожидав!

Дух Богдана. Ідїть на віче там, на віче, братя час!...

Товпа. Послухай нас, батьку і вислухай нас!

Дух Богдана. Жаль я знаю ваш, жаль великий ваш
збив ся в хмари громовії до мене від вас!

Перші ряди. Ой Богдане наш, ой гетьмане наш,
течуть ріки кервавії до тебе від нас!

Товпа. Послухай нас, батьку!...

Дух Богдана. Я слухаю вас!

Перший мужик з товпи, з косою в руцї, з папером в другій руцї, обризканий кровю на хребтї, говорить до Богдана грімким голосом, потрясеним розпукою.

Перший мужик. Я слїпий чоловік
дурно під різками вмер,
ґубернатор мене сїк!...

І голос з товпи. І мене!...

2 голос з товпи. І мене!...

3 голос з товпи. Мене бив для сьміху,
крови наточив потік!

4 голос з товпи. Я повісив ся в страху...

5 голос з товпи. А мене до землї
лянцою прибив, як пса!...

6 голос з товпи. А я скочив до ріки,
мою дóчку на шляху
ґвавтували козаки!...

7 голос з товпи. Цить, най каже Федь за нас!...

Перший мужик з товпи.

Я кажу за тисяч вас —
кара ката не мине!
Я з людьми на двір напав,
в пана трошки збіжа взяв...
Мене сік, мене бив —
козаками окружив,
сто-різками кров точив!...

(показує папір.)

О, читай, що се є?!
Золота грамота,
що царь землю нам дає —
не дають йому пани!...
То брехня, бреше царь,
має кривду на чолі! —

2 голос з товпи. Брешуть всї нам вони!...

3 голос з товпи. Бреше царь!... собі рад!!

4 голос з товпи. Царь не батько, але кат!

5 голос з товпи. На них всїх є коса!

Перший мужик з товпи.

Брешуть всї, кривда скрізь...
Я слїпий, та чую сам,
гонять нас на зарізь!
Серце бє, чую я:
кривда скрізь мужикам!...
Покажи їм... очи дай —
хай побачуть раз, хто кат,
хай вже раз злоблять лад,
дїти наші хай бодай...
Я вже вмер, я вже вмер!...
вмерли всї ми від кар!
Царський ґубернатор бив,
кровцю з нас вже сточив —
ми щасливші є тепер...
але дїти наші там
з голоду пухнуть нам,

головою мур товчуть —
спати в гробі не дають!...
Головою мур товчуть,
спати в гробі не дають!

Товпа. *(кричить розпучливо.)*
Головою мур товчуть,
спати в гробі не дають!

Другий мужик з товпи, з косою в руці, обкрівавлений на грудях, грімким, завзятим голосом.

Другий мужик. А мене убив шандар,
за вибори мене вбив!...
Мій братанич, бодай щез,
свого дядька постріляв!...
мені дїти всиротив —
пан староста так казав...

8 голос з товпи. Мені те-ж, я в тюрмі
рік відсидїв тай умер!

9 голос з товпи. Я дві зимі скапарав —
жид по судах волочив!

19 голос з товпи. Я сидїв не в зимі...
хлїб на пни мені пропав!...

11 голос з товпи. Ти, Стасюк, кажи тепер!

Другий мужик з товпи.
Постріляв, постріляв...
Пан староста так казав!
Е, старосто, ти не царь —
ти не царь, а я не пес!...
Я за правдою стою,
голову поклав свою!
Голосу я не продам,
ти крадеш їх Русинам...
голоси плати хруням!...
Чиї гроші їм даєш?...

9 голос з товпи. За податок відбере!

8 голос з товпи. Серце рве!

19 голос з товпи. Шкуру дре!...

Другий мужик з товпи.

Голоси на пана рвеш,
я не дам, я не дам!
Нас є більше, всї ми тут,
пане ляше, рівний люд!
Рівне право цїсар дав —
а комісар подоптав!...
Я не дам, мордуй мене,
трупом па́ду, а не дам
право вкрасти Русинам?
Право голосу вільне...
Маєм право, не кради,
Польщу в нас не заводи!...
Маєм право, не кради,
Польщу в нас не заводи!

Товпа, *(кричить бренькаючи косами.)*

Маєм право не кради,
Польщу в нас не заводи!

Третий мужик з товпи, з кровавим чолом, з брошурою в лївій, а з косою в правій руцї, вибухаючим голосом.

Третий мужик. А я з голоду вмирав,
а під кіньми трупом пав...
Я вів стрейк у селї,
маю рану на чолї —
гузарин мадярин
менї голову розтяв!

12 голос з товпи. Менї руку!

13 голос з товпи. Менї ніс!...

14 голос з товпи. Менї дїти стратував!

15 голос з товпи. Менї жінку зарубав!

16 голос з товпи. Тихо будьте, за нас всїх
най говорить Скочилїс!

Третий мужик з товпи.

А за що́ нас рубав?
рівне право для нас усїх!...
(показує брошуру.)

Тутки є параґраф,
пане ляше, пане ґраф,
ти хлопів не обдирай!

15 голос з товпи. Плату нам не обривай!

14 голос з товпи. Гнилий витик нам даєш!

13 голос з товпи. Гній даєш, кров береш!

Третий мужик з товпи.
Ми не пустим мазурів
на роботу до ланів!...
Проч від нашої землї!

Товпа. *(кричить, стукаючи косами.)*
Ми не пустим!!...

Третий мужик з товпи. Постріляй!...
Я тут лїта проорав,
сїяв кров, сїяв піт —
не піду з торбами в сьвіт...
тут мені гріб конай,
а не пущу мазурів!...
Не пустив, трупом пав,
маю знак на чолї...

(підносить брошуру.)

А тут є параґраф,
пане ляше пане ґраф,
то цїсарський параґраф!...
Вольно вам, — вольно пам!
Не працюєш, — то плати;
не платиш — то проч від нас!...

12 голос з товпи. Або ми, або ти!...

Третий мужик з товпи.
Раз прийшов на правду час —
людська праця — не твоя,
людська — не панів земля!
Людська праця — не панів,
людська — не панів, земля!

Товпа. *(кричить, стукаючи косами.)*
Людська праця — не панів,
людська — не панів, земля!!

Четвертий мужик з товпи, тримає косу в правій руці, а лівою закриває лице, придавленим розпучливим стоном.

Четверт. мужик. Не дивіть ся. я зогнив,
жінка гнила і я гнив —
гниль по селах роспустив!
На податок я не мав,
за податок кров продав!

17 голос з товпи. За податок душу рвуть!

4 голос з товпи. Жити людям не дають!

18 голос з товпи. Мене з хати вигнав жид!

15 голос з товпи. А менї корову взяв,
мої дїти, кров моя!...

20 голос з товпи. Мене ссав, мене рвав,
всї папери сфальшував!...

Четвертий мужик з товпи. *(з придавленим зойком.)*
Пан звалив на мене гріх,
пхнув під серце острий ніж...
я скажу — то не встид,
пан — розспуста, а не я...
панський встид!... осудїть!
На податок я не мав --
пан давав, пан давав,
за те жінку в найми брав,
а я знов нащо брав...
Та не знав, що він гнив,
гнилї в кров їй напустив!...
Я зогнив за свій гріх,
але за́що дїти гнили?
люди на селї гниють...
там гниють і кленуть
риють мене з під могили...

то мій гріх, чорний гріх
заразив їх усіх!

12 голос з товпи. То не твій — панський гріх!

21 голос з товпи. Панська хіть над людьми!...

20 голос з товпи. Панський гріх, панська хіть
сипле людськими грішми!

18 голос з товпи. Тїло жінки продавай!

8 голос з товпи. Серце дай!

15 голос з товпи. Душу ріж
за обдертий з тебе гріш!

21 голос з товпи. А не даш, то здохай!...

Четвертий мужук з товпи. *(розжаленим стоном.)*
А під серцем коле ніж —
я то винен, що панський гріх
заразив вас усїх,
на податок я не мав!...

20 голос з товпи. Панський гріх не палить,
панський гріх Бог простить!

4 голос з товпи. Є з чого!... на боже дав!
панський гріш — твоя кров!

20 голос з товпи. Панське поле!

14 голос з товпи. Людський піт!

4 голос з товпи. Панський скарб, царський сьвіт!

8 голос з товпи. А ти хлопе дай любов!

20 голос з товпи. Будеш царство в небі мав!

21 голос з товпи. Карб за карбом серце ріж!

15 голос з товпи. Серце — камінь, ступить ніж!

13 голос з товпи. Пукне серпе! жовч кипить,
серце з камня попалить,

Товпа. Пукне серце! жовч палить,
з камня серце розсадить!

Пятий мужик з товпи в салдатськім строю, але теж з косою в руці, говорить до Богдана розжаленим, тяжким голосом.

Пятий мужик. Я побитий трупом пав,
офіцира постріляв!...
я не кат — знай мене!
стріль менї до грудий,
бий мене, ріж мене —
я не стрілю до людий!...
За них правда, не за вас —
гріх не звалюйте на нас!...
Не стріляв, трупом пав!
Я упав і він упав...
накипіло серце тут,
ріже царь темний люд!

4 голос з товпи. Бє, як пса!

22 голос з товпи. В кров жене,
войну робить на землї!

23 голос з товпи. Я погиб, кров моя
тобі, царю, на чолї!

24 голос з товпи. Я в снїгах лишив цьвіт,
кров лишив — кости взяв!

25 голос з товпи. Я під кольбою упав!

26 голос з товпи. Я зімлїв і впав, як пес!
ґенерал нас так гонив.

27 голос з товпи. Мною яр загатив!
царь казав...

2 голос з товпи. Бодай щез!

Пятий мужик з товпи.
Царь казав, що-ж то царь?!
Гріх за ним і перед ним —
він душі моєї царь?!...
Я не пес — що-ж то я?
В писок я рекрутом брав,
серце да́вив серед слїз,
на чужину очи нїс...

Матїр, батька споминав,
а ішов, кроваво йшов,
через голод, через жар!...
а де йшов я — плила кров,
а де стрілив — бухав дим,
а де вцїлив — пав картач,
а де станув — чути плач!...
Чи я кат, чи чоловік?!
Царю, ти не жартуй,
не роби з людий шуліїк —
не мордуй!

4 голос з товпи. Не рабуй!

27 голос з товпи. Сьвіт не твій, не вали!

23 голос з товпи. Жар на землю не кидáй!

20 голос з товпи. Серця людям не пали!

23 голос з товпи. Духа нам не виривай!

Пятий мужик з товпи.
Кривду бий, правду дай!

Товпа. Кривду бий, правду дай!!

Пятий мужик з товпи.
А не даш — то візьмем,
не злякаєш нас огнем!

Товпа. А не даш — то візьмем,
не злякаєш нас огнем!!

Шестий мужик з товпи блїдий як смерть, без коси, на голові криваві, закудовчені кудрі, говорить до Богдана намученим, стогнучим голосом.

Шестий мужик. Я розбійник, я грабарь,
я село закопав,
жінку дїти закопав!...
пав на мене перебір...
Мали йти на Сибір!...
піп доніс, піп доніс...
образи ми порубали,
церкву Божу рознесли...

мені чистому казали,
аби жертву я принїс —
я принїс... закопав!

28 голос з товпи. То не Божа — не хули!

29 голос з товпи. Суєта, кубло гріхів!

20 голос з товпи. І нажива для попів!

28 голос з товпи. Межи нами Божий храм!

30 голос з товпи. Ідолів не треба нам!

29 голос з товпи. Серце дай, не тиміям!

Шестий мужик з товпи. (*перестрашений.*)
Закопав... я грабарь!

(Здрігаєть ся в зад і показує в повітрє.)

Видите, вже ідуть!...
видите, кілько мар...
голову розібють!
Я не маю се за гріх...
Чого хочете тепер?
я „чистїйший за усїх!“
Я вже вмер, я вже вмер!
ви забили у тюрмі...
Чого хоч?... ви самі...
ви казали: „закопай,
ти чистїйший за усїх!...
ти є чистий, закопай!“
і я вас закопав...
Ви самі мені казали,
я вас з плоти розібрав...
правду дав, кривду взяв —
ви до гробу не вступали,
ви псальми сьвяті сьпівали,
ви за правду, ви за віру,
ви щасливі!... а ту гріх,
тут нас бють, душу рвуть,
тут різками нас сїчуть!...
тут каторга, лють Сибіру...

Семий мужик з товпи виходить, у білому одінню, підносить руку в гору і з виткнутим пальцем говорить голосом апостола серед загальної тиші.

Семий мужик. Втиш ся, брате во Христї,
ти за правдою шукав,
де є правда на земли.
Правду люди розпяли
на гріховному хрестї!
(показує на небеса.)
Чув я голос Божий там:
„Ніч пройде, і блисне сьвіт
і Я голосом труби
збуджу вам тих, що сплять,
і розкроять ся гроби,
гріху камінь відвалять —
і заблисне правда вам“!...
Не пропадуть наші рани,
не пропаде наша кров,
не пропаде кров нїколи,
з неї виросте любов...
З птоти встануть апостоли,
будуть правду всїм несли,
впаде царство тьми — і знов
буде воля і любов,
буде правда на земли!
Тодї буде Бог один,
а народ весь — Божий Син,
буде воля і любов,
буде правда на земли!....

Товпа мовчить. Тиша — громовая тиша.

Дух Богдана. О буде, буде правда, воля і любов,
кохані братя, в нас, упаде царство тьми.
Та мусимо здобути правди хоругов —
здобудемо її лиш власними грудьми.
Нїхто не дасть нам правди з ласки, коли ми
не вирвемо її кервою і кістьми!
У го́ру коси знов!
(підносить меч.)

Товпа. *(грімко окликом запалена.)* У гори коси знов!!

Всї підносять коси — вістря поблискують місячним промінням. На голос Богдана опускають знов коси.

Дух Богдана. Підемо всї у бій за нашу хоругов
України тепер і рознесем на прах
московського царя і всїх панів ляхів!
У го́ру коси знов! — як блискає з мечів,
най з кіс не блискає, а прискає огень!
Нехай покаже люд, що народний стяг
поляже і таки засьвітить дїтям день!
А буде правда, воля і любов на все,
коли царя й ляхів на прах люд рознесе!
У го́ру коси знов! Устав великий страх!
У го́ру коси знов!

(підносить меч.)

Товпа. (*мішаним криком, блискаючи і бренькаючи косами.*)
На прах катів, на прах!
...! ...! .....! царя! царів! панів! ляхів!
попів! жидів! ...! ... катів! ..... катів!

Дух Богдана. України червона блисне хоругов,
Її вінець є: воля, правда і любов!...

(підносить знов меч в гору.)

Всї мужики підносять коси серед тиші, з під могили гуде Великий дзвін могил:

Баумм! баумм! Баумм! баумм! Баумм! баумм!

Великий дзвін гуде, а відгомін іде, як филя по степу. Земля филює, стогне, розпукає, хто не вчув, ще най встає, могилу розбиває.

Буря йде, дзвін гуде! аж по Сян і Кавказ дзвін великий кличе — до могил вдав дзвін: грім гуде, на віче!

З степ іде відгомін аж по і Кавказ: Віче, віче, віче!

А мужики осьвітлені місячним промінням слухають гей зачаровані з піднесеними косами серед сьвяточної тиші.

Семий мужик у білому як снїг одїнню паде на колїна проти Богдана і підносить очи і руки до неба...

(Заслона спадає).

ПЯТА ДЇЯ.

Світає. Далекий овид. Зорі гаснуть. Широкий степ. Синя мрака стелить ся на поле. Лїс темнїє. Місячне сьвітло бореть ся з голубим сьвітом. Филї Днїпра поблискують обжемчужені піною.

На березї тихо. На припонї біля верб стоїть кінь Богдана. Сьміхунчик понуренний в задумі, опер ся о вербу тай дивить ся в даль, на ясні зорі. Оподалїк сидять на березї русалки і слухають здивовані тихіського шуму Днїпра тай мовчать...

Днїпро шумить, в тім шумі чути колискове матернє шептаннє: засни, засни, засни! — а під берегом филї клекотять: відтак вставай, відтак вставай! Кого, кого колишуть так вони?!

На горбі спить непорушно Дух Богдана. На лицю його видно солодкий спокій.

Тихо на землї хоч маком сїй! Але що гуде, що клекотить під землею? Велике віче цїлого народу — на зарані воскресеня!

Так, правда — вже голубіє сафірове небо на сходї... Займаєть ся на сьвіт!

Чорняв. рус.

Я так напудилась тепер —
геть чисто дух з менї завмер.
Як би Сьміхунчик не при нас,
то я би кинулась сейчас
в Днїпро — такий великий крик
і дзенькіт кіс тих косарів —
та я цїкава на їх сьпів
була, а тутки сьпів не був...
А тільки страх всїх огорнув —
о, кінь Богдана посумнїв,
а сам Богдан тепер поник —
дивіть, поклав ся і заснув.

Русяв. рус. Ха-ха-ха, Богдан тут страх почув!
Дурна, не мір орлиних сил
проле́том голубиних крил!

Біляв. рус. Менї тепер не так якось —
та перше так на жаль пішлось,
як тілько тих кровавих мар
стогнало тут, я хтїла десь
сховатись, плакати чогось,
аби не бачив сьвіт увесь —
десь тілько крови, тілько кар!

Русяв. рус. Менї на сум хиба пішлось —
та стрепенулось серце знов,
як вчула я той бренкіт кіс,
як криком всюди понеслось —
як гукнув Дух Богдана сам —
а кождий з них косу підніс
на смерть у бій іти готов —
всьо рушалось то там, то сям,
лишень Сьміхунчик мій чогось
задумав ся — міркує щось!

З лївої сторони виходить Демон, перебраний за студента як в другій дїї в третій яві. Іде на пальцях до Богдана, похиляєть ся над ним і нашептує.

Чорняв. рус. *(тихцем.)*
Аво, то хто іде такий?
О, до Богдана йде чогось!
Сьміхунчику, диви ся, хтось —
якийсь горбач такий сьмішний!

Сьміхунчик. *(стрепенувшись підходить до них, шепче прикладаючи палець до уст.)*
Тихо ша, нї чичирк,
анї мурк, анї зирк —
бо втїче нам з лапки щур!
Тихо ша! — то душа
ночи йде на Духа бур —
та ми крикнем гуша-ша!

То є Дивцьо, Дивцьо сам!
Ну, тепер за мною там —
(*жене до Демона з голосним реготом.*)
будем мати ха-ха-ха!
хі-хі-хі! і у-ха-ха!

(*блискавично наскакує на Демона, ловить його за карк, як він похилив ся над Богданом. За ним припадають до Демона всї русалки. Він і русалки тягнуть його на середину.*)

Русалки. (*регочуть ся.*)
У-ха-ха! ха-ха-ха!
хі-хі-хі! у-ха-ха!

Сьміхунчик. Чорний Дивцю, ха-ха-ха!
не колиш його на сон!
Там де сон є забій,
ти колишеш, чорний дух!
а де сон є спокій,
ти наводиш чорний рух!
Чорний Дивцю, вон! — не вон,
ще підскочиш, у-ха-ха!

Демон. Пусти мене, ти блазне!...

Сьміхунчик. Е, ще блазен сьміхом мазне
попід носик тебе в лазни,
аби тїк з тебе піт,
ти ся встїк, а не сьвіт!
(*до білявої і чорнявої русалки.*)
А ну гей дївочки,
хап! його під бочки!
(*до русяв.*) ти по горбі луп цуп цуп!
а за носик тай за чуб!
погуляєм тропака —
з Дивця зробим вітрака!

(*Чорнява хапає Демона за праву руку, білява за лїву, русава бє по горбі на плечах — а Сьміхунчик лапає за чуб.*)

Демон. Пусти мене, не гідне духа се!
чи тут нема кого? пусти, ти псе!

Сьміхунчик. (*сьпіває*)
Дивцю, дрипцю, у-ха-ха!
де ти ступиш — ніч глуха! —

а прийшов ти тут на день —
гопкай з нами як той пень:
Нам пропала ніч глуха,
там гуляють, у-ха-ха!

(показує в даль на степ.)

(Саме під його слова обі русалки серед реготу обкручують його навколо — русява бє по горбі на плечах.)

Русалки. *(станувши, сьпівають.)*

Дивцю, дрипцю, у-ха-ха!
де ти ступиш — ніч глуха!
а прийшов ти тут на день —
гопкай з нами, як той пень!
Нам пропала ніч глуха —
там гуляють, уха-ха!

(Підчас їх сьпіву Сьміхунчик за чуб махає в ріжні боки, дає йому цибульку в ніс.)

Демон. Хиба не дух я, псе, хиба не дух! —
що ти зі мною робиш подлий круг!

Сьміхунчик. *(сьпіває)*

Дивцю, шипцю, бім бам бум!
де ти шепнеш — чорний сум!
а прийшов ти тут на сьміх, —
скач тепер, як жита міх!
Нам тепер не чорний сум —
бубни бубнять: бім бам бум!

(показує в даль на степ.)

(знов під його слова русалки серед реготу обкручують його обосторінно навколо — русява бє по горбі по плечах.)

Русалки. *(станувши, сьпівають.)*

Дивцю, шипцю, бім бам бум!
де ти шепнеш — чорний сум!
а прийшов ти тут на сьміх, —
скач тепер, як жита міх!
нам тепер не чорний сум —
бубни бубнять: бім бам бум!

(Підчас їх сьпіву Сьміхуньчик махає за чуб в ріжні боки головою Демона, та дає йому цибульку в ніс.)

БІБЛІОТЕКА
Ч.....
І. ЧАЙКОВСЬКОГО

Демон. Негіднику, коби я вольний був,
то ти тоді би „я!“ моє почув!

Сьміхунчик. Дивцю, хлипцю, галь паль паль!
де ти свиснеш — чорний жаль!
а прийшов ти тут на рай —
скач тепер, як горшкодрай!
Нам тепер не чорний жаль —
там стріляють: галь паль паль!
(показує в даль на степ.)

(Знов русалки серед реготу обкручують його обосторінно навколо — русява бє по горбі по плечах.)

Русалки. *(сьпівають.)*
Дивцю хлипцю, галь паль паль!
де ти свиснеш — чорний жаль!
а прийшов ти тут на рай —
скач тепер як горшкодрай!
Нам тепер не чорний жаль —
там стріляють: галь паль паль!

(Знов підчас сьпіву Сьміхунчик махає за чуб в ріжні боки головою Демона, та дає йому цибульку в ніс.)

Демон. Ти псе, дух ночи чорний не без сил,
ще нищить, знищить, ще не втратив крил!

Сьміхунчик. *(сьпіває.)*
Дивцю, грибцю, бом бім бам!
де ти глянеш — сон є там!
А прийшов ти тут на сьпів —
вий тепер, як царський гнїв!
Бо тепер не сон є там —
дзвони дзвонять: бом бім бам!
(показує в даль на степ.)

(Знов русалки серед реготу обкручують його обосторінно навколо — русява русалка бє по горбі по плечах.)

Русалки. *(сьпівають.)*
Дивю, грибцю, бом бім бам!
де ти глянеш — сон є там!

а прийшов ти тут на сьпів,
вий тепер, як царський гнів!
В нас тепер не сон є там —
дзвони дзвонять: бом бім бам!

(Знов Сьміхунчик махає за чуб головою Демона на всї сторони, тай дає йому цибульку в ніс.)

Демон. Чекай, як я лишень той скину стрій,
побачиш лет, почуєш скрегіт мій!

Сьміхунчик. Ану, гей, дївочки —
хап! його під бочки,
бух! його там на той горб,
вирвеш з плїч йому сей горб!
слїд загине з горбочка —
а остане торбочка!

Звалюють Демон асеред реготу на горб, – здіймають рукав з правої руки — Сьміхунчик висмикує одно і друге крило.

Демон. Падлюко, ти мене позбавив крил
та сил менї не вирвеш, чорних сил,
що маю я єще на тій земли,
аби ті крила знову відросли!

(підіймає кулак, грозить, відтак відходить у лїву сторону з перевішеною торбою на плечах.)

Сьміхунчик. Вже без горба пішла торба,
а в тім горбі було се,
що темнило сьвіт усе! —
Най же крутить царська корба,
як млинок не має крил,
щоб розвіяв силу сил!

(сїдає коло Богдана й дивить ся в нього — даючи знак русалкам, аби були тихо.)

Знов довга тиша і втихомиримий шум Днїпра. Аж тут нараз в Днїпрі зривається ся шум, клекіт, гук і рев. Нараз на лївому березї Днїпра потрясаєть ся та могила — бік невидний на сценї відвалюєть ся з таким лоскотом, гей би лявіна провалилась у яругу. По хвилї на сцену звідтам ударяє вилика ясність, розливаєть ся по филях, золотий порошок сьвітла розсипаєть ся простою струєю і бє в червону стать Богдана. Він будить ся, встає опромінений ясностю, що горить на червоній киреї, як жар сходючого сонця.

Богдан. *(зриваючись за першим гуком до Сьміхунчика.)*

Який я сон мав, сон, чудовий сон, —
бодай сповнилось, що віщує Сон!
Спершу мав верх у бою царь, розбив,
рознїс на прах, всьо в рóзсипку пішло!
Аж ра́нений Богун, в саме чоло
як тур ране́ний голос-грім пустив,
підняв чоло і меч — усьо назад
лявіною скотило ся за ним
і ревнуло: на прах! — аж чорний кат
поблїд, казав на нас пустити дим!...
Та в димі війско всьо його лягло
а він упав, завив ся, як той біс,
як розлупав Богун йому чоло
своїм мечем, що гори би рознїс!...
Мене вже не пече нї трошки слїд —
се що? вони, я думав, що се сьвіт,
що сонце сьвітить — то вони ідуть,
вінець і меч огнисний вже несуть!

(Чорнява русалка вискакує на горб, за нею русява і білява, цїлі обзолочені блеском торкають Сьміхунчика понуреного в задумі.)

Біляв. рус.

Чуєш, чуєш — то вони!
там могилу відвалили
і терем свій отворили
а той блеск — то від вінця!

Русяв. рус.

Меч палає, як в огни,
бачиш, то є різка ця,
що ховав так Цареслав,
а Сьміхунчик в нього вкрав!

Чорняв. рус. *(плескає в долонї.)*

Йдуть по зеркалї води,
йдуть сюди, йдуть сюди!

Сьпів товпи. *(з далека).*

Гетьмани ідуть! гетьмани ідуть! гетьмани ідуть!

(Відтак чути грімку тріюмфальну пісню незримого хору.)

Хор.

Украïно, Украïно,
маєш золотий вінець!

Як затрубить Дух Богдана,
збудить Твого великана! —
І почує великан
біль своїх глубоких ран,
і повстане і погляне —
і пірве усї кайдани,
як побачить твій вінок —
зважить ся на крок...
Україно, Україно,
люд поборе — блисне рай!

Сьпів затих, тільки филї днїпрові клекотять — музичний рефрен без слів, з якого несьвідомі чутя несуть ся хмарами паленого кидала понад землю, а з хмар диму блискавиці блискають і громи гуркочуть, а відгомін лунає десь далеко, далеко: Слава, слава, слава!... На горб з-під землї виходить озорена сьвітлом стає над русалками Вона. Всьо стоїть гей зачароване. Богдан опроміннений блеском дивить ся в сторону звідки лунав сьпів. Русалки озолочені блеском окружають Сьміхунчика, їх очи шлють ся в жерело ясности. Русява опираєть ся на рамю Сьміхуньчика. Він іронічно усьміхнений, але вираз уст мінить ся відтїнком якогось глубокого смутку.

Вона. Богдане, чуєш, подиви ся, ах!

(мов дитина збігає з горба і паде на рамя Богдана.)

(*Сьміхунчик усьміхаєть ся гірко.*)

Сьпів товпи. Гетьмани ідуть! гетьмани ідуть! гетьмани ідуть!

(Знов чути сьпів незримого хору.)

Хор. Україно, Україно,
маєш з кнута ясний меч!
Як повстане люд до бою,
станеш перед ним зьвіздою,
опромінена вінцем
і покажеш тим мечем
царство кнута, царство ночи —
люд як може заклекоче,
рознесе катів на прах
на своїх ножах!...
Україно, Україно,
люд поборе, — блисне рай!

Сьпів затих — знов тільки филї днїпрові клекотять — музичний рефрен без слів, з якого несьвідомі чутя несуть ся хмарами паленого

кадила понад землю, а з хмар того диму блискавиці блискають і громи гуркочуть — а відгомін лунає десь далеко далеко

Слава, слава, слава!

Озорені очи України, котрої біле одіннє сияє від блеску на червоній постати Богдана, шлють ся в сторону, звідки виступає похід.

Попереду йдуть три студенти, третий студент несе золотий вінець в середині. З того вінця бє такий сонїшний блеск, що на сценї стає ясно гей у день. По правій руцї іде перший студент з огнистим мечем, по лївій другий студент несе червону хоругов, за третим студентом іде дївчина, задивлена в нього, з опроміненим лицем. Відтак ступають всї гетьмани крім Палія, Залїзняка і Гонти. В перших рядах Мазепа, Гордієнко, Орлик, Шевченко, Драгоманів, Боян, Богун аж до Брюховецького і Тетері, що закривають собі лице за свої строї. А далї козаки та мужики — тма тменна помішана, пестрить ся ріжродними строями. А зза кулїс видно голови натовплені — знак, що та товпа тягнеть в далеку даль. Підчас входу сьпіває товпа грімко:

Сьпів товпи. Гетьмани ідуть, гетьмани ідуть, гетьмани ідуть!

(А гетьмани, ставши перед Нею сьпівають кінець свого гимну.)

Хор.

Україно, Україно,
твій вінець — то щастє всїх!
Як засядеш ти на тронї
в тім вінцї гей у коронї —
то й народ Твій, великан,
вигоїть ся з своїх ран,
тай у дзвін людства задзвонить,
а огнистий меч заслонить
Твій вінець від хижих рук —
щезне пекло мук!
Україно, Україно,
люд поборе — блисне рай!

Сьпів затих — і знов тільки филї днїпрові клекотять — музичний рефрен, несьвідомі чуть несуть ся хмарами паленого кадила понад землю, а з хмари того диму блискавиці блискають і громи гуркочуть — а відгомін лунає десь далеко, далеко: Слава, слава, слава!

Студент.

О мамо, ми той чарівний вінець
Тобі на голову прийшли вложити.
Іди в народ, заблисни, запали!..
Народ піде, поборе, буде жити!
Промовиш тим вінцем до всїх сердець,
бо що найкраще на Твоїй земли

вковали ми в той золотий вінець.
Всьо, що народ віками перенїс,
усьо, за що ріками доповняв
глубоке море поту, крови, слїз —
зі всього того Твій вінець повстав!
З проміння сонця — золото ми брали,
а моря твого горя ми дістали
сесї алмази, перли, самоцьвіти,
що блеск такий від них у очи бє.
Тим блеском буде Твій вінець яснїти,
доки народ Твій на земли жиє!
А сей огнистий меч скули ми з кнута,
ним ти покажеш людови катів —
а як вже будеш вольна і розкута,
ним стерігти меш щастя всїх синів!...

Вона. Мої дїти, мої дїти
мої золотії,
ви мої найзолотїйші,
скарби дорогії!

Скидає з голови вінець з макових цьвітів на землю і закладає на голову золотий вінець. — Велика ясність опроміннює Її — увесь народ паде на колїна перед Нею — тільки Сьміхунчик сїдає по турецьки обернений плечима до Неї.

Сьміхунчик. Мене щось дусить так,
що я сїв, а не кляк!

(Рівночасно приглушуючі оклики козаків.)

1 козак з товпи. Що за рай!

2 козак з товпи. Що за блеск!

3 козак з товпи. Що за рай!

4 козак з товпи. Сьпівай, Тарасе нам, сьпівай!

Товпа. Сьпівай, Тарасе!

4 козак з товпи. Зачинай!

Шевченко зачинає глубоко мелянхолїйну думу, увесь народ від третього рядка тягне за ним при супроводї музики филь Днїпрових.

Степова дума росте в глухий крик, що несеть ся в безкраїм просторі, лунає далеко, далеко і губить ся на глухім, чистім степу...

Дума про золотий вінець.

Горе було, горе, нещаслива доле!
Засіяла Україна мисленьками поле,
чорними очима тай заволочила,
гіренькими слїзоньками степ Свій заросила.
Було, як та зазулька кує прокуває,
синів своїх викликає,
словами промовляє:
Ой деж ви сини мої запорожці,
удалі молодці,
що ви за свою Матїр добре дбали,
ляха, москаля в пень рубали —
мужиків, братів своїх на поталу, на сьміх не давали
всяким крукам чорнокрильцям!

Музика переходить в глуху, задумчиву арію степову. Той глухий крик згубив ся на степу — тихо всюди, тільки шумить поникла трава сумовито, жалко, безнадїйно. Нараз чути серед безмежного степу голос труби, щораз сильнїйше, щораз блище, щораз грімкійше. Луна несеть ся здалеку по степу знов, але могуча як вітер бурі. Счиняєть ся шум і клекіт, тріскот і рев, свист і витє, — і знов тихо тільки дудонить тупіт кінських копит по степу.

А на степу Дух Богдана теє зачуває.
Гей кінь бїжить, земля дрожить — Богдан летить,
тай в золотую трубу голос посилає...
Ой, як став трубити,
Ой, я став трубити на тую
трубу золотую, —
пішов голос по полї, по широкім роздолї —
тай стали ся луги, лїси, дуброви розлягати,
стали ся берези до долу нагинати,
стали ся столїтні дуби ламати,
стали ся круті гори провертати,
стали зорі з неба спадати...

Музика слїдуючої думи переходить знов в розпучливу задуму степів сповитих, але та задума росте в гамір, неначе гуде під землею якась лявіна, мов кипить лява на днї вулькану, а відтак чути підземні гуки

і бигє молотів цикльопських серед розпучливого сьпіву, в якім кричить о пімсту до неба цїле терпінє народу, цїла борба, цїла руїна, цїле кровю і потом і сльозами виливане горе мілїонів і переходить постепенно в жаліcть і сумовиту надїю.

А нїхто не міг обібратись,
за Матїр Украіну достойно стати —
тільки обібрались українськії студенти!...
Давні могили провертали,
з гетьманами на раду стали,
з гетьманами молоти у руки брали,
вінець золотий кували!
Вінець золотий кували
з проміння сонця золотого,
а перли, самоцьвіти тай алмази брали
з моря глубокóго
всїх кривд мужицьких,
з кровавих плачів невольницьких,
з каплїв крови — самоцьвіти мали,
з каплїв поту — ясні перли мали,
зі слїз мужицьких — ті алмази мали,
що в той вінець золотий вкували!
Кували студенти той вінепь, кували,
до рук різку цáрськую дістали,
до рук різку царськую дістали,
якою білий царь,
московський государь,
мужиків бити казав
ґубернаторам, панам, москалям,
старостам, ляхам, попам, жидам
мужиків бити казав,
плечі мужицькі посїк-порубав,
кров невинну з піском помішав —
на смерть того різкою вбивав.
Оттую різку студенти дістали,
на меч її кували —
тай викували меч огнистий,
аби тим мечем мужикам показати,
кого мають в пень бити, рубати —

аби той меч над тими тримати,
що хтять мужикам кривду завдати.

Музика слїдуючої думи переходить в весняний щебет соловіїв на зарані — тихо-тихісько на степу, тільки жайворо́нок вистрілює в гору та дзеркотить та дзвонить пісню до схід сонця. Аж замовк — що се шумить, що се дзвенить? гремить, гуде, аж відгомін в степи іде ген ген далеко, не спинить ся, аж на горах на високих. То гуде т р у б а, Богданова труба, та у голосї бренить воскресний сьпів цїлого народу, не сьпів а г а с л о в е л и к е г а с л о серед сплячого степу широкого.

Ой чи то зоря розсьвітає,
чи сонце ясне виринає
ізза гори, зза крутої
ізза темного гаю?!
Ой то наша Мати Україна
з о л о т и й в і н е ц ь м а є,
меч огнистий тримає,
на північ тай на захід знак посилає.
Ой як затрубить Дух Богдана в полї,
як не затрубить на тую трубу золотую —
пішов голос по полї, по широкім роздолї!

Пішов шум, пішов гомін як степова филя — чи то шумить в степу трава? чи то в хмарі грім гуркоче?! Ой бо чути: дзвони дзвонять, дзвонять дзвони!.. Чи тих дзвонів мілїони, що так грають тії дзвони?! Села села загудїли, як ті рої забренїли, задзвонили коси в полю, — а що косять, чи дере́ва, що так дзвінко там бренкочуть?! Чути голос, чий то голос?!

Тай вже не лїси, луги, дуброви стали розлягатись,
не берези стали до долу верхом нагипатись,
не дуби стали тріскати, ламатись,
не круті гори стали провертатись,
не ясні зорі з неба спадали —
то стали села, глухії села гомоніти,
став люд шуміти, як бжоли гудїти:
Ой деж наша Мати, Мати Україна?!
А наша Мати Україна
свому людови, як сонце, сияє,
золотий вінець має,
меч огнистий тримає,
на північ тай на захід знак посилає,

словами промовляє:
Сини мої, мужики,
хлопи, катовані бідаки!
за матїр Україну добре дбайте,
на північ царя москаля в пень рубайте,
з землї своєї виганяйте —
на захід пана ляха в пень рубайте,
з землї своєї виганяйте,
себе, свою Матїр на сьміх, на поталу не давайте
всяким крукам чорнокрильцям!...
За той вінець золотий до бою ставайте,
бо той вінець золотий — то ваше царство,
то ваша воля, — людське господарство!

А в тім голосї чути як громи гуркочуть, чути як блискавиці бють, перуни тріскають, а вітер гуде, лопотить, реве, чорні хмари обриває...

Ой чи тучі громовії, та чи гради з хмаролому рóкотом об землю бють ся? Стада орлів в полю бють ся, крильми бють ся, грудьми бють ся, розсипають сизі пера! Ой не пера, але чути, як гармати ревуть, як падуть картачі, як там кулї гудуть, як зі свистом летять, як пóкотом люди валять ся...

Ой де правда, а де кривда? Кривда впала—правда встала тай молить ся.. Могучо молить ся, небеса радістю потрясає, а тріюмфальна молитва несеть ся в гóру тай в гóру, що раз визше що раз висше, ой кудиж бо полетїла?... Щораз висше, щораз тихше, тихше, — тихо, тихісько, тіхісенько стало. — Куди полетїла?

Над яснії зорі до сáмого неба!...

Тай не орли, не лебедї заклекотали,
то мужики-бідаки теє зачували,
за Матїр Україну добре дбали, —
на північ царя москаля в пень рубали,
з землї своєї виганяли;
на захід пана ляха в пень рубали,
з землї своєї виганяли.
За вінець золотий до бою стали
тай той вінець золотий на голову Матері поклали —
а той вінець золотий — то людське царство,
то людська воля, людське господарство.
Не срібне личко зорі паленїє,
як сонце в синїм морі ся купає —

то личенько України яснїє,
бо вінець золотий на чолї має —
а той вінець золотий, як сонце, сияє:
всї мають щастє-долю, а горя не має!
Не стало вже мужиків невольників,
не стало хлопа, нї пана,
нї попа деруна, нї жида кровопійця,
нї тяжкої неволї —
тільки ясні зорі
і тихі води
і край веселий
і мир хрещений
і вічна слава
на віки віков, амінь!

(Народ встає по молитві, козаки підносять мечі, мужики коси в гору.)

Перший студент.
Іди в народ!
Ми всї йдем за тобою!
Богдан затрубить — встане люд до бою.
Покажеш той вінець — свій рай пізнає люд!
Покажеш ясний меч — а люд пізнає кнут!
і повалить ся люд нестримною товпою,
до бою за свій рай, до бою за Тобою.
Огнистий меч покаже всїх катів!
Весь люд піде за тим мечем,
піде́ за тим вінцем,
ми всї піде́м!
Ми всї піде́м до бою,
а той вінець заблисне нам зьвіздою —
поборе люд катів, поборе люд царів.
Ми з людом всї у бій підем!
Упаде ночи смок!...

Драгоманів. Коб тільки люд узрів той золотий вінок!

(Рівночасно зі єловами Драгоманова,)

6 козак з товпи. Ми всї піде́м!

1. 3. 4. 7. козак *(з товпи блискаючи шаблями)*
Ми всї підéм!

Уся товпа. *(блискаючи шаблями і косами.)*
Ми всї підéм!

Шевченко.
Кровопійча Всеросія,
дряхла домовина,
розвалить ся, а з під неї
встане Україна —
стрепенеть ся, усьміхнеть ся:
сьвіт правди засьвітить
і помолять ся на волї
невольничі дїти!...

Вона.
Я йду, лечу, зазулькою злечу,
закую, тай орлом заклекочý
воскресну пісеньку небесну,
віщуючи велику вéсну...
Тай по дубровах пущу голосочок,
загомонїю темними лугами,
і зашумлю широкими степами,
завію вітром понад круті гори,
заблисну, як те сонце на весні,
віночок ясний блисне на менї —
а люд побачить мій віночок,
піде у бій за мною і поборе.
Мій люд, моє дитя кохане,
я вигою тобі всї рани!...

Сьміхунчик.
Як зазулька закувала,
що весна вже засияла —
мов забула, мов не знала
тої пісні, що сьпівала:
Очи вмийте, очи вмийте,
бо слїпе дитя!

[Над усїми з очеретів розлягаєть ся Демоновий сьміх.

Ха-ха-ха!

Сьміхунчик закриває лице.

Дух Богдана. *(бере від першого студента огнистий меч.)*
Поборемо, порвем кайдани, рознесем
на прах катів, я чую благовіщий грім!...
Розтрощимо на прах на косах і мечах
державу тьми огнистим, сонїшним мечем!
Поборем! — Горе їм, катам кервавим всїм —
гремить з грудий народу кривда в небесах!
Розтрощимо гранїт, засьвітим ясний сьвіт,
заблисне всїм, заблисне воля ясна знов,
від Сяну по Кавказ сто мілїонів мас
прокинеть ся на волї, змиє кров і піт —
пропаде піт і кров, замає хоругов
України на вежах Київа нараз!
Заблисне, засия' Украïна моя
і над людством засьвітить, вкаже рай землї —
покаже великан, що він є сей титан,
що небесам він сонце видре — осия'
чоло цїлій землї понуреній у млї!...
Він все стремів до ясних зір понад туман,
бо все носив сьвіт правди на сумнім чолї!
За всї народи він все бив в великий дзвін,
що в нього кождий чоловік є пан землї! —
Орлом чоло підняв і неба досягав,
хтїв зьвіздами обсипать мрачний небосклін,
не вздрів, що на землї він ще ступа' у млї,
не бачив пут, бо зорі, зорі запаляв!...
І впав тодї титан, бо на земли туман
йому опутав ноги звенами оков!
Тепер туман той щез, сьвіт правди вже воскрес,
сьвіт правди вже розвіяв на земли бляхман,
а людська воля знов зітре зі себе кров —
настав вже час для тих, що рвуть ся до небес!
Прийшов на нього час, підняв ся він нараз,
і полама' окови, час його тепер!...
Як затрубів мій Дух, він сам напняв свій слух,
підняв чоло своє і горами затряс —
поборе він тепер, бо небеса роздер
і вирвав свій вінець, свою зорю на дух,

аби сьвітить собі у тій важкій борбі,
що рай людству лелїє по тяжкім плачу!
Я кілько маю сил у летї своїх крил,
народе мій, жертвую всьо тепер тобі!
Затрублю, полечу, ударю, розтовчу,
розпрощу тим мечем царя і всїх катів,
аби той правди сьвіт тобі вже заяснів...

(*підносить меч у гору при послїдних словах — всї козаки підносять мечі, а козаки коси і блискають блискавицями над головами.*)

Гордїєнко. *(виступає перед Богдана.)*
Слава тобі наш Богдане,
великий гетьмане!

Товпа. (*з піднесеними мечами і косами.)*
Слава тобі наш Богдане,
великий гетьмане!

Боян. *(виступає перед Богдана.)*
О Богдане, великий Духу гураґану!

Ти лїтаєш на легких крилах над землею і трубиш трубою вітровою та розвіваєш навислі хмари громовії. Ти можеш Вислу розкропить веслами, а Волгу вичерпати шеломами, ти можеш стріляти самострілами живими Прометея над землею!

Високо сїв ти на золотокованім престолї і підпер гори угорські своїми полками, заступив королеви путь на землю украïнську, загатив Дунай, кидаючи тяжкі стріли на лехких крилах через облаки, суди судячи край Днїпра Славутиці...

Най потечуть Твої грози знов по Украïнї — відчини київські ворота Волї яснокрилій, стріляй з золотокованого престола панів-ляхів за землями далекими, стріляй, Господине, царя, поганого кощія, за землю украïнську, за рани народу Прометейського, що хмари розвіває своїми крилами, а зорі ме́че над землею руками могучими!...

Підчас останнїх слів Бояна котить ся филя голосу по товпі здалеку аж до гетьманів.

Товпа. Палїй жене! Палїй жене! Палїй жене!

(Товпа розступаєть ся Сьміхунчик зриваєть ся на ноги.)

Палій. (*на кони, мечем показує в даль.*)

Мазепо, вінець де? Засьвіти в туманах,
Богдане затруби, як той грім затруби,
народ аж гуде, так валить ся на шлях,
пита' де вінець, де зоря в туманах!
Поборем, поборем, народ не з царем,
а з нами, за нами піде, за вінцем!
Вінець засьвітїм раз, най бухне картач,
застогне, завиє вішателїв плач!
Подаймо ся вітром над людом на шлях —
розтрощить, роздáвить усьо те на прах!

(*Сьміхунчик підскакує з радости.*)

Товпа. На прах ми прах те усьо розітрем,
Україну всї на руках понесем!

(*беруть Її на руки.*)

Сьміхунчик. (*скачучи саме тодї.*)

За вінцем пита' теля!
Ов і баба має нюх,
одна баба ясних зір
має розум, голя-ля!...
пала, вмила очи мух,
мухи бухнуть — впаде зьвір,
гопа-га! най гуде земля!...

Богдан. (*до товпи.*)

Садїть Її, садїть — мій кінь є тут!
я проведу Її на нїм
в тім блеску золотім!

Товпа веде Богданового коня на середину, всї саджають Її на сїдло Богдан бере за поводи. Третьому студентови дає свій меч.

Богдан. (*до студента.*)

На, маєш меч, провадь у бій!

Вона. (*бере від Богдана огнистий меч.*)

Труби, Богдане, на мій люд,
як грім у хмарах затруби!
Мій люд чекає вже на знак,
мій люд іде на стрічу нам!

(*підносить меч і показує на північ.*)

Я піднесу той меч осьтак,
і покажу йому онтам!
Мій любий люд, мій любий, мій
піде́ за мною до борби!...

Товпа. Ми всї підем! ми всї підем! ми всї підем!

Саме під хвилю тих окликів розступаєть си товпа, Богдан веде Її, за ними гетьмани і цїла товпа виходить, блискаючи шаблями. А Сьміхунчик скаче з радости по порожній сценї.

Підчас слїдуючої яви лунає сьпів товпи щораз дальше і дальше затихаючий в степу.

Сьпів товпи.

Хто живий уставай, меч у руки хапай,
на Украïну трубить Богдан!
До борби, до борби кличе голос труби —
люд встає від Кавказу по Сян!

Наш народ великан на ляха, москаля —
в бій піде́ і поборе в борбі!
Від Кавказу по Сян українська земля —
землю ту відберемо собі!

Від Кавказу по Сян лиш один буде лан,
його власником — нарід цїлий!
Спільна праця і край, блисне воля і рай —
Украïни вінець золотий!

Русалки. (*показують на Сьміхунчика що скаче з радости.*)
Хі-хі-хі! хі-хі-хі!

Сьміхунчик. Ви сьмієтесь: хі-хі-хі!
сьмійтесь, як днїпровий шум,
не як царський ідіот!
Ви не чули, ви глухі?
Одна баба мала ум
і спасе увесь народ —
ха-ха-ха!, не хі-хі-хі!

Чорняв. рус. Що за баба, каже він!

Біляв. рȕс. Що він вже нам не плете?

Сьміхунчик. Одна баба за усїх
не летїла ще до зір,
як усюди ніч глуха!
Сьмійтесь, бо то сонце-сьміх,
сонце сходить з-поза гір!
Сьмійтесь сонцем: Ха-ха-ха!
Сонце сходить для усїх!

Чорняв. рус. Сонце? правда, як горить,
як палає, небосклін!
Сонце сходить золоте!

Сьміхунчик. *(стрепенувшись, дивить ся у небеса.)*
Де горить! щó горить?!

Чорняв. рус. Не лякай ся, що-ж таке!

Біляв. рус. Десь далеко клекотить!

Русяв. рус. Серце чує щось важке!...

Мовчанка. Русява і білява дивлять ся в даль у небосклін. А на сході червонїє небо, іскрить ся наче пожарна луна. Счиняєть ся вітер. Чорнява бігає очима по зьвіздах.

Чорняв. рус. Як гаснуть зорі від луни!
(по хвилї.)
Як з того сьпіву степ шумить,
уже далеко десь вони!...

Мовчанка. Тільки чути останню стрічку сьпіву товпи затихаючого в степу серед тиші.

Біляв. рус. То що? дивіть ся, щось летить!
(*показує у правий бік у небеса.*)

На землю паде крило занесене вітром, золоте крило русалки ясних зір.

Чорняв. рус. *(показує в даль у небеса.)*
А во, а во, русалка та!...
паде! та стрімголов летить!
га, метеор її убив!...

Сьміхунчик. *(здрігаєть ся розпучливо.)*
Боже, Боже всьо розбив!...
(кричить розпучливо за товпою.)

Ой гасла, гасла не давайте,
очи вмийте, очи вмийте,
бо слїпе дитя!...

Саме підчас слів його чути голос труби Богдана короткий, грімкий, вірваний. Сьміхунчик паде на землю мов поражений.

Русяв. рус. Чого ти плачеш? що тобі?!
Та кавка, кавка золота
кінця доїхала собі!...
То так? ти так мене любив?!

Чорняв. рус. (*прупадає до Сьміхунчика.*)
Не плач, не плач, та що тобі?!
Сьміхунчику коханий мій,
вона летїла у обрій
до ясних зір кудись собі,
та метеор її убив,
а ти любив її, любив?!
(*гласкає його рукою.*)
Ти бідний, бідний, я тобі
її заступлю, любий мій,
соколе мій, коханий мій!

(*отирає йому лице. З лиця Сьміхунчика спадає маска.*)

Показуєть ся друге лице незвичайної краси, очи великі сафірові, чорні кручі кучері спадають на плече, з очий котять ся сльози.

Біляв. рус. То кара Божа за той гріх,
що він обманював нас всїх!

Чорняв. рус. (*узрівши лице Сьміхунчика.*)
Аах!

Біляв. рус. Ах, що за кра́сень, Боже!

(*Сьміхунчик зриваєть ся на ноги.*)

Сьміхунчик. Чекай, ще не пропало може,
ще може війско!...

Русяв. рус. (*кидаєть ся йому на шию з рочпучливим криком.*)
Де ідеш?!
Чекай, житє віддам тобі!
Я відберу житє собі!

Ох, серце, серце менї дреш!
Де йдеш, соколе мій, де йдеш?!

Чорняв. рус. *(кидаєть ся до них.)*
Чекай, він мій тепер, він мій!...

Білява русалка стоїть остовпіла. Сьміхунчик вириває ть ся з рамен русявої русалки і жене за товпою у правий бік. Русява русалка кидаєть ся з розпукою в вир Днїпра під могилою, за нею летять обі русалки з криком.

Біляв. рус. Та що ти робиш, не шалїй!...

Чорняв. рус. Най буде твій, най буде твій!...

(Щезають під водою.)

На сценї пусто. Тільки чути шум в степу. Відтак що раз близше з правої сторони летять уривані крики і грімкий голос. Вкінцї чути за сценою дзенькіт, стукіт, тупіт і знов той голос.

Голос. ...Царь дав, а не дають
вони, то ми візьмем,
самі їм відберем!
чи ми не маєм рук?!

Крик. Самі їм відберем!!

Голос. Вони нам душу рвуть,
різками нас женуть,
женуть нас за Кавказ,
в Сибірі се́лять нас,
а тут, де плив наш піт,
де наша кров з кістьми, —
землї нам не дають?!
Держуть над нами бук,
женуть на другий сьвіт,
різками нас сїчуть —
а ми?... А що-ж то ми?...
А ми не маєм рук?!

2 голос. А ми не маєм рук?!

Крик. А ми не маєм рук?!

На сцену підчас тих і слїдуючих криків вганяєть ся товпа мужиків серед крику з косами і колами, межи ними Демон в мужицькім строю.

Голос з товпи. Кулак їм, не рука!

Голос з товпи. Костур їм! не кулак...

Товпа. *(кричить.)*
Костур їм, не кулак!!

Демон. *(іде попереду, звертаєть ся до них, через хвилю стоючи.)*
Вони їдять і пють,
піятика така —
ми дивимось, як пси,
голодні під вікном!
В них животи аж так...
(показує руками.)
спускають пояси, —
ми з голоду падем,
як мухи люди мруть!
В них сто́гів — аж кишить,
аж стогнуть стодоли,
шпіхлїр цїлий зерно́м
набитий під ключем —
а в тебе пустка, біль,
розпука всїх розпук,
не стане і на сіл,
немає сїрника
огню чим запалить!
Не маєш сїрника,
чи ти не маєш рук?!

Голос з товпи. Зачѐркни, запали!...

Голос з товпи. Пусти з огнем панка!

Голос з товпи. Пали, нехай горить!

Товпа. Пали, нехай горить!

Демон іде далї на лїву сторону, за ним товпа валить через сцену, бренькаючи косами, стукаючи колами і щезає зі сцени.

Голос Демона. (*з лївої сторони сцени.*)
Податки їм плати,
кровавий вилий піт

по їх полях, ланах!
сій землю їм кістьми,
сльозами підливай,
об камінь бий чолом, —
а потім жди на гріш,
ходи попід плоти,

Голос з товпи. бо ще ідять обід

Голос Демона. на срібних тарілках,
їм вічно гнеть ся стіл
від напитків і страв —
а ти чекай, чекай,
аж млоїть під грудьми,
вставай то присїдай,
аж вийде пан, як віл...

Голос з товпи. Надуєть ся як їж...

Голос Демона. Удар йому чолом,
та руки лиж, проси
без шапки, як той кіл
у плотї, аби дав
обдертий з тебе гріш!...
А він тобі на те:
Луск в писок раз! і два!
а ти стоїш як кіл,
а кіл стоїть! а бук...
а ви всї стоїте
і клоните ся в діл?...
Та нас не два, не три...
а ми? а що-ж то ми?!
а ми не маєм рук?!

Товпа. *(кричить.)*
А ми не маєм рук?!

Голос з товпи. Колом його, колом!

Голос з товпи. Най млоїть під грудьми!

Голос з товпи. Колом його всмали!

Голос з товпи. Колом бий! не чолом...

Голос з товпи. Косою підголи!

Товпа. Ха-ха-ха!
Косою підголи!!

Голос з товпи. Та сіллю ще натри!

Товпа. Ха-ха-ха!!!

Чути тупіт і бренькіт затихаючий в степу, аж земля гуде. І знов тихо на сценї.

Через хвилю тихо. З правого боку чути здалека сьпів щораз блисше, сьпів тяжкий розжалений, бухаючий чутєм та придавлений, як плач сплаканої дитини з яруги.

Сьпів невидного хору.

Нинї миру єсть спасеннє,
Христос іде но мученнє:
Своїх вірних призиває,
царство Боже обіщає!

Ангелів післав трубити,
многих мертвих пробудити:
Не спіть, вірні, уставайте,
Христа страсти подражайте!

Многі мертві воскреснули,
страсти Христа піддвигнули,
піт і сльози проливають,
Христа Бога ожидають!

І ми серця приклоняймо,
Бога Творця умоляймо:
візьми Ти нас у свої руки,
вирви, вирви з вічної муки!

Підчас тих слів входить поважно друга товпа мужиків і жінок як похід путників зі склоненими головами, перенята фанатично своєю піснею Станувши сьпіває останню стрічку.

Змилуй ся над нами, Боже,
власть велика Твоя може!
Дай нам духа з више мати,
Тебе вічно прославляти!

Серед товпи чути зітхання, хлипанє, риданнє, плач. Деякі падуть на колїна, деякі підносять руки до неба зі сплаканим лицем.

Голос з товпи. *(серед тих, що впали на коліна.)*
Господи, Боже мій!...

Голос з товпи. Душа моя... ти просиш...

Голос з товпи. Душе моя вірная...
дорогісенкая...

Голос з товпи. Душенька моя...

Голос з товпи. Господи, Таточку мій рідний...
спаси-ж Ти мене...
Ти-ж добрий...
Ти-ж великий...
Ти-ж милосерний...
а я...

Всї падуть на коліна серед ридання і слухають у сьвяточній тиші останнього голосу. З лївої сторони входить Демон, як перше в мужицькім строю.

Демон. *(кланяючись, покірливим, богомільним голосом.)*
Мир Господу Ісусу Христу!

Товпа. На віки віков!

(Демон хоче ся цїлувати з найблищим чоловіком, той його зацитькує: Тсс!)

Голоси з товпи. Тсс! Тсс!

Мужик. *(з розясненим лицем, по довгім ожиданню.)*
Ангели! Ангели!...
(встає і іде на горб.)

Голос з товпи. *(за ним.)* ведуть,
на крилах у небо несуть!...

Голос з товпи. Боже мій, Боже мій...

Мужик. *(станувши на горбі, підняв промінисті очи і руки у гору.)*
Бою ся я, страшно... убюсь!...
бач, камінь, провал!... я убюсь!...
я боюсь...

Демон. *(наслїдуючи.)*
Ох, Боже мій!

Мужик. (*на горбі вдивляючись фанатично розжареними очима вдаль*).
Я боюсь, я боюсь... плоть тяжить...

Голос з товпи. *(урочистим, апостольским голосом.)*
Когда я вознесен буду од землї,
всїх привлїку ко Собі...

Мужик зривається на горбі і махає руками, гей летить, аж в кінцї паде з горба стрімголов на товпу. Товпа кидається до нього

Голос з товпи. Цить, душенько вірная, цить...

Голос з товпи. Увільни од плоти душу свою!...
да вознесен будеш од землї...

Тиша, Всї падуть на колїна і молять ся серед ридання. Демон зачинає сьпівати слїдуючу пісню, за ним тягне товпа припавши до землї.

Молитвенна пісня сектантів.

Земля тремтить і сьвіт палає,
грім котить ся із краю в край —
то сонце сходить, Бог взиває:
„Народе, правду Мою взнай!

„Народе Мій, ти строїш храми,
золóтиш золотом Менї,
і курять ся в них тиміями,
і день і ніч горять огнї!

„На що Менї у храмів зводи
бездушний камінь ти здвигнув?
Створив я землю, синї води,
рукою небо зачеркнув!

На щó золóта? Не стопив Я
металь сей у землї огнем?
як воду в землю розкропив Я —
зросив заіскреним дощем!

„На що кадила? Підо Мною
земля зі всїх кінцїв своїх
кадить і дише під росою
запáхом цьвітів, трав усїх!

„На що огнї? Не Я в просторі
зажег вам сонце і поклав?...

як іскри з горна, ясні зорі
у тьмі нічній порозсівав?!...
„Земля цьвітиста з небесами
у блеску сонця, зьвізд і хмар —
то Моя церква! а ті храми —
звали, а серце дай у дар!
Дай серце в дар чистїйше злата
і волю покріпи в борнї,
і брата полюби, як брата —
будь серцем відданий Менї!

Всї встають серед сьвяточної тиші. Відтак ідуть у лїву сторону сцени. З ними іде Демон, зітхаючи, з піднесеними руками до неба.

Демон. Обяви волю нам, волю Свою...
Душенька жде... я молю Тебе, молю...
Боже мій, вскую нас оставил єси?...

(*вдивляєть ся огнистими очима в даль і нїби не йде з товпою.*)

Один з товпи. *(до Демона).*
Ходи же, брате Пилипе!... що тобі?...

(*бере його за руку і веде ураз.*)

Демон. *(тяжко).*
Боже мій, Боже мій!... видиш ти?!

Всї виходять зі сцени зі склоненими головами і зітханнями на устах. На сценї пусто, тільки чути, що раз дальше сьпів товпи.

Сьпів ідучих сектантів.

Нинї миру єсть спасеннє,
Христос іде на мученнє,
Своїх вірних призиває,
царство вічне обіцає!

Голос Демона. *(потрясений, фанатичний, вірваний.)*
Ох, чуєш голос... чуєте голос, брати?...
трубою трубить, каже нам іти...
Ой, чуєте голос? се ангел; се ангел зове!...
чи видите?... ангел над нами пливе...
як трубить!... чи чуєте? видите там?...

Голос з товпи. Я чую!...

Голос з товпи. Я виджу! я виджу... ко нам!...

Голос з товпи. Я виджу!...

Голос з товпи. Я чую, як трубить...

Товпа. *(поперемінно потряс. голосом).*
Я виджу, я виджу, я чую...

Голос Демона. Чуєте?!

Товпа. Чуємо! чуємо!!..

Голос Демона. Чуєте:
(пророчо.) І сказав їм: Писано єсть: храм мой — храм молитви наречеть ся; ви же сотворите і вертеп разбойником.

(через хвилю).

І вниде Ісус в церков Божію і ізгна вся продающия і купующия в церкві, трапези торжником іспрове́рже...
Слава!

Товпа. *(з запалом).* Слава! Слава! Слава!...

І крик сей затих у степу... Знов тихо, довгий час пусто на сценї. А се небосклін палає, іскрить ся, горить, бухає огнем десь з під землї, неначе вулькан де вибух на степу і обсипає димом та попелом ясні зорі. Здалека чути клекіт, гамір, глухі крики. Нагло дудонить земля під тупотом кінських копит з правої сторони вганяєть ся на кони Цареслав, за ним гурма казаків з нагайками на конях.

Цареслав. *(Задержуєть ся і дає знак казакам.)*
Стій!...

(Перші ряди казаків, що стоять за ним, видні на сценї, дальші закриті кулїсами.)

(На сцену увіходить з лївої сторони Шпіон.

Цареслав. Де він? казав що? нї? — до тебе...

Шпіон. З сектантами пішов, казав чекать...
коли бо... *(дає знак).*

Цареслав. Що?

(до казаків).

Узад, нака́зу мого ждать!

(Казаки від'їзджають взад зі сцени.)

Шпіон. Казав чекать, аж заколот повстане,
аж глупа маса кинеть ся на себе —
відтак навколо, тамтуди загнать!...

Цареслав. Піхóта як?

Шпіон. Не знаю як, куди?
піде, мабуть за ними стане!...

Цареслав. По що же я тебе... пашол, іди,
сейчас менї!... Абó, я їду сам,
а ти іди до казаків сейчас!..
там ґенералови мій занеси розкáз,
аби навколо гнали в чваль онтам...

(показує в лїво.)

(*Цареслав від'їзджає в лїву, Шпіон іде бігцем у праву сторону сцени.*)

Знов пусто на сценї. Пожарна луна на небі гасне. Зьвізди погасли. Небо на сході рожевіє і зеленіє від сходючого сонця.

Через довгий час здалека чути свисти куль, гук армат, клекіт, крики. На сцену падуть кулї.

І знов тихо, чути тупіт кінських копит. З правої сторони входить Демон перебраний за студента.

Демон. (*страшним, сатанїчним регомом.*)
Ха-ха-ха!

(З лївої сторони вїзджає на кони Залїзняк.

Демон. (*до Залїзняка.*)
Ну, що? вже побороли царство тьми?!

Залїзняк. Ой горе, горе, ви сюди тепер втекли,
а люд цїлий звалив ся не на чорний шлях —
а вдарив на церкви і двори, Боже мій!
Нїхто не міг повздержати не міг, не міг,
а ви, а ви — на вас падé великий гріх,
на щó ви говорили до запальних мас
так на панів, попів в такий великий час?!
На що ви так по селах маси розтягли,
розбили люд, що валом станув по полях?
на що ви там з сокирою в товпі слїпій
з сектантським фанатизмом кинулись рубать
церковні врата, образи?! О, Боже мій,

то злочин — так інстинкти темні роздувать!!
І потекла знов братня кров поміж дітьми
України, пожари пеклом села обняли —
народ мордує, ріже, розбива' на прах
панів, попів, як зьвір — аж тут жене як стій
ватага казаків, салдатів, обступа'
село кождїське громом, ловить бунтарів
і горе, горе — слів бракує менї, слів!...
Яка страшна кровава та слїпа товпа!!...
брат брата ріже, батька син мордує там,
а кулї сиплять ся та свищуть нагайки
і кров тече!... А люд весь гонить там і сям
розсипав ся, розбив ся на малі гуртки,
мордує, ріже у розпуцї не чужих,
а сам себе, як зьвір! скажений зьвір...
хто вішаєсь, хто хопить ся в страху,
аби його не катували казаки!...
О, Боже, Боже, зглянь ся, де Твій слух і зір?...
знов кров тече рікою в темну ніч глуху!
А ви підбурили... зробили з них зьвірів
скажених, що-ж?!... проклін, проклін на вас!
Ох, через вас той люд пішов не за вінцем,
прокляті, ви всьо знищили страшним огнем! —
Народ мене не слухав, коли я на шлях
показував, на сонце ясне в туманах!

Демон. Народ не взрів вінця, бо він слїпий!
не видить, от: на порох ся розприс!
Я не казав вам, що то буде так —
о! маєте вінець, вінець ваш зототий!
Га га, держава люду, ха-ха-ха!

Залїзняк сторопів. Мовчанка.

З правого боку входить Богдан, блїдий як смерть, з розпучливим виразом на лицю, в руцї несе свою золоту трубу без памяти, куди іде. Стає, як скаменів.

Демон. Богдане, маєш бунт воскресний мас!

Тихо — нїма сцена розпуки.

За хвилю входить Сьміхунчик, з таким самим виразом, веде за поводи коня Богдана, в руцї держить вінець.

Сьміхунчик. *(розпучливо.)*
Богдане, Мати, Мати наша у тюрмі!...

Богдан. Мій Боже!... *(закриває лице.)*

Залїзняк. *(розпучливо.)* Мати, Мати у тюрмі!

Сьміхунч. Вона не вмре там! в нас ще є житє —
вінець, наш ідеал, я спас, вінець!...
студенти мають меч, Богдане, не кінець
народу ще... Богдане, батьку!...

(підносить вінець. Демон підсуває ся, досягає той вінець.)

Сьміхунчик. *(блискавично підіймає маску свою з землї).*
Га, падлець,
вінця ти хочеш? сонце не твоє!
проч, сатано, у мене маска є,
ще є, диви ся, як ся засьміє!...

(наставляє свою маску, Демон цофаєть ся.)

Демон. *(уступаючи в лївий бік.)*
Га, ха-ха-ха, а я вже не без крил,
дивись і ти на мій відродок крил!
Ха-ха-ха!!

(З горба Демона вистрілюють йому знов чорні великі крила. Він щезає зі сцени.)

Всї три гей поражені стоять з нїмим виразом розпуки на лицю.

Мовчанка. Камінна сцена розпуки.

Тимчасом з лївого боку суне гурма мужиків у крівавих сорочках серед диму до Богдана. На чолї іде Марко Проклятий в кровавобілій сорочцї, але без ножа і хреста в руках.

Дух Богдана. Ох, моя мука знов, вертає знов,
знов сьвіжа кров, знов сьвіжа, темна кров!

(Закриває лице.)

Марко Проклятий. *(підіймає руку і кричить.)*
Богдане, подиви ся на свій гріх —
проклятий будь, проклятий за нас всїх!

Товпа. Проклятий будь, проклятий за нас всїх!!

Марко проклятий. *(кричить, хиляючись по каміннє на зарінку.)*
Каміння!

Товпа. Каміння! каміння!!

Всї підносять камінне і мірять ся кидати на Богдана під проводом Марка Проклятого.

Сьміхунчик заступає Богдана, піднявши в гóру золотий вінець перед очи слїпого Марка Проклятого.

Сьміхунчик. Проклятий Марку, ти є без чутя,
Богдан — то творець нашого житя!...
Вінець! дивись, вінець — слїпе дитя!

Марко Проклятий вдивляєть ся випуклими, чорними очима, опускає руку з каменем і здрігаєть ся взад, то знов на перед, впявши очи у золотий вінець.

Мужики також опускають руки з каміннєм і стоять гей зачаровані — а на небесах сонце сходить і осьвічує усьо кровавим блеском.

Ох, коли вже стане те сходюче сонце ясне, не кроваве?!

Заслона спадає. — Кінець.

Слово від себе.

І потекла сльоза, зі серця сплакана сльоза...

Сльоза чоловіка — огнистий метеор, сльоза артиста — сонїшний хрусталь.

Кинув я вам не сонїшний хрусталь, а брилу метеору.

І жаль менї, що не обтесав я гранів на ньому, не обточив карбів йому, не вигладив стїн йому, не обжемчужив їх блеском самоцьвітним — не вирізав з нього сонїшного хрусталю...

Та з гори чув я голос нака́зу: „Як не маєш сонця, кинь метеор — най сьвітить, зак' сонце заблисне!“

І отягав ся я — хотїв різьбити стїни йому...

Та знов ударив з гори той голос — як перун, блиснувши, осмалив менї чоло: „Кинь метеор! там треба, не краси різаного брилянту, а сьвітла, сьвітла!...

А з долу з темряви задзвенїв стон: — вцлетїла з дзенькотом стріла і вдарила менї в са́ме серце...

„Будь артист — та перше будь чоловік! Тодї не будеш плакать, що ти тепер Українець лишень!..“ — кликав голос.

І сканула сльоза — сльоза: огнистий метеор.

Я Українець тепер!!

І ревно плаче душа моя, чому ті три слова зі серця вирвані менї не повторив голос мілїонів...

В. Пановський

Уваги для ріжних читачів.

Як би ми випускали сей твір лиш для нашої інтелїґенції, злишні були би сї поясненя, бо кождий неповерховний читач дочитаєть ся в самім тексті значіння поодиноких символїв, а кождий обзнакомлений з українським рухом і душею нашого народу зрозуміє виведенє усїх постатий — але може та книжка найде читачів у всїляких кругах, тому подаємо ті поясненя чергою по сторонам:

1. Слїпе дитя — український люд.

9. Сьміхунчик — узмисловленє українського гумору і гіркого сьміху та лету буйної душі українського народу у сферу далеких горизонтів.

19. Русалкова вода — поезія.

Цїлюща вода — осьвіта.

23. Золотий вінець — ідеал народу.

32. Дух Богдана — Дух Хмельницкого: найбільшого гетьмана, що підняв ся до бунту на чолї народу проти безправств польської шляхти. Поборов, але не мав довіря в свої сили, бо не опер ся на масах, а оглядав ся на поміч чужу. Не мав ідеї ясної, не мав синтези держави, як і увесь український народ — тому розбив ся великанський рух люду. Його трагічна вина, що маси всї вів до бою, а не всїм масам виборов волю, бо мужикам з деяких воєводств казав вернути назад під панів.

32. Гасло Богдана — гасло перевороту.

33. Богун — перший самостійний Українець, ворог злуки України з всякими прошеними і непрошеними опікунами — тут виведений яко герой „сепаратизма“ і злуки російської України з галицькою.

41. Демон — Дух тьми, зневіри, пересадного критицизму, блудного поступованя по сторонї слабшого, розваги і трівоги по сторонї міцнїйшого.

49. Огнистий меч — викований з кнута, украденого Сьміхунчиком, — символь оружа у слабших супроти гнету міцнїйшого, символь удару на лихий лад, символь нищеня в добрім значінню того слова.

50. Мазепа — гетьман, творець думки про Самостійну Україну, побитий царем Петром під Полтавою, заступник устрою олїґархічного і суцїльности народної.

50. Гордієнко — його спільник з-під Полтави, творець української конституції демократичної, заступник устрою індівідуалїстично-масового і сьвітового горожанства.

50. Нитка золота — народне почутє.

52. Залїзняк і Ґонта — керманичі Гайдамаччини. Перший — тип провідника мас з приготованим пляном; другий — з вибоховим запалом.

55. Палїй — великий орґанїзатор мас і радикальний поборник найблизшого зла люду, тому симпатичний масам.

55. Орлик — гетьман, товариш Мазепи, прогнаний з України російським напором, автор манїфестів закордонних взивачих до бунту.

80. Граница Демона — граница, що дїлить сучастне поколїннє від минувшости, вибуяла з пересадного критицизму і хибного осьвітлюваня нашої бувальщини російськими істориками з Кулїшом на чолї — нищить традицію, через те ослабляє народ.

80. Мрака, дим сїрковий — отуманенє козацьких борців за кращий лад — дрібничними хибами, що були випловом часу, або слабости осіб: прим. здирство люду, гнет одиниць у масах.

84. Царь Александер II. „Освободитель“ — зніс кріпацтво і зачав вводити реформи до лїпшого ладу, але настрашив ся революції і видертя трону — громами зачав вицофуватись з поступової дороги. Убитий терористами. Личність сама собою дуже трагічна, яко чоловік. Тут виведений — яко тип самодержавця.

85. Кулїша перо — Кулїш, письменник, ділєтант-публїцист в штуці, в пересадній псевдо-байронівській амбіції кинув рукавицю цїлому народови в лице оплюгавивши йому минувшину на велику радість Росії та Поляків. Оригінальний се артист: при описї льва звернув увагу не на голову і величній зір, а на заболочений хвіст!

86. Полуботок — останнїй наказний гетьман, 85. Кальнишевський — останнїй атаман запорожський, безсильно упавші в борбі з царатом, не поперті слабою суспільностю. Другий з них хотїв рух Гайдамаччини використати до відбудови Мазепинської ідеї, але рух мас мав тілько суспільно-релїґійний характер, як усе.

86. Виговський і Немирич, гетьмани-шляхтичі, творці олїґархічної конституції в Україні в злуці з кращими Поляками, лягли в борбі з масами цареславними. Тут вони — заступники інтелїґентів, що хочуть злучитись з масами для постанови кращого ладу.

86. Дорошенко, гетьман, що хотїв відірватись від Москви при помочи Турків. Се було противне масам, що були цареславні і ворожі бісурманам — тому упав.

87. Сагайдачний, гетьман перед Хмельницьким, несьвідомий самостійности українського народу.

88. Тукальський, Юрий Хмельницький, заступники сьвященьства, що ворожо відносилось до царату російського. Типи сьвященників, яким справа народу перша, як абстрактні догми.

89. Брюховецький — гетьман, що грав на струнах темноти цареславного люду, а з другої сторони здирав його, підлещував ся царю, назвав ся „парським холопом“ — тип темного проводиря мас.

90. Тетера — гетьман, що йшов під лад польській шляхті, так само обдирав люд. Тип шляґуна з кліки верховодячої в лібералній конституції.

91. Вернигора — український кобзарь, що перейшов в леґендарного оборонця Люблинської унії змальованєм Чайковского в повісти та Виспяньского у драмі „Wesele“. Тут тип мужика, що хоче злуки люду з інтеліґенцією для вибореня спільного ідеалу.

92. Гоголь Микола — російський письменник. Сам, як усі письменники до нього, великий приклонник царату, але іронія його українського сьміху ударила сильно на культурно-суспільний лад в Росії, який є підставою царату. І іронія іронії: цареславний Гоголь став творцем струї ворожої царатови. Сьміхунчик, ґенїй українського гумору і сатири посилає йому русалками, дітьми Музи поезії, йому царський кнут, з якого студенти виковують огнистий меч на царство тьми.

93. Шевченко — найбільший український поет. Струна мужицькєго болю приглушила в його гарфі всї струни про самостійность українського народу — сей зворот повстав під впливом пересадного критицизму російських істориків та хибного осуду про бувальщину України. А відтак усї інтерпретатори його поезій піднесли струну мужицького болю у Шевченковій поезиї під небеса, а ударили рівночасно на гетьманів за їх „здирства“, йдучи слїпо за голосом російських істориків, без тепла до великої їх ідеї, якою є стремлїннє до синтези держави. Через те Шевченко так довго не міг вплинути на розвій національного ідеалу. Так Шевченко став тільки яко мужицький поет, а Шевченко-націонал український стрінув ся з осудом: „То романтичні мрії!“

95. Драгоманів — публїцист і учений, злучив формалїстичний націоналїзм з течією суспільно-економічною, прихильник федерації всїх російських мас проти царату — тут полїтик і статист.

115. Марко Проклятий — герой ґенїяльної леґенди українського люду, в ту леґенду вложив український народ свою душу, своє стремлїннє до кращого ладу, свою вічну борбу з дїйсностю і сусїдами. Марко Проклятий — яко мужик: православний, яко штундарь: сектант аґресивний. Штунда — се секта, що має за підклад: почутє рівности, стремлїннє до справедливости, ворожо відносить ся до церков і попівства. Рух сей релїґійний викликали безправства попів і затамована енергія духа народу, що виладовуєть ся у вибухах абстрактно-символїчних наук всїляких „первенцїв“ правди, а темнота зводить всьо до фанатизму.

142 143. Лет Сьміхунчика до веселки — погоня за ідеалом життя.

146. Водичка з русалкової кринички: поезія.

Перун і Громовик боги Славян, тут фатум і борба життя, судьба і доля.

„Стоник України — Сьміхунчика коник“: борба за волю України буде змістом думок його, стає його Пеґазом.

147. Надчоловік —Übermensch, вислов Ґете — чоловік переростаючий сучасний йому загал.

Підчоловік — товпа, люд.

147. Дим сїрковий — а Полтавська кров, дим сїрковий: надужитя гетьманів над людом, а полтавська кров: їх саможертва для постанови кращого ладу, — постанови самостїйної України.

149—150. Крик Богуна — голос розпучливий Богуна до Богдана і загалу підчас Переяславської угоди проти злуки з Москвою.

150. Димний дих: зневіра в бувальщину, в стремлїння її до кращого ладу.

151. Русалка ясних зір — Муза своєрідної поезії української.

157. Кров України з водою русалок — поезія суспільників поезія артистів не „штуки для штуки“, але артистів з почутям горожанства.

158. Дивний сон — Демонський сон, бездїллє.

Редакція.

Прошу Шановних Читачів звернути ся ласкаво до тої рубрики, як у читаню покажеть ся де неясність у тексті або неправильний ритм та переставка слів.

ПОХИБКИ ПЕЧАТНІ.

Стор.	вірш				
14	6	з долу	має	бути	зложивши
26	11	з гори	„	„	прочутє
31	17	з долу	„	„	*ту*піт кінських копит
33	13	з гори	„	„	*не* зважаючи на присутних
33	18	„	„	„	надходить час
37	16	з долу	„	„	*ту*піт кінських копит
45	22	„	„	„	А може ...**може** потім аж,
51	15	„	„	„	а ставити не **вмів** —
52	4	з гори	„	„	похилені *у* лївий бік
52	6	„	„	„	Чи не **Богдан то і Богун**?!
57	3	„	„	„	Що чоловік — стріляє...
59	17	з долу	„	„	**А**во я збив у грудку
64	9	з гори	„	„	**Та** як Богдана Дух
65	5	„	„	„	вінець сей **сонцем, богом**
76	12	з долу	„	„	Ох я знеміг **ся** так, знеміг
77	19	„	„	„	я не маю сил !!...
84	15	„	„	„	**про**чутє.
93	5	з гори	„	„	кнут царя **на** темний люд
105	14	„	„	„	**а** сам не взнав
108	15	з долу	„	„	їх добре **на**товчи
116	11	з гори	„	„	менї серця най **не** рвуть.
120	6	з долу	„	„	**ще** душу рве
123	13	„	„	„	прокидають *ся*
122	13	„	„	„	пігмеї **г**орем і сльозами
126	13	з гори	„	„	ті **ваші** сльози
127	11	„	„	„	великими царями справлена на руїна !... [люди
129	4	з долу	„	„	дивить **ся** в землю кровавими ріками бурить ся —

Стор.	вірш				
129	14	з долу	має	бути	над хмарами
131	6	з гори	„	„	струну́
131	10	з долу	„	„	Відомстить... не гніви...
142	10	„	„	„	по дощі — тай розповилось
144	13	з гори	„	„	заграє сплячий океан
145	3	з долу	„	„	і мертвих словами
150	17	„	„	„	чи з яруг,
153	16	„	„	„	тобі, петрогóродський
153	23	„	„	„	хижі птиці
154	9	„	„	„	на кордонний шлях
154	16	„	„	„	Ох мій Боже, мій Боже,
155	7	„	„	„	опуска́ють мечі
155	14	„	„	„	не збудим їх нїколи
162	1	„	„	„	небоскло́ну
163	18	„	„	„	на землю сплакану
163	23	„	„	„	з неба посипались
164	2	„	„	„	, а зветься
164	12	„	„	„	щезає в провалї
164	6	„	„	„	Та видиш, до чого
165	3	з гори	„	„	царя з усїми кровопійцями
165	13	„	„	„	у бунтї блищі,
165	17	„	„	„	Ти кровопійче
165	22	„	„	„	Приспав студентів
168	4	з долу	„	„	від хвилї, як Богдан
168	15	„	„	„	казав щось про царя...
168	4	„	„	„	що різку тую мав
171	15	„	„	„	що за рїжниця? —
173	2	„	„	„	а шия — лебідь, тїло — сніг
174	8	з гори	„	„	поцїлунків лиш
177	3	„	„	„	вирива́ється ся
177	5	„	„	„	Де-ж Вона йде так нараз?
177	15	з долу	„	„	цареславник
179	4	з гори	„	„	Е за те щось я хочу щось!
185	18-20	з долу	бракує:		**Чорняв. рус.** **Та будь собі сякий такий —** **я все люблю тебе! ти мій...** **Сьміхунчик. Ха-ха-ха!** *(вириває ться з рамен чорняв. рус. і бїжить до русявої.)*
186	6	з гори	„	„	знов
188	6	з долу	„	„	як зближить ся Вона
190	15	„	„	„	То хто?!
191	12	з гори	„	„	лиш кацапи, снїги і тьма
193	6	„	„	„	як бжоли очко,
202	10	„	„	„	пси най ріже, а не люд

Стор.	вірш		
209	на проломі	210 має бути	Кождий з нас буде мав тілько все, аби жив, а бракує: **далї йшов, щось зробив,** що до неба би узяв, але й на землї лишив.
219	4	з гори має бути	дурно був **твій** чах! і мах!
224	6	з долу „ „	Ой ти, пустунчику,
228	3	„ „ „	Серед диму виринає
228	9	„ „ „	тай **вже** не розцвив ся;
228	21	„ „ „	що на тики вив ся;
230	9	„ „ „	вбив на паль, як **на** цьвях
234	3	з гори „ „	фосфоричнім блеску
234	2	з долу „ „	гвавтували казаки!...
235	7	з гори „ „	казаками окружив,
238	10	з долу „ „	Вольно вам — вольно нам
238	18	„ „ „	тут менї гріб копай,
239	8	„ „ „	а я знав, нащо брав,
240	18	„ „ „	я то винен: панський гріх

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 077580170